

När Freud jobbade gratis. Den auktoritära personlighetens förhistoria

Mats Deland

SAMMANDRAG: Mats Delands artikel handlar om hur den freudomarxistiska traditionen uppkom när en ny, ung generation psykoanalytiker, många av dem kvinnor, många med dyrköpta erfarenheter från första världskrigets krigssjukvård, mötte den psykiska misären bland de fattiga i Berlin och Wien i de gratiskliniker som på Sigmund Freuds eget initiativ öppnades i början av 1920-talet. Analytiker som Otto Fenichel, Karen Horney, Melanie Klein, Ernst Simmel och inte minst Wilhelm Reich och Erich Fromm gick i spetsen för en snabb teoretisk utveckling av psykoanalysen, inte sällan i direkt motsättning till Freuds anvisningar. Gruppen blev politiskt radikal och upprättade kontakter och samarbeten med arbetarrörelsens organisationer. Deland visar hur det i sin tur ledde till nya konflikter i samband med att kritiken mot psykoanalysen ökade i Sovjetunionen och spreds vidare till den kommunistiska rörelsen. Desto mer fruktbart blev samarbetet med Max Horkheimers Institut für Sozialforschung i Frankfurt. Freudomarxisterna tvingades lämna Tyskland och Österrike på flykt undan nazism och fascism i början av 1930-talet och i exil utvecklades traditionen vidare i andra riktningar. Men arvet levde vidare inom ramen för Frankfurtskolans kritiska teori, vilket inte minst studien *The Authoritarian Personality* vittnar om.

NYCKELORD: freudomarxism; psykoanalys; Frankfurtskolan; kritisk teori; attitydundersökning; auktoritära attityder; fascism.

PUBLICERINGSHISTORIK: Originalpublicering.

MATS DELAND är docent i historia och lektor vid Mittuniversitetet.

E-POSTADRESS: mats.deland@miun.se

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Deland, Mats (2023) "När Freud jobbade gratis. Den auktoritära personlighetens förhistoria", i *Den auktoritära personligheten. Det vita fältet IV*, specialnummer av *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, nr 16, s. 137–221. <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16.5>

© Författaren/Arkiv förlag & tidskrift 2023 (publicerad 23 november 2023)

Artikeln distribueras enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar, som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys är en sakkunniggranskad vetenskaplig tidskrift för samhällsvetenskap och historia. Samtliga artiklar publiceras fritt tillgängliga på:

www.tidskriftenarkiv.se

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/2000-6217>

Den här artikeln finns tillgänglig i följande format:

PDF: via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16.5>

TRYCK: ingår i bokutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 384 5

Grafisk utformning och sidnumrering är identisk i pdf och tryck.

Samtliga artiklar i nr 16 (2023), *Den auktoritära personligheten. Det vita fältet IV*, nås via beständig länk, <https://doi.org/10.13068/2000-6217.16>

REDAKTION FÖR NUMRET:

Mats Deland, Paul Fuehrer, Erik Hansson & Anders Ramsay

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys

ISSN: 2000-6217 (för elektronisk resurs)

ISSN: 2000-6225 (för tryckta nummer)

ges ut av

Stiftelsen Arkiv för främjande och spridning
av samhällsvetenskaplig och historisk forskning

genom

Arkiv förlag & tidskrift

Box 1559

SE-221 01 Lund

BESÖK: Stora Gråbrödersgatan 17 a

TELEFON: 046-13 39 20

ARKIV FÖRLAG: arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

TIDSKRIFTEN ARKIV: red@tidskriftenarkiv.se · www.tidskriftenarkiv.se

ANSVARIG UTGIVARE & CHEFREDAKTÖR: Sven Hort

ADMINISTRATIV REDAKTÖR: David Lindberg

REDAKTÖRER: Majsa Allelin, Per Dannefjord, Lisa Kings,

Zhanna Kravchenko, Anna-Maria Sarstrand Marekovic

När Freud jobbade gratis. Den auktoritära personlighetens förhistoria

MATS DELAND

På eftermiddagen den 15 juli 1927 kom en läkare springande till den psykoanalytiska kliniken Ambulatorium på Pelikanstrasse i Wien. Han skulle delta i det tekniska seminariet för unga analytiker, men det han berättade ledde till att seminariet ställdes in. Det pågick oroligheter inne i staden i samband med en strejk och några arbetare hade dödats. Dr Wilhelm Reich begav sig liksom flera andra genast ut för att se efter vad som hänt. På Schottenring nära stranden passerade de polishögkvarteret vid Deutschmeisterplatz där gevär delades ut från en bil. En stor mängd människor gick långsamt västerut i riktning mot universitetet.

Reich noterar deras tysta beslutsamhet. Massan möter kolonner från den huvudsakligen socialdemokratiska milisen, Republikanischer Schutzbund, som marscherar i motsatt riktning. Milisens order är att avlägsna sig från oroligheterna och gå hem.

På håll ser man att flammor slår ut från Justitiepalatset.

Det visade sig senare att fyra poliser dödats när palatset stormats av arbetare. Raseriet var en reaktion på att en grupp från den borgerliga milisen, Heimwehr, frikännts från åtalet för mordet på en vuxen arbetare och ett barn i en by i Burgenland, gränsområdet mot Ungern söder om Wien i januari samma år. Domen hade utfärdats dagen innan.

Det Reich bevittnar är inte regelrätta gatustrider, utan poliser som använder skarp ammunition för att rensa gatorna. Han ser hur människomassorna nyfiket rör sig mot händelsernas centrum, där de möts

av sporadiska skottsälvor, flyr in på bakgatorna för att sedan åter våga sig fram tills det hela upprepas. Sammanlagt dödas 85 demonstranter på två dagar. Andra dagen flyttar skottlossningen från centrum och utförs från förbipasserande bilar i Wiens förorter. I den redogörelse han skrev nästan trettio år senare betonar Reich det maskinmässiga i polisernas våld, och samtidigt besinningen hos människomassan – inga fler poliser dödas. Han påminner sig sin egen tid i armén nio år tidigare och frågar sig om han själv hade skjutit i samma situation. Han ser hur poliser avvärjats och tvingats ta av sig sina uniformer, men sedan kan lämna platsen i underkläderna skyddade av samma människomassa. Vid ett tillfälle hamnar Reich själv i skottlinjen. Femtio steg bort ser han hur befälet stiger åt sidan och beordrar eld rakt in i massan. Några skjutet i luften, andra in i leden. Han drar sin fru med sig bakom ett träd men ser dussintals falla. För att hjälpa till ansluter han sig dagen därpå till kommunistpartiets läkargrupp.¹

En kurs i sociologi

Reich kallade själv i efterhand sin erfarenhet från händelserna för en ”praktisk kurs i marxistisk sociologi”.² När de efteråt talade om händelsen verkade Sigmund Freud (som inte varit på plats själv) uppfatta den närmast som en olyckshändelse eller naturkatastrof – samma Freud som tidigare i polemik mot borgerliga sociologer som Gustave Le Bon beskriver massbeteendets grund i individualpsykologin och benägenheten att följa ledare som barnet följer sin far.³ I *Masspsykologi och jaganalys* (1921) hade han betonat hur individer berövas sin individualitet när de träder in i rörelser – och valt just polisen och kyrkan som exempel; en tolkning som ligger nära till hands är att Freud egentligen talade om erfarenheterna från världskriget. Men till skillnad från Le Bon och andra sociologer hade han avfärdat masspsykosen eller masshysterin som förklaring –

1. Dahmer & Reich 2018, s. 303 (Dahmer), 308–312 (Reich). Reichs text är ett textkritiskt utdrag ur den självbiografiska boken *People in Trouble* från 1953, se Reich 1976.

2. Dahmer & Reich 2018, s. 304, not 7.

3. Werner 2019, s. 14–15, 33; Dahmer 1977, s. 410.

för psykoanalysen möjliggjorde massans skydd och lojaliteter ett utlopp för redan befintliga impulser, den hade ingen egen agens.⁴

Hänsynslösheten hos de poliser han sett, planlösheten och förvirringen hos massan som lät sig skjutas ner utan egentligt motstånd, var de problem som Reich tog med sig från händelsen, tillsammans med insikten att den efterföljande politiska debatten visade sig helt oförmögen att hantera det som hänt. Önskan att underordna sig yttre auktoriteter, och oförmågan att sluta sig samman för gemensamt rationellt handlande, är problem som kanske kunde visas ha samma grund. Händelserna i Wien 1927 var inte unika utan en av en mängd liknande händelser som präglade åren kring 1920-talets slut – förstamajmassakern i Berlin 1929 (som spelar en viktig roll i tv-dramat *Babylon Berlin*) och de svenska skotten i Ådalen 1931 för att ta ett par kända exempel. Historiskt sett ligger de mitt emellan de båda världskrigen och uppfattas snarare som förebud för den katastrof som var på väg än händelser i sin egen rätt. För Reich – och för psykoanalysen som vetenskap och rörelse – fick de dock avgörande betydelse.

Händelserna i Wien var bara ett av flera tillfällen när denna generation unga analytiker drogs in i en dramatisk händelsekedja. Tiden direkt efter första världskriget var en period när psykoanalysen blev uttryckligen politisk och trängdes mellan en marxism som tenderade att stelna i konflikten mellan socialdemokrater och kommunister av olika schatteringar å ena sidan och en alltmer aggressiv nationalism å den andra (och, det är en viktig del av det hela, antisemitism). Det gällde även Sigmund Freuds egna skrifter och en del av hans agerande. Men det var också en period när psykoanalysen utvecklades snabbt, blev en teori som intresserade sig för samhället och historien och samtidigt som den professionaliserades (och började utveckla inträdesspärrear) verkade bland fattiga och förtvivalade utan krav på motprestationer och därur formulerade radikala samhällsteorier.

Jag kommer i den här artikeln att argumentera för att just denna, om än kortvariga och av fascismen (och stalinismen) och förberedelserna för nästa krig avbrutna, gräsrotsverksamhet utgör en nödvändig förutsättning för utvecklingen av den samhällsteori som sedan skulle kallas

4. Dahmer & Reich 2018, s. 321, 311.

freudomarxism och kritisk teori i dess många olika former. Artikeln presenterar med andra ord förhistorien och förutsättningarna för den teoriutveckling som diskuteras i resten av artiklarna i det här specialnumret.⁵ Ny forskning, särskilt från det senaste decenniet, framhäver den period när psykoanalytiskt verksamma tog sig an patienter från arbetarklassen och de mer utsatta delarna av denna klass och gjorde vetenskapliga framsteg som inte skulle passeras förrän på 1960-talet, om ens då. I bakgrunden fanns naturligtvis den akuta nöden och epidemierna, de flyktingströmmar och den ekonomiska kris som följde på krigsslutet. Efter att ha diskuterat hur psykoanalysen förändrades genom sina egalitära praktiker i Wien och Berlin, och på många andra platser, kommer jag att visa hur element från dessa verksamheter fördes vidare till det som skulle bli känt som Frankfurtskolan, på båda sidor av Atlanten. Det innebär också att jag på ett mer uttalat sätt än vanligt lyfter fram Wilhelm Reichs och Erich Fromms bidrag liksom det institutionella sammanhang deras tänkande växte fram inom. Det är förstås en dubbelriktad rörelse, även om det till en början var vanligare att psykoanalytiker läste Marx än att marxister läste Freud.

Jag kommer inledningsvis att ge en bild av hur kretsen kring Freud förhöll sig till de sociala konflikter som omgav dem i sekelskiftets och 1910-talets Wien, och hur de vetenskapligt förhöll sig till den kontinentala filosofin. Direkt efter krigsslutet anslöt sig en ung generation, som kombinerade sin utbildning med arbete vid gratisklinikerna i Berlin och Wien. De nya erfarenheterna från klinikerna gav, menar jag, inte bara näring till en metodologisk utveckling som delvis avvek från den inriktning som Freud själv slagit in på, utan också till en alltmer politiserad utåtriktad verksamhet. Detta innebar att de unga analytikerna måste förhålla sig också till konflikterna mellan arbetarrörelsens olika delar och därmed i förlängningen till utvecklingen i Sovjetunionen och den ökade kritiken mot "freudismen" från sovjetiskt håll. Med integreringen av psykoanalysen i det marxistiska Institut für Sozialforschung i Frankfurt am Main runt 1930 inleddes ett nytt skede, när de kliniska erfarenheterna också prövades i empiriska enkätundersökningar.

5. Ett intressant bidrag från senare tid till forskningen om dessa samband är Dahmer 2020.

Artikeln har skrivits helt utan ekonomiskt stöd, och dessutom under en period när en världsomfattande pandemi lamslagit arkivforskningen. Det handlar därför snarare om en sammanfattning av vad andra forskare kunnat visa än om egen källforskning – även om jag haft stor hjälp av de digitala samlingarna vid Library of Congress och Internet Archive. Det gäller inte minst originalupplagorna av Wilhelm Reichs skrifter.

Socialt engagemang och psykoanalys

Det första organiserade uttrycket för den psykoanalytiska teorin var de onsdagsseminarier som började hållas i Sigmund Freuds hem på Berggasse 19 i Wien 1902. Freud föddes 1856 och var då alltså redan 46 år, jämnårig med många både socialdemokratiska och vänsterliberala banbrytare.⁶ Som den tyske psykoanalytikern och historikern Andreas Peglau påpekat finns det formuleringar i *Vitsen och dess förhållande till det omedvetna* (1905) som förråder förhoppningar om samhällsförändring och Freud var inte på något sätt negativt inställd till Alfred Adlers beslut några år senare att ansluta sig till socialdemokraterna; 1907 hade deras månadstidning *Der Kampf* haft en positiv recension av hans forskning om underlägsenhetskomplexet.⁷

Det fördes också en teoretisk diskussion. Den 23 december 1908 höll Adler en presentation vid seminariet om ”Klasskampens psykologi”.⁸ Av protokollet att döma, fört av Otto Rank, betraktade Adler det han kallade marxismens altruism som ett sätt att undkomma aggressionshämningar och få utlopp för känslor orsakade av risken för social degradering (bland annat på grund av kvinnofrigörelsen).⁹ Han återkom till frågan med ett utförligare föredrag 10 mars 1909, och det föredraget finns summerat i protokollet. Här betonar Adler att Marx främsta förtjänst ligger i att göra den utlösta aggressionsdriften medveten och peka ut en väg – ekonomisk utjämning – där den psykiska konflikten kan lösas på

6. Werner 2019, s. 20, jämför med generationskamraten Eduard Bernstein och advokaten Emil Postelberg. I Sverige kan namn som Carl Lindhagen, Gerhard Halfred von Koch och Hjalmar Branting nämnas.

7. Wasserman 2014, s. 53.

8. Peglau 2015, s. 491–494.

9. Adler 2009, s. 58.

ett icke-neurotiskt sätt. Adlers slutsats, som åtminstone Rank instämde i, var därmed att marxismen var förenlig med den driftlära som Freud utvecklat och kunde ses som en form av massanalys.¹⁰

Ett tecken på den försiktighet som fanns i förhållande till tidens läror om samhällsförändring var hanteringen av läkaren och psykiatrikern Otto Gross på den första psykoanalytiska kongressen i Salzburg 1908. Gross var född i Österrike 1877 och utbildad i Graz men senare verksam i München under Emil Kraepelin, känd för sitt inflytelserika klassifikationssystem för psykiska sjukdomar. Han träffade Freud senast 1904 och i egenskap av framstående inom den konventionella psykologin var hans stöd till psykoanalysen viktigt (hans far Hans Gross var dessutom berömd kriminolog). Men på kongressen gick han för långt. Som många läkare närmade han sig psykologin via filosofin och det var därför med Nietzsche han liknade Freud, och kallade honom en nedrivare av gamla fördomar, en utvidgare av den psykologiska horisonten och en vetenskaplig revolutionär. Det kanske kunde ha passerat vid ett annat tillfälle, men på den här tiden var psykoanalysen ännu i sitt etableringsstadium och Freuds replik ”Vi är och ska förbli läkare” blev klassisk och avgörande.¹¹ Gross, som samtidigt kämpade med mental ohälsa och en drogproblematik och efterlystes efter att ha varit inblandad i två unga kvinnors självmord, fortsatte att publicera en mängd arbeten och anses ha föregripit Carl Gustav Jungs (vars patient han var under en period) begrepp introvert och extrovert. Han släpptes ändå aldrig mer in i den organiserade psykoanalytiska verksamheten och efterlysningen ledde till att han efter att fadern dragit i några trådar omyndigförklarades och placerades på mentalsjukhus. Han togs till nåder som läkare under kriget men dog utfattig i Berlin 1920.¹²

Gross var anarkist, starkt influerad av författaren Erich Mühsam och dramatikern Franz Jung, och politiskt propagerade han bland annat för familjens upplösning och för avkriminaliseringen av homosexualitet (han motsatte sig också att både konventionell psykologi och psykoanalys betraktade homosexualitet som sjuklig perversion). Teoretiskt föregrep han den psykoanalytiska jagpsykologin då han snarare än ett

10. Adler 2009, s. 58–60; jfr Dahmer 1977, s. 284–286.

11. Heuer 2017, s. 66–87.

12. Heuer 2001.

jag påverkat av både impulser och införlivade kulturelement (det som senare skulle kallas det och överjag) tänkte sig ett sammanhållet men utsatt jag, *Das Eigen*, i konflikt med en i grunden fientlig kultur som han kallade *Das Fremde*. Denna i grunden rousseauanska tanke hade han delvis gemensam med Reich. Från Nietzsche lär han å andra sidan ha hämtat tanken på de ”andra rangens karaktärer” som kunde leva relativt harmoniskt med de påbud de internaliserat eftersom de saknade möjlighet att göra motstånd. Andra människor bryts i stället antingen ner eller höjer sig ”över genomsnittet” i en ständig kamp mot de jagnedbrytande påbudena. Ur detta ännu ganska primitiva resonemang hämtades den första formuleringen av den teori om den auktoritära karaktären som byggdes på psykoanalytisk grund:

Ingen av de revolutioner som tillhör historien har lyckats åstadkomma en individualitetens frihet. De har verkningslösa fallit samman, alltid som förelöpare för en ny bourgeoisie, de har haft bråttom att inordna sig själva i ett allmänt gällande normaltillstånd. De har brutit samman eftersom gårdagens revolutionär bar med sig auktoritet i sig själv. Det kan nu konstateras att ursprunget för all auktoritet ligger i familjen, att sammanbindandet av sexualitet och auktoritet som den ser ut i den i familjen ännu gällande fadersrätten slår varje individualitet i kedjor.¹³

Psykoanalysen och rådskommunismen

Gross vän Erich Mühsam skulle senare höra till ledarna för den bayerska rådsrepublik som 13 april 1919 utropades i München (och blodigt slogs ner av protofascistiska frikårer knappt en månad senare). De snabbt nedslagna rådsväldena på olika platser i Tyskland under de första åren av Weimarrepubliken blev föremål för olika typer av analyser – här fanns ju ett färskt exempel på en revolution som snabbt avradikaliserades, och som givetvis jämfördes med den för många ännu hoppingivande utvecklingen i den ryska rådsrepubliken. I den tyskspråkiga delen av Österrike–Ungern förekom inga liknande uppror, däremot fanns en ungersk rådsrepublik från 21 mars till 6 augusti 1919, innan den slogs ner av rumänska och tjeckoslovakiska trupper med stöd från ententemakterna. Freud fick anledning att förhålla sig till den, eftersom hans kanske främsta inter-

13. Gross 1913, s. 386. Artikeln var ett svar på kritik från anarkisten Gustav Landauer.

nationella kontakt och presidenten i Internationella psykoanalytiska föreningen (International Psychoanalytical Association, IPA, bildad 1910), Sándor Ferenczi 25 april 1919 utnämndes till världens första professor i psykoanalys, på direkt order av Folkkommisariatet för allmän hälsa. Freud kommenterade händelsen i ett brev till sin brittiska kontakt (och senare biograf) Ernest Jones som ”en succé vi inte kunde drömma om”. Efter att regimen störtats drogs både Ferenczis professur och alla andra poster som givits till psykoanalytiker in. Några av analytikerna arresterades, andra valde att emigrera – Ferenczi stannade till sin död 1933 men uteslöts ut det medicinska sällskapet 1920. Som första stat införde Ungern också en lag som begränsade antalet judar på universiteten.¹⁴

Krigsslutet innebar att en ny generation psykoanalytiker introducerade sig för världen. Om den första generationen utgjordes av onsdagsseminariets medlemmar, omkring 20–25 år yngre än Freud själv, var den andra född vid eller strax innan sekelskiftet och präglad av kriget och revolutionerna. De var alltså mycket unga när de började sin bana, hur man än räknar, och fick ta ett stort ansvar från början. Som Russel Jacoby konstaterat kom i stort sett alla dessa ”politiska freudianer” att tillhöra vänstern, många av dem långt ut på den radikala flygeln.¹⁵ Men de var viktiga för Freud, eftersom den första generationens huvudfigurer, Carl Gustav Jung och Alfred Adler, övergett psykoanalysen i dess ursprungliga tappning. Det skulle de flesta av den andra generationens analytiker också göra, men först efter att de tvingats i exil (eller mördats) av 1930-talets fascistiska regimer. Deras epok, ungefär halvtannat decennium, präglades av den misslyckade röda och den framgångsrika brunsvarta revolutionen. På många sätt kom de att framstå som mer ortodoxa inför den teori Freud utvecklat innan första världskriget än Freud själv, samtidigt som de inte längre mötte något motstånd från patriarken när de ville utvidga teorins område till att också omfatta samhället i stort.

Både den ryska revolutionen och den så kallade andra tyska revolutionen – försöken 1919–20 att genomföra en mer genomgripande

14. Erős 2019, s. 5–22. Ett par år senare öppnades ett psykoanalytiskt institut i Moskva lett av Vera Schmidt, dit några av de ungerska emigranterna anslöt sig. Freuds skrifter översattes snabbt till ryska. Dahmer 1977, s. 291.

15. Jacoby 1983, s. xi.

demokratisering på rådsdemokratisk väg – blev föremål för psykoanalytiska tolkningar från flera håll. Gemensamt har de att revolutionen framställs som en anomali som behöver förklaras. Det första bidraget skrevs av Emil Lorenz, som deltagit i onsdagsseminariet sedan 1911 och bland annat publicerat artikeln ”Ödipus auf Kolonos” i *Imago* – Freuds tidskrift för metapsykologi – 1915. Han tjänstgjorde under kriget vid italienska fronten och deltog på våren 1919 i ”Kärntens försvarskamp” – gränsstrider mellan tyskösterrikiska och slovenska frikårsstyrkor. Hans bok *Zur Psychologie der Politik* är ett av flera bidrag som inspirerats av Freuds första metapsykologiska verk *Totem och tabu* (1913) och beskriver revolutionärerna som indragna i ett irrationellt fadersuppror som leder till besatthet och utsiktslöst våld, exploaterat av yrkespolitiker. Samtidigt hoppades han på en återväckt nationalism som kunde ersätta det auktoritetsförhållande som de fallna kejsarna lämnat – ungefär som i Frankrike efter revolutionen.¹⁶ Lorenz gick 1933 med i nazistpartiet och arbetade som hembygdsforskare under kriget.

Paul Federn (född 1870) tillhörde också onsdagsgruppen och valdes in som socialdemokratisk kommunfullmäktig i Wien vid segervalet 1919. För hans del var det inte revolutionen i sig som behövde analyseras, utan de former den tog: bildandet av rådsförsamlingar och de stora strejkerna (de tyska arbetarna genomförde en generalstrejk i april 1919, och flera mindre strejker under året). Att arbetarna strejkade tolkade han liksom Lorenz som ett omedvetet fadersuppror (med kejsaren störtad fanns ingen som kunde uppmuntra arbetet). Däremot hade han en positiv och framtidsinriktad syn på rådsdemokratin, som ett återuppväckande av den broderssolidaritet som föregått fadersmordet i Freuds tolkning av myten.¹⁷ Broderssolidariteten var dock ett svagare band än fadersauktoriteten, menade Federn, eftersom det inte utmärks av en skillnad i styrka och inte heller grundas i den förskjutning som barnet genomför när det så småningom överför relationen till auktoriteter utanför familjen. Det våld som förekom tolkade han som ett tecken på denna svaghet och han menade att det skulle fortsätta tills en ny auktoritet dök upp:

16. Lorenz 1919; Dahmer 1977, s. 292–293.

17. Federn 1919, s. 5–7, 16.

Hur snart det sker, beror lika mycket på ledarens personlighet och hur broderskapskänslan värdas, som på övervinnandet av de motsatta intressena och upphävandet av den tryckande nöden.¹⁸

På den grunden gjorde han följande bedömning av de tre partiorganiserade vänsterkrafterna och deras möjligheter att hantera rådsorganisationen:

Striderna i Tyskland visar att de tre partierna skiljer sig åt även psykologiskt: ett av dem är de nu faderlösa majoritetssocialisterna [SPD], som ännu starkt dröjer kvar i sonens inställning, och därför utan inre motstånd kan förena sig med resterna av den borgerliga militarismen; ett annat är de nu faderlösa och även faderlöst inställda ”oavhängiga” [USPD]; den tredje är Spartakusgruppen, där fadersbindningen omvandlats till instinktivt hat mot allt som därmed hänger samman. Jag menar att de flesta anhängarna inte väljer sitt parti efter att ha gjort sitt övervägande, utan efter sin omedvetna inställning till fadern.¹⁹

I det långa loppet menade han att många antingen skulle dra sig tillbaka till familjelivet (och den fadersauktoriteten som ändå kan utövas där) eller underkasta sig en stark ledare. I samband med detta formulerade han ytterligare en tidig version av det syndrom som senare skulle kallas den auktoritära personligheten:

Familjens överensstämmelse med den störtade, patriarkaliskt byggda staten och dess bristande överensstämmelse med en broderskapsorganisation är därför det egentliga psykologiska problemet vid upprättandet av samhällsordningar som inte är patriarkaliska.²⁰

Men han hoppades ändå på att rådsrörelsen skulle kunna utveckla broderskänslorna till samhällskänsla (*Gemeinsinn*) av det slag som han hämtade från psykologen Alfred Adler och att ledarskapet skulle förbli republikanskt, på det vis som han menade uppvisades av hans partikamrat (och ungdomsvän samt läkarkollega) Victor Adler och den förre amerikanske presidenten Theodore Roosevelt.²¹

18. Federn 1919, s. 23.

19. Federn 1919, s. 24.

20. Federn 1919, s. 19.

21. Federn 1919, s. 15, 27–29. Jfr Dahmer 1977, s. 293–296. Som Werner (2019, s. 46) påpekar var Federn också personligt engagerad i rådsrörelsen, bland annat genom sin vänskap med författaren och aktivisten Gustav Landauer som efter att den bayerska rådsrepubliken slagits ner misshandlades till döds av medlemmar i frikårerna.

En tredje tolkning gjordes av den ungerske psykologen och filosofen Aurel Kolnai (född Stein i Budapest 1900), som alltså tillhörde den unga generationen. Direkt efter kriget flyttade han till Wien och anslöt sig till kretsen runt Freud, innan han vid mitten av 20-talet i stället började intressera sig för fenomenologi. Hans bok *Psychoanalyse und Soziologie* (1920) var i första hand inspirerad av händelserna i Ungern under rådsrevolutionen och han tyder dem visserligen som ett fadersuppror, men av incestuöst slag. Under djup förnekelse ägnade sig, menade han, anarkistiska kretsar åt en allt tillåtande livmoderskult:

Anarkismen är den trogna sociala projektionen av Uterus, samtidigt som den förnekar den manifesta önskan efter Uterus; denna förhållandevis enkla struktur sörjer för en fulländad absurditet.²²

Marxismen å sin sida liknade han vid paranoia – liknande den kristna men på ett högre utvecklingsstadium.²³ Han invände mot Federn att rådsrörelsen bara skulle kunna ha en positiv inverkan (”sublimering av fadersprincipen och allmänt avlägsnande från urhorden”²⁴) om den slog vakt om det bestående samhället och den privata äganderätten.²⁵ Som Helmut Dahmer betonar var Kolnais text ett tidigt försök att komplettera den sociologiska analysen med freudiansk individualpsykologi, delvis i motsättning till Freuds egen metapsykologi (det vill säga försöket att använda psykologiska kategorier på företeelser i samhället) och inte minst till den nyfreudianska sociologism som tog vid under andra hälften av 30-talet, även om hans ideologiska förtecken var andra än de som kom att dominera riktningen under de kommande femton åren.²⁶ Kolnai lämnade Österrike för USA 1940. Även om han under efterkrigstiden skulle höra till Francos försvarare, är hans *The War Against the West* (1938) den kanske främsta analysen av nazismen från konservativt håll. Ingen av dessa tre, inte heller Alfred Adler – som brutit med Freud (men fortsatte att samarbeta med honom inom ramen för

22. Kolnai 1920, s. 99.

23. Kolnai 1920, s. 135–142.

24. Kolnai 1920, s. 144.

25. Kolnai 1920, s. 143–147.

26. Dahmer 1977, s. 296–297.

folkbildningsinsatser i Wien) – skulle fortsätta att utveckla den freudianskt inspirerade sociologin.²⁷

De första poliklinikerna

Freud höll ett berömt tal på Internationella psykoanalytiska föreningens femte kongress i Budapest i september 1918. Kriget pågick fortfarande, så vid sidan av några gäster från det neutrala Nederländerna deltog bara psykologer och läkare från Tyskland och Österrike–Ungern, många av dem i uniform. Freuds tal blev berömt, bland annat för att han nu tog tillbaka den åsikt han uttryckt 1913 i en kort text kallad ”Weitere Ratschläge zur Technik der Psychoanalyse” (de ursprungliga råden hade publicerats året innan). Här poängterade han, i motsats till sin egen tidigare praxis, att all behandling måste ges mot betalning. Det handlade inte bara om att se till att analytikern fick en tillräcklig inkomst, gratis behandling kunde också öka riskerna för överdrivet motstånd. Att fattiga människor därmed skulle uteslutas från behandling var inget att göra åt.²⁸ Nu gjorde han helt om och poängterade i stället att

männen som annars skulle vara utlämnade åt dryckenskapen, kvinnorna som hotar att ge upp inför bördan av sina umbäranden, barnen för vilka det inte finns något annat val än förvildningen eller neurosen, kan genom analys få förmågan till ihärdighet och effektivt arbete. Sådan behandling kommer att vara gratis. Det kan dröja länge innan staten ser dessa plikter som angelägna.²⁹

Det ligger nära till hands att den nya inriktningen hängde samman med det uppsving som psykoanalysen fått under krigsåren, där den med viss framgång använts mot krigsneuroser (så kallade granatchocker).³⁰ Den viktigaste motiveringen till förslaget, avrundade han sitt tal, var ojämlikheten i tillgång till behandling, en fråga som stämde väl överens både med den österrikiska socialdemokratins allmänna inriktning och Freuds förhoppning om offentlig finansiering (och erkännande).³¹

27. Jacoby 1983, s. 45.

28. Freud 1958, s. 132–133.

29. Citerat i Danto 2005, s. 17; översättning efter Fallend 1988, s. 37–38.

30. Peglau 2015, s. 495–496.

31. Danto 2005, s. 18–19.

Det konkreta resultatet av Budapestkongressen blev två resolutioner. Den ena handlade om att standardisera utbildningen till analytiker och inkludera kravet på att själv låta sig analyseras. Resolutionens förslag kom att utvecklas under Max Eitingons ledning och därefter från 1920-talets mitt av den utbildningskommission som tillsatts av IPA under Karen Horneys ledning. Den andra resolutionen handlade följdriktigt om möjligheten att få gratis behandling vid särskilda kliniker. Resolutionerna kom att kopplas samman på så vis att den analys som ingick i utbildningen i allmänhet var gratis (eller kompenseras genom tjänstgöring under och efter utbildningen), men vid en rad polikliniker med början i Berlin och Wien kom också behandling i stor skala att erbjudas till allmänheten.³² Det ska sägas att skapandet av den sortens kliniker inte på något sätt var unikt för psykoanalysen – snarare hade de flesta medicinska riktningar i Tyskland och Österrike redan inlett sådan verksamhet i samarbete med universitetssjukhusen. Men i de fallen handlade det ofta om att kombinera gratisvården med utbildning och experimentverksamhet. Här skulle praxis vid de psykoanalytiska klinikerna komma att avvika. Visserligen kom många av de patienter som fick gratis eller lågt prissatt vård att analyseras av analytiker under utbildning, men experiment var inte tillåtna och eftersom även examinerade och seniora analytiker (inklusive Freud själv) förväntades delta i verksamheten skedde fördelningen efter vårdbehov, inte ekonomiska resurser, åtminstone enligt det regelverk som utarbetades vid Berlinkliniken. Det visade sig också snart att de tidigare antagandena, att befrielsen från avgifter skulle försvåra eller förlänga behandlingen, var felaktiga.³³

Bland åhörarna i Budapest fanns Max Eitingon som tillsammans med Karl Abraham 1910 hade bildat den tyska psykoanalytiska föreningen. Sedan dess hade Eitingon administrerat och till stora delar finansierat verksamheten i Berlin och det var hans förmögenhet som möjliggjorde öppnandet av Berlinkliniken i februari 1920, i lokaler på Potsdamer Strasse formgivna av Freuds son Ernst. Abraham avled hastigt 1925, men hade dessförinnan hunnit nomineras till professor i psykoanalys vid sjukhuset Charité. Redan från starten var tillströmningen av patienter

32. Danto 2005, s. 47–48.

33. Danto 2005, s. 59–63, 87, 99, 127.

på gränsen av vad kliniken kunde klara av.³⁴ Även om en liknande klinik, Ambulatorium, startade i Wien 1922 innebar verksamheten i Berlin att tyngdpunkten i den psykoanalytiska verksamheten gradvis flyttade dit.³⁵ Kliniken i Wien fick dela lokaler med en hjärtklinik och präglades under hela sin existens av konflikter med det medicinska etablissemangen, som inte glömt Freuds kritik av den traditionella psykologins stundtals brutala behandling av krigsneuroserna.³⁶

Wien och Berlin

Psykoanalysens vändning utåt mot samhället bör som framkommit ses mot bakgrund av den politiska situationen i Österrike. Till skillnad från det tyska socialdemokratiska partiet, som redan under världskriget splittrats i ett krigsförespråkande majoritetsparti, SPD, och krigsmotståndarna i det oavhängiga partiet, USPD, hölls den tyskspråkiga socialdemokratin i Österrike samman. I stället splittrades partiet på nationella grunder och avsöndrade tjeckoslovakiska, ungerska, jugoslaviska och polska systerpartier. I Tysk-österrike, som landet kallades innan fredsfördraget i Saint-Germain uteslöt en sammanslagning med Tyskland, fanns både vänstern och högern kvar i partiet. Sedan koalitionsregeringen upplöstes efter valet i maj 1919 bildade det kristligt-sociala partiet regering, medan socialdemokraterna tog makten i huvudstaden Wien, som var ett eget förbundsland med stor självständighet. Det innebar att den nationella partihögern lokalt isolerades, men även vänstern, stödd på de arbetarråd som bildats 1918, utmanövrerades. De österrikiska socialdemokraterna i SDAPÖ var därmed kluvna internt mellan en radikal centristisk, ”austromarxistisk” del ledd av Friedrich Adler och Otto Bauer och en konservativ, tysknationalistisk del under Karl Renner som var starka på landsbygden.

Vid en kongress 1921 tog partiet initiativ till den så kallade Wien-internationalen. Genom sin position mellan den högersocialdemokratiska Berninternationalen (bildad 1919, från början på svenskt initiativ)

34. Danto 2005, s. 49–57, 154.

35. Danto 2005, s. 108.

36. Danto 2005, s. 91–97.

och den kommunistiska Tredje internationalen (bildad i Moskva 1919, Komintern) var den även känd som den ”2 ½:e internationalen”. Bland andra ingick resterna av det tyska oavhängiga socialdemokratiska partiet och de svenska ”Höglundare” som inte ville gå in i Tredje internationalen 1921. I samband med en kongress i Hamburg 1923, där SDAPÖ representerades av partiledaren Renner, förenades de båda socialdemokratiska internationallerna under tysk ledning.

Det österrikiska partiet hade inte som det tyska allierat sig med militären och paramilitära grupper för att slå ner upprorsförsök från vänstern – den saken hanterades inom partiet. Tvärtom bildades en socialdemokratiskt dominerad skyddsstyrka, Republikanischer Schutzbund. Den borgerliga motsvarigheten, högerextrema Heimwehr, bildades något senare. Vidare fick det österrikiska partiet möjlighet att själva utforma politiken i huvudstaden Wien, i den ekonomiskt mest utvecklade och folkrika delen av landet. ”Det röda Wien” kunde därmed utvecklas till ett socialdemokratiskt skyltfönster, med stora satsningar på bostäder, sjukvård och kultur. I gengäld var det kommunistiska partiet i Österrike, KPÖ, i stort sett utan inflytande fram till mitten av 30-talet, när det omformades till en antifascistisk motståndsrörelse och fyrdubblades i storlek.

Både Freud själv och den psykoanalytiska verksamheten stod nära socialdemokratin i Wien. Freud hade för egen del en stark koppling till socialdemokraterna även om han aldrig var medlem i partiet. Wien var inte en större stad än att han kände flera av de främsta företrädarna personligen och den lägenhet han bodde i sedan 1891, på den berömda adressen Berggasse 19, låg på en tomt där partigrundaren Victor Adler (död 1918) tidigare bott i ett sedan rivet hus.³⁷ Från början av 20-talet skulle Freud upprätthålla täta kontakter med Julius Tandler, som i maj 1919 utnämndes till undersekreterare för offentlig hälsa i Wienregionen och kom att förknippas med en omfattande utbyggnad av den kommunala hälsovården, vilket bland annat inkluderade ett för tiden unikt starkt stöd till ensamstående mödrar.³⁸ Freud fanns med bland under-tecknarna av den socialdemokratiska avsiktsförklaringen inför de första fria val som i maj 1919 förde socialdemokraterna till makten i Wien.

37. Danto 2005, s. 26–27.

38. Danto 2005, s. 27, 237.

Hans kollega Paul Federn tog plats i kommunfullmäktige och understödde i egenskap av läkare den omfattande utbyggnaden av bostäder, matdistribution och sanitära anläggningar. Även om Wien omvandlade sitt skattesystem och gjorde det progressivt genom exempelvis lyxskatter kom medlen under hela perioden i hög grad från amerikanska och brittiska hjälpprogram finansierade bland annat av Rockefeller Foundation och Commonwealth Fund, och både Freud och Federn deltog i de kommittéer som hanterade distributionen.³⁹

Berlin, i september 1919 utvidgat genom omfattande inkorporeringar, präglades däremot av större motsättningar och regerades från juni 1920 av en vänstermajoritet med USPD som största parti, mer än dubbelt så stort som moderpartiet. Men staden hade skakats av blodiga strider i januari och mars 1919 samt i januari och april 1920, när den socialdemokratiska inrikesministern Gustav Noske använt frikårsförband för att krossa den radikala och stridbara rådsrörelsen. Även de parlamentariska förhållandena utjämnades efter långdragna juridiska avgöranden och nyval i oktober 1921, och vid det laget hade Berlin dessutom fråntagits den egna beskattningsrätten. Det kulturellt och politiskt progressiva Weimar-Berlin hade därmed inte samma möjligheter som Wien att bygga ut välfärdsinstitutioner. Samtidigt präglades relationen mellan vänsterpartierna – det tyska kommunistpartiet KPD övertog under senare delen av 20-talet i hög grad de oavhängiga socialdemokraternas position – efter de inledande blodbadet och som ett resultat av Kominterns inflytande av den välkända och i slutändan ödesdigra rivaliteten.

Den andra generationen

Det sociala engagemanget omfattade den nya generationen från början. Redan 1919, långt innan Ambulatorium i Wien skulle invigas, inledde Sigmund Freuds dotter Anna ett samarbete med den unge analytikern Siegfried Bernfeld som några år senare skulle leda till grundandet av experimentiskolan Heizing – där bland andra Erik H. Erikson inledde sin bana.⁴⁰ Samtidigt samlades några unga studenter från Tandlers

39. Danto 2005, s. 37–38.

40. Waterman 2014.

anatomilektioner vid Wiens universitet för ett eget seminarium baserat på Freuds bok *Sexualteori: Tre studier i sexualteoretiska frågor* från 1905. Gruppen, Arbeitskreise über Sexuologie und Psychoanalyse, samman kallades och leddes av Otto Fenichel, och bestod till en början även av Eduard Bibring, Grete Lehner och Wilhelm Reich.⁴¹ Kort därefter besökte de fyra Freud i hans hem (han hade likt många tyska akademiker öppna mottagningstider) och de blev alla inbjudna att följa föreningens onsdagsmöten. Redan i september 1919 fick Reich sin första patient och både han och Fenichel blev medlemmar i den psykoanalytiska föreningen 1920 (Bibring och Lehner 1927 respektive 1925).⁴²

Wilhelm Reich var en av få psykoanalytiker som under kriget tjänstgjort som vanlig soldat. Han inkallades 1915 till en infanterienhet och utbildades till reservofficer. Från sommaren 1916 och två år framåt, med avbrott för en sjukdomsperiod, låg han vid den italienska fronten längs Isonzofloden där häftiga strider pågick under hela kriget. Efter att på nytt ha blivit sjuk och åter tillfrisknat sommaren 1918 kunde han inleda sina läkarstudier i Wien och flyttade in i en lägenhet på samma gata som Freud.⁴³

Fenichel, som lyckats undvika krigstjänst, lämnade Wien för Berlin 1922 och arbetade sedan på polikliniken i staden. Även där tog han initiativ till ett seminarium för yngre analytiker, det så kallade *Kinderseminarium* (barnseminariet, en anspelning på deltagarnas låga ålder), som ägnade sig åt att diskutera psykoanalysen ur ett samhällsperspektiv.⁴⁴ Seminariet var ett sätt att undkomma de mer formella vanorna bland de äldre analytikerna, men det blev också en samlingspunkt för sociologiskt och i praktiken vänsterpolitiskt intresserade. Efter att Wilhelm Reich 1930 flyttat till Berlin bildades en ytterligare, mindre grupp inom barnseminariet, som i första hand diskuterade behandlingstekniska problem. I

41. I den förteckning över seminariets möten som publicerats i Fallend 1988, s. 30–32, framgår att Reich höll fem föredrag redan under hösten 1919. Det faktum att många av seminariets medlemmar så småningom gifte sig med varandra indikerar både intensiteten i arbetet och den relativt stora andelen kvinnliga analytiker, se Fallend 1988, s. 44.

42. Danto 2005, s. 41–47. Fenichel blev medlem i föreningen i juni 1920, Reich i oktober. Fallend 1988, s. 43.

43. Fallend 1988, s. 21–22.

44. Fallend 1988, s. 26.

det seminariet deltog även Erich Fromm och Frieda Fromm-Reichmann, Fenichel, Georg Gerö och Edith Jacobson.⁴⁵ Seminariet hölls senare under exilåren samman genom de så kallade *Rundbriefe* som Fenichel redigerade och skickade till sina kontakter inom den freudianska vänstern, fram till sin död 1946.⁴⁶ Eftersom den *Komitee* som Freud bildat redan 1913 för att vidareutveckla psykoanalysen egentligen aldrig hämtade sig efter Karl Abrahams död 1925 (och Freuds vikande krafter sedan cancerdiagnosen 1923) var det dessa grupper, sammansatta av den andra generationen, som kom att föra utvecklingen vidare.⁴⁷

I Wien tog Freud själv initiativ till ett seminarium som skulle komplettera de traditionella, vetenskapliga onsdagsmötena i Freuds hem. Tekniska seminariet leddes till en början av Eduard Hitschmann och därefter av Hermann Nunberg, men protokollen visar att Wilhelm Reich snart fick ett dominerande inflytande över diskussionerna och formade dem 1923–24 till vad den amerikanska historikern Elisabeth Danto kallar ett praktiskt laboratorium. Det ägnades helt åt behandlingstekniska problem och blev därmed även en viktig del av utbildningen för de yngre analytikerna. Mycket av diskussionen kom att handla om relationen mellan analytiker och patient.⁴⁸ Reich utnämndes 1924 till första assisterande chef på polikliniken, och bidrog till skapandet av tydligare administrativa rutiner.⁴⁹

Rådgivning och radikaliserings

Redan 1922 inledde Reich via rörliga bilburna kliniker psykologisk rådgivning och sexualrådgivning i första hand för kvinnor och för unga arbetare av båda könen. Eftersom abortförmedling erbjöds och preventivmedel såldes var verksamheten olaglig och upplöstes ofta av polis. Arbetet byggde på den kunskap som samlats in under hundratals gratiskonsultationer på kliniken, vilket innebar att Reich och hans grupp utgick från

45. Jacoby 1983, s. 66–67; Harris & Brock 1992, s. 591.

46. Danto 2005, s. 151, 233.

47. Fallend 1988, s. 60–61.

48. Danto 2005, s. 101, 123–125; Fallend 1988, s. 67.

49. Danto 2005, s. 137–138; Danto 2011, s. 159.

gedigen kunskap, som snart fann vägen också in i explicit politisk verksamhet. Via studier i etnologi och sociologi började han studera marxistisk teori i mitten av 20-talet och i april 1927 blev han socialdemokratisk partimedlem. Efter att ha rådfrågat Freud startade han tillsammans med hudläkaren Marie Pappenheim-Frischauf de första fasta psykoanalytiskt inspirerade sexualupplysningsklinikerna, Sexualberatungs-Klinik für Arbeiter und Angestellte, i december 1928.⁵⁰

Öppnandet hade föregåtts av ett uppmärksammat besök av Max Hodann, föreståndare för rådgivningskliniken i Berlin och medlem i stadens förening för socialistiska läkare.⁵¹ Pappenheim-Frischauf var medlem i KPÖ sedan 1919 och hade träffat Reich i samband med ett uppmärksammat föredrag i oktober. Tillsammans med Reichs första fru, Annie Reich (född Pink), gav hon 1930 ut skriften *Ist Abtreibung schädlich?* som kritiserade förbudet mot abort.⁵² Organisationen bakom klinikerna fick ett uttalat politiskt namn, Sozialistische Gesellschaft für Sexualberatung und Sexualforschung, populärt förkortat till Sex-Pol.⁵³ Den politiska karaktären riktade sig inte minst mot de socialdemokratiska närstående rådgivningsställen, ledda av Sophie Lazarsfeld, som propagerade för monogami, och stadens egna, eugeniskt inriktade.⁵⁴ Sju av de tio engagerade rådgivarna var medlemmar i det lilla österrikiska kommunistpartiet och deras tidning *Die Rote Fahne* var ensam om att uppmärksamma klinikerna offentligt.⁵⁵ Huvudsakligen användes de egna bostäderna, men eftersom de var spridda över staden kunde ändå en tillfredsställande täckning uppnås. Vid sidan av annonserna och vad Reich själv berättat i sina memoarer och fallstudier är lite känt om själva verksamheten.

Eftersom uppmärksamheten i offentligheten var begränsad var det först genom föredragsverksamhet – eller om man så vill propagandamöten – som verksamheten från mars 1929 och framåt fick verklig fart. Ur den aktiviteten kom bland annat Reichs bok *Geschlechtsreife, Enthalttsamkeit,*

50. Peglau 2017, s. 21–22.

51. Fallend 1988, s. 85–87.

52. Fallend 1988, s. 101–102.

53. Fallend 1988, s. 115–120.

54. Fallend 1988, s. 11–113.

55. Fallend 1988, s. 117; korta biografier över rådgivarna på s. 118–121.

Ehemoral (1930), i senare upplagor känd som *Den sexuella revolutionen*.⁵⁶ Tillsammans med författaren och journalisten Ernst Fischer drev Reich även kampanj mot den socialdemokratiska ungdomsorganisationen, som han anklagade för att vara än mer sexualrepressiv än det omgivande samhället.⁵⁷ Den 13 december 1929 var han med och grundade fraktionen Komitee revolutionärer sozialdemokratischen Arbeiter med 1 500 medlemmar. Han verkar i stort sett själv ha bekostat verksamheten, liksom de tre nummer av tidningen *Der revolutionäre Sozialdemokrat* som utkom i januari 1930, där han varnade för de eftergifter socialdemokraterna fortsatte att göra inför den inhemska reaktionen. Efter att han uteslutits 16 januari 1930 fortsatte verksamheten i samarbete med det österrikiska kommunistpartiet, som fraktionen den 15 april också blev en del av. Andreas Peglau har nyligen kunnat visa att hela manövern från början verkar ha varit ett försök från Reichs sida att motverka utvecklingen mot italienskinspirerad diktatur i Österrike, men den kom också att sammanfalla med ett inom Komintern beslutat försök att locka över socialdemokrater till kommunistpartiet. Peglau vill inte heller utesluta att Reich gått med i det lilla kommunistpartiet redan under julidagarna 1927 (när han anslutit sig till dess läkargrupp). När han väl formellt gått över till kommunisterna följde han den av Komintern fastslagna linjen att betrakta socialdemokraterna som den större faran och förespråka arbetarbevapning – en uppfattning som emellertid förstärktes av den undfallenhetspolitik som bedrevs från socialdemokratiskt håll.⁵⁸ Det var det socialdemokratiska motståndet i frågor som rörde i första hand ungdomars sexualitet som drev honom att söka radikalare alternativ.⁵⁹ Den antifascistiska eller antireaktionära politiska linje som Reich drev under de här åren, innan han 1930 beslöt att

56. Fallend 1988, s. 122–127; *Den sexuella revolutionen* kom i svensk översättning 1971, se Reich 1983.

57. Gruber 1991, s. 169–170.

58. Peglau 2017, s. 28–41. Peglau understryker dock att det var tydligt från Reichs skrifter att han aldrig anslöt sig till den stalinistiska politikförståelse som åren runt 1930 ledde framför allt det tyska kommunistpartiet till att bekämpa socialdemokratin med större frenesi än de reaktionära krafterna, och inte minst till avståndstagande från psykoanalysen. Reichs kommunistiska period var av allt att döma dagspolitiskt motiverad, även om han verkar ha blivit använd i andra syften. Peglau 2015, s. 41–48; Fallend 1988, s. 179–193.

59. Gruber 1991, s. 157–170.

flytta till kliniken i Berlin, var alltså tätt knuten till hans kliniska verksamhet och inte minst sexualupplysningen. Reich gav ut en serie böcker som på olika sätt utforskade vilken roll sexualiteten spelade i framför allt de fattigas liv.⁶⁰

Samtidigt behövde Reich hantera interna konflikter på polikliniken, i första hand med Paul Federn. Han utnämndes 1928 till föreståndare för det tekniska seminariet och därmed för klinikkens utbildning, och tills vidare försvarades han av Freud.⁶¹ Men erfarenheterna från rådgivningsmottagningarna ledde honom i en annan riktning. Framför allt kunde han konstatera att förekomsten av neuroser bland samhällets sämre ställda var större än väntat – så stort att det inte kunde hanteras genom analys i efterhand.⁶²

De första marxistiska försöken

Det första mer betydande bidraget till att öppet diskutera förhållandet mellan marxism (till skillnad från rådsrörelsens praktik) och freudiansk psykoanalys var Siegfried Bernfelds bok *Sisyphus oder die Grenzen der Erziehung*, som publicerades 1925 av IPA:s eget förlag.⁶³ Bernfeld, som i samband med omvälvningarna 1918 hade lett den judiska självförsvarsstyrkan i Wien och var några år äldre (född 1892) än de övriga unga

60. Reich 1927; 1929; 1930.

61. Peglau 2015, s. 49.

62. Rabinbach 1973, s. 93; Danto 2005, s. 197–201.

63. Bernfeld 1925. Siegfried Bernfeld (1892–1953) hade vid det laget en omfattande produktion bakom sig inom fältet barn- och ungdomspsykologi. Av dessa är det bara *Sisyphus oder die Grenzen der Erziehung* som fortfarande finns i tryck, sannolikt eftersom den är skriven i starkt polemisk stil. Det första kapitlet i boken riktade sig mot ungdomsledaren och skolreformatorn Gustav Wyneken, som Bernfeld samarbetat med under sin tid i den tyska ungdomsrörelsen och i tidskriften *Der Anfang*, där även Walter Benjamin bidrog under en period. Benjamin bröt emellertid med Wyneken när denne anslöt sig till den nationalistiska opinionen under första världskriget och efter att i början av 20-talet ha fällt för sexuella övergrepp på elever försvann Wyneken från den pedagogiska debatten. Bernfeld kritiserar honom som representant för den idealistiska skolan (i Friedrich Fröbels efterföljd) och därmed inte i takt med den pedagogik på vetenskaplig grund som blev vanlig efter sekelskiftet. En svensk motsvarighet till Wyneken skulle kunna vara Ellen Key.

analytikerna, hade under kriget engagerat sig för föräldralösa och flyktingbarn från de krigshärjade delarna av imperiet. I boken betonade han den historiska tröghet som alla uppfostringsprojekt måste hantera: uppfostrarna är präglade av sin egen uppfostran, och skolinstitutionerna har ett samhällsbevarande uppdrag. Vid det här laget gjorde inte Bernfeld något försök att skapa en sammanhängande teori, utan betraktade marxismen och psykoanalysen som två olika perspektiv som kompletterade varandra: ”Båda har rätt. Inte marxisterna och freudianerna, utan Marx och Freud.”⁶⁴ Precis som en zeppelinare, förklarade han, både kan ses som ett samfärdsmedel och en fallossymbol kan det statliga våldet ses ur bådas perspektiv:

Armén är en strukturerad massa, där ”varje enskild individ [i dessa artificiella gruppbyggnader] är libidinöst bunden till ledaren [(Kristus, fältherren)], å andra sidan till de andra individerna i gruppen” (så låter Freuds elaka, ”reaktionära, borgerliga” formulering), men den är också den härskande klassens instrument för att säkra dess nationella utsagningsmonopol, dess makt, dess profiter, dess industri och så vidare.⁶⁵

I sin egen text använde han Freuds insikter från åren runt världskriget, huvudsakligen i *Totem och tabu* (1913) och *Masspsykologi och jaganalys* (1921) för att förstå hur borgarklassen binder arbetarklassen till sig, och inte minst avleder dess missnöje till det han kallar ”pseudofinder” – han betonar att särskilt judar riskerar att bli hatobjekt i den typen av manipulationer.⁶⁶ Det är här som uppfostran i utbildningsinstitutioner får sin betydelse, i och med att de fungerar som kvasifamiljer som bevarar den egentliga familjens hierarkiska ordning och knyter barnen till sig genom libidinösa band. Om detta inte varit fallet hade, menade Bernfeld, arbetarklassen redan 1918 kunnat införa en socialistisk regim, men som det nu var hindrades den av bristande insikt och mod och inte minst – som ju Federn lyft fram – av ångesten inför konfrontation med ”urfadern”, det vill säga överheten. Å andra sidan fanns, menade

64. Bernfeld 1925, s. 92.

65. Bernfeld 1925, s. 93. Freudcitaten är från *Masspsykologi och jaganalys* (1921), här efter Ola Anderssons översättning i Freud 1986, s. 111 (korrigerat efter originalet).

66. Bernfeld 1925, s. 98–108.

Bernfeld, en möjlighet för socialister att genom egna utbildningsinsatser motverka den statliga utbildningens konserverande syften.⁶⁷

Året efter återkom Bernfeld till relationen mellan Marx och Freud i ett föredrag inför föreningen för socialistiska läkare, som drevs av hans kollega på kliniken, Ernst Simmel. Den här gången ställde han tydligare frågan om det skulle gå att förena de båda teorierna, genom att demonstrera att de uppvisar likheter. Eftersom båda vetenskaperna utgick från ett historiskt eller genetiskt betraktelsesätt (psykoanalysen studerar ju hur själen utvecklats historiskt, i förhållande till barnets familj och dess relationer), båda är materialistiska (psykoanalysens driftlära) och båda slutligen har dialektiska drag (Freuds tendens att ställa upp motsattpar som sexualdrift och jagdrift, narcissism och objektlibido eller livsdrift och dödsdrift) fanns, menade Bernfeld, en möjlighet att förena dem.⁶⁸ Den här typen av ganska ytliga kombinationsförsök hänger samman med de angrepp mot Freud som från mitten av 1920-talet kom från sovjetmarxistiskt håll.⁶⁹ Betoningen av att en marxistisk filosofi skulle vara materialistiskt – det vill säga fysiologiskt – förankrad påverkades av den vikt som Friedrich Engels naturfilosofi fick i den begynnande sovjetiska ortodoxin.⁷⁰ Freudiansk psykoanalys betraktades som en idealistisk borgerlig filosofi på samma sätt som den i Tyskland populära nykantianismen. Det var framför allt det teoretiska partiorganet *Unter dem Banner des Marxismus*, som startat 1922 och från 1925 även publicerades på tyska, som gick till angrepp, under Abram Deborins redaktörskap. Där kritiserade August Thalheimer inte bara ”freudismens” idealism utan såg den även som ett degenerationsfenomen när han angrep analysen av de sexuella drifterna och Vladimir Jurinets lät i ett angrepp på Kolnais skrift om rådsrörelsen Freud själv jämföras med den franske filosofen Henri Bergson – jag återkommer strax till den senare artikeln.⁷¹ I diskussionen efter Bernfelds föredrag var det en advokat Ed. Alexander som företrädde Deborin-linjen, och i huvudsak återberättade innehållet i Thalheimers

67. Bernfeld 1925, s. 111–115. Bokens sista kapitel behandlar de reformmöjligheter som Bernfeld ansåg sig kunna föreslå. Jfr Dahmer 1977, s. 330–333.

68. Bernfeld 1926, s. 15–22.

69. Peglau 2015, s. 142–143.

70. Dahmer 1977, s. 307.

71. Dahmer 1977, s. 302–306.

artikel. Särskilt kritiserades analysen av sexualiteten och dragen av borgerlig degenerationslära:

Freudismens område utgörs av de parasitäras själssmärter, hos borgare som lever på räntor.⁷²

Även konstnären Ernst Müller, som företrädde den Adlerska individualpsykologin men också hämtade sin inspiration från Haeckelsk organisk naturfilosofi, kritiserade driftläran och menade att ett överdrivet intresse för sexualitet utmärkte ”den mellaneuropeiska kulturen”. Föreningens ordförande Ernst Simmel betonade i sitt avslutande anförande, precis som Bernfeld, att omedvetna motiv och libidinösa bindningar inte bara påverkar klasskampen och dess utfall, utan – och här föregrep han den diskussion som skulle föras av framför allt Erich Fromm några år senare – utgör en avgörande beståndsdel för samhällets fortbestånd trots alla dess motsättningar:

I stället för de glömda urobjekten inträder i verkligheten relationslika ”Imagines” – som lärare, överordnade, ledare, kollegor, kamrater – men även idéer och intressen. Libidinösa energier som vänds mot dessa levererar det bindemedel, vilket som ett *levande kitt* binder enskilda till en organiserad mångfald, till en *organism* eller också, med negativ-destruktiva affekter, åter splittrar dem i enskilda partiklar.⁷³

En effektiv klasskamp skulle, menade Simmel, först bli möjlig efter att dessa omedvetna bindningar blivit medvetna.⁷⁴ Bernfeld underströk också i senare bidrag psykoanalysens naturvetenskapliga – medicinska – ursprung.⁷⁵

Simmel anmärkte i det här sammanhanget att den sovjetiskt inspirerade vänstern verkade göra gemensam sak med den konservativa högern i sina angrepp på psykoanalysen. Det handlade inte bara om de lättvunna populistiska poäng som kunde vinnas i fråga om analysen av sexualiteten. Ett vägande skäl till att frågan om psykologins materialism blev så

72. ”Diskussionsbemerkungen” 1926, s. 25.

73. ”Diskussionsbemerkungen” 1926, s. 31–32.

74. ”Diskussionsbemerkungen” 1926, s. 35.

75. Dahmer 1977, s. 336–337.

viktig var idén om den rena andligheten, en föreställning om en sammanhållande kraft som förenade känsla och organism i det som på tyska kallades *Gemüt*. Här förenades romantiska föreställningar från bland annat Schopenhauer med den Kantska karaktärsläran – som aktualiserats på nytt genom sekelskiftets nykantianism. På så vis formades en filosofisk psykologi som skulle legitimera den tyska tjänstemannaklass som skapades genom en uppifrån pådriven modernisering.⁷⁶

Den rena andligheten och naturens tvång

Vid sekelskiftet fanns det, med mindre variationer mellan olika länder, två former av medicinsk psykologi. Å ena sidan den mekanistiska och perceptionspsykologiska som utvecklats bland fysiologer, Freud var för egen del till en början starkt inspirerad av Hermann von Helmholtz som främst ägnat sig åt att studera det mänskliga ögat.⁷⁷ Inom den varianten fanns vidare en mer biologiskt inspirerad organismisk materialism, med inslag av både lamarckism och darwinism, och med drag både av degenerationslära och rasbiologi.⁷⁸ Å andra sidan fanns den äldre traditionen av filosofisk psykologi, eller livsfilosofi, hämtad från Schopenhauer och Nietzsche, eller i den hermeneutiska varianten som hos Wilhelm Dilthey och Karl Jaspers, samt de holistiska filosofierna hos exempelvis Franz Brentano eller Max Wertheimer, som så småningom ledde fram till gestaltpsykologin.⁷⁹

För att förena dessa båda riktningar fanns framför allt bland fysiologer resonemang om dualpsykologi, där den fysiologiska och den filosofiska ansatsen tilldelades olika sfärer. Wilhelm Wundt kombinerade till exempel sina fysiologiska experiment med det han kallade *Völkerpsychologie*.⁸⁰ Detta innebar att den fysiologiska psykologin lättare kunde accepteras, med tanke på att psykologer fortfarande i allmänhet var verksamma på filosofiska institutioner, men ledde också

76. Matz 2000, s. 122–124.

77. Werner 2019, s. 18–19.

78. Matz 2000, s. 42–43, 460.

79. Matz 2000, s. 139–140.

80. Klautke 2010.

till kontroverser om var gränserna mellan de båda områdena gick. Till exempel hävdade psykofysiker, som Gustav Theodor Fechner och Hermann Ebbinghaus, att även högre psykiska processer var tillgängliga för experimentella försök.⁸¹

Framför allt den fysiologiska sidan av tidens psykologi genererade stora mängder data, som i början av 1900-talet började sammanfattas i form av karaktärsteorier som på många sätt motsvarade begreppet ”konstitution” så som det sedan länge användes inom den organiska biologin (och ”karaktär” började så småningom också ersätta det).⁸² I mitten av 1890-talet utvecklade exempelvis Emil Kraepelin begreppet ”psykopat” som ett sätt att härleda brottslighet ur biologiska faktorer.⁸³ I början av 1920-talet betonade Paul Schilder, en av medlemmarna i den psykoanalytiska föreningen i Wien, att förståelsen av libido inom psykoanalysen var helt biologisk. Karl Abraham, medgrundare av Berlinkliniken, påpekade å andra sidan att psykoanalysen visserligen beaktade arvets betydelse, men betraktade det inte som avgörande. Framför allt var karaktärssvagheter behandlingsbara eftersom de gjorde sig kända genom libidot, en distinktion som kunde vara på liv och död ett drygt decennium senare när psykiatriska kliniker blev en del av den rashygieniska politiken. Forskaren Katherine Arens kallar detta en distinktion mellan inflytanden från darwinism och lamarckism, där det darwinistiska inflytandet betyder just betoningen av oföränderliga egenskaper och därmed den biologiska grunden snarare än den psykiska och – med den tidens begränsade kunskap om mediciner – behandlingsbara.⁸⁴ Distinktionen vad gäller skillnaderna mellan biologins betydelse inom psykoanalysen och den dominerande psykologins biologism tonades i början av 20-talet också ner av exempelvis Ernst Kretschmer, vars konstitutionslära (där själsliga drag går att sluta sig till från detaljer i utseendet) liksom han själv skulle omhuldas under den nazistiska epoken.⁸⁵ Freud var själv högst medveten om att hans biologiska antaganden inte var välgrundade i experimentell

81. Sprung & Sprung 2001.

82. Matz 2000, s. 37, 73, 133–137.

83. Matz 2000, s. 43–50.

84. Arens 1986, s. 112–120.

85. Matz 2000, s. 264–266.

verksamhet utan i första hand ett metaforiskt språk. Som han förklarade en bit in på 30-talet:

Driftsläran är på sätt och vis vår mytologi. Drifterna är mytiska väsen, storslagna i sin obestämdhet. I vårt arbete kan vi aldrig för ett ögonblick bortse från dem men vi är heller aldrig säkra på att vi ser dem tillräckligt klart.⁸⁶

För Freud var naturen synlig enbart genom ”den andra naturens” förmedling.

Under 1920-talet skedde en allmän övergång från maskinmetaforer (Kraepelin) och fysiska metaforer (Freud, Wundt) till biologiska och nivåmetaforer. De rumsliga metaforer som Freud introducerade i sin mogna fas under 20-talet accepterades till stor del av dem som byggde sina karaktärsteorier på arv och konstitution – det som förkastades var driftsteorin (eftersom den låg för nära betoningen av sexualiteten) och överjaget (eftersom det gjorde det näraliggande att diskutera samhällets inflytande).⁸⁷ Vid mitten av årtiondet hade dessa motsättningar ändå förlorat mycket av sin aktualitet. Den biologiskt inriktade psykologin skulle allt starkare betona konstitutionsbegreppet, och därmed den nedärvda tendensen. Medicinhistorikern Bernhard Matz lyfter fram att ett begrepp som *Entwurzelung* (”att göra rotlös”) omfattades både av *Geistes*-idealisten Eduard Spranger och den medicinskt inriktade Emil Kraepelin – och båda placerade det i ett antisemitiskt och irrationellt sammanhang.⁸⁸ Spranger talade exempelvis om ekonomiska, estetiska, teoretiska, religiösa, sociala och maktmänniskotyper, härledda både ur biologiska grundtyper och den ”andliga” förmågan att hantera det han kallade kraftekonomin.⁸⁹ Bröderna Erich och Walther Jaensch övergick från perceptionspsykologi till huvudsakligen teoretiskt eller om man så vill spekulativt härledda typologier, där långtgående konsekvenser drogs från experimentella resultat.⁹⁰ Detta hängde i sin tur samman med att

86. Dahmer 2020, s. 104–105. Freudcitater från *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1932), här efter Freud 1991, s. 416, i översättning av Assar Asker under medverkan av Göran Schelin och Karin Treffenberg.

87. Geuter 1992, s. 111–112.

88. Matz 2000, s. 148–151.

89. Matz 2000, s. 138.

90. Matz 2000, s. 140–143, 472–482; Geuter 1992, s. 121–124, 168–171.

intresset i hög grad flyttades från enstaka egenskaper till mer övergripande karaktärer. Det var en utveckling som drevs och delvis finansierades av industrin, som i mindre utsträckning behövde tester för att hitta motoriska egenskaper och i stället letade efter de personer som det kunde löna sig att kosta på en utbildning och göra ansvariga för dyra och känsliga produktionsprocesser.⁹¹ Viktig var också efterfrågan från armén som med sitt begränsade manskap under fredsvillkoren i första hand sökte efter officersämnen. Via Ludwig Klages och Philipp Lersch hämtades element från livsfilosofin (Dilthey, Nietzsche, Hartmann) som användes vid långvariga och noggranna observationer.⁹² Inte minst hämtades begreppet ”vilja” (till makt) från Nietzsche och utvidgades till begreppet ”beslutsamhet” (*Entschlossenheit*). Det ökade intresset för karaktärer, som – precis som inom den mer biologiskt inriktade psykologin – i mycket handlade om att dra slutsatser från vissa yttre tecken och kliniska eller experimentella resultat, påverkade via Abraham även psykoanalysen. Det innebar framför allt att de härledningarna som Freud tidigt hade gjort utifrån den infantila sexualitetens utvecklingsstadier aktualiserades.⁹³

Det sovjetiska problemet

Den tysk-österrikiska diskussionen om psykologins förhållande till naturvetenskapen fördes parallellt med lite andra förtecken i Sovjetunionen.⁹⁴ Psykoanalysen hade etablerats tidigt i Ryssland, dels genom att flera ryssar utbildades i väst – Moshe Wulff hos Karl Abraham i Berlin, Sabina Spielrein och Tatiana Rosenthal hos Jung i Zürich – dels också genom Nikolaj Osipovs verksamhet i Moskva. Han publicerade 1908 en första artikel i ämnet, 1910 besökte han Freud i Wien och 1911 grundade han den ryska psykoanalytiska föreningen. Lenin var god vän med socialdemokraten Victor Adler och besökte honom i Wien 1914. Adler hade dessförinnan hjälpt honom att klara sig undan ett spioneriåtal.⁹⁵

91. Meskill 2004.

92. Geuter 1992, s. 98–105.

93. Baudry 1989.

94. Miller 1985.

95. Se Lenins brev till Adler 5 september 1914, i Lenin 1971, s. 291.

Även om han aldrig refererade till Freud i sina skrifter vet vi både genom vittnen som Clara Zetkin och hans efterlämnade bibliotek att han intresserade sig för psykoanalysen.⁹⁶ Trotskij hade via redaktören Adolf Joffe kontakt med Alfred Adler, även innan Adler bröt med Freud.⁹⁷ Efter revolutionen och inbördeskriget gynnades psykoanalysen av det friare klimatet under den nya ekonomiska politiken (NEP) och de avancerade sociala reformer som genomfördes då (bland annat juridisk jämställdhet mellan könen, aborträtt, reformerad skilsmässolagstiftning och avkriminalisering av homosexualitet). En skola för barn med inlärnings-svårigheter grundades av Rosenthal 1921 och året därpå grundade Vera Schmidt ett likaså psykoanalytiskt inspirerat barnhem, Detski Dom. Spielrein återvände till Moskva 1923 och öppnade en gratisklinik liknande de i Berlin och Wien. Fortfarande 1925 fanns det föreningar godkända av IPA i sex sovjetiska städer (Moskva, Petrograd, Kiev, Odessa, Kazan och Rostov) och var åttonde registrerad psykoanalytiker fanns i Sovjetunionen.⁹⁸

Men en artikel av Lenin, ”Om den stridbara materialismens betydelse”, som publicerades i den ännu enbart ryska tidskriften *Unter dem Banner des Marxismus* 1922, förändrade förutsättningarna. Kontentan var att all vetenskap i rådsrepubliken måste vara förankrad i naturvetenskap, och därmed ”sluta förbund med de representanter för den moderna naturvetenskapen, som lutar åt materialismen och inte fruktar för att försvara och propagera den gentemot de filosofiska vacklanden i riktning mot idealismen och skepticisismen, som är på modet och härskar i de så kallade ’bildade kretsarna’”.⁹⁹ I praktiken innebar det att de sovjetiska psykologerna förordade den experimentella psykologi som hade rötter i fysiologin, och i den mån en huvudsakligen psykologisk skola skulle kunna förenas med Lenins uppfattning måste det gå att visa att den var förenlig med den typen av psykologi.¹⁰⁰ Redan samma år hotades Detski Dom av stängning, till en början huvudsakligen av moraliska skäl

96. Toegel 1989, s. 16–27.

97. Jovanović 2015, s. 132–133.

98. Miller 1985, s. 636–639.

99. Från den svenska översättningen på <https://www.marxists.org/svenska/lenin/1922/03/12.htm> (15 september 2023).

100. Fallend 1988, s. 159.

(i enlighet med psykoanalytisk teori höll sig personalen passiv i förhållande till de små barnens utforskande av sin sexualitet) och trots att paret Schmidt protesterade (Otto Schmidt var ordförande i Moskvas psykoanalytiska institut och reste till Wien för att få stöd från Freud och Reich), genomfördes stängningen 1925.¹⁰¹

Den repressiva utvecklingen hade sin motsvarighet också på det teoretiska planet. Till en början försvarades psykoanalysen. Historikern Martin A. Miller lyfter fram Bernard Bychovskijs artikel om freudiansk metodologi från 1923, som knöt an till Ivan Pavlov och argumenterade för att psykoanalysen kunde betraktas som materialistisk. Michail Andrejevitj Reissner argumenterade 1924 för användbarheten hos Freuds och Theodor Reiks religionspsykologi. Det var i första hand Bychovskijs artikel, publicerad enbart på ryska, som den tidigare nämnde Jurinets hade kritiserat, men det var Reissner som återkom i diskussionen med ett omfattande arbete publicerat 1927. I den artikeln, som också publicerades på ryska, föregrep Reissner den diskussion som Reich, Fromm och Frankfurtskolan skulle föra några år senare om hur ”den patriarkala familjen” på ett symboliskt plan fungerade som ett instrument för att förmå arbetarklassen att fokusera på andra saker än sina ekonomiska intressen. Reissner var professor i juridik vid universitetet i Petrograd/Leningrad efter revolutionen och en av grundarna av det ryska psykoanalytiska institutet. Då han också var en av upphovsmännen till den sovjetiska konstitutionen var han naturligtvis en viktig röst, men avled redan 1928.¹⁰² Den förste praktiserande psykoanalytikern som lade sig i den sovjetiska diskussionen var Aleksandr Luria som etablerat en grupp analytiker i tatariska Kazan och 1923 bjöds in till Kornilovs institut för experimentell psykologi i Moskva. I artikeln ”Psykoanalys som ett system inom monistisk psykologi” (publicerad enbart på ryska) 1925 argumenterade han mot bakgrund av klinisk erfarenhet (han blev senare en berömd neuropsykolog) för psykoanalysens materiella grund.¹⁰³ En annan viktig röst var Trotskij, Lenins närmaste man under revolutionen

101. Hristeva & Bennett 2018, s. 54–55; Miller 1985, s. 625–627; Fallend 1988, s. 164–166.

102. Miller 1985, s. 628–635.

103. Miller 1985, s. 639.

och grundare av Röda armén (och den röda terrorn), här ur artikeln ”Kultur och socialism” (1926):

Försöket att förklara psykoanalysen som ”oförenlig” med marxismen och att utan vidare vända ryggen åt freudianismen är alltför enkelt eller snarare alltför lättvindigt.¹⁰⁴

Trotskijs uppfattning var inte odelat positiv, han föredrog i Lenins efterföljd den experimentella, fysiologiskt grundade psykologi som utvecklades av Pavlov, men han menade ändå att psykoanalysen borde ses som materialistisk eftersom den ser de psykiska drivkrafterna som i sista hand fysiologiska även om den väljer att hoppa över de mödosamma steg till kunskap som den experimentella psykologin använder sig av. I ett brev skrivet till Pavlov redan i september 1923 förklarar han saken på det här sättet:

Freudianerna liknar människor som ser ned i en djup och ganska grumlig brunn. De har slutat tro att denna är en avgrund (”själens” avgrund), de ser eller beskriver den fysiologiska botten och bygger en hel del skarpsinniga och intressanta hypoteser som är godtyckliga ur vetenskaplig synpunkt om egenskaperna hos den botten som beskriver brunnsvattnets natur.

Detta medan den experimentella psykologin ”stiger ned ända till botten och experimenterar sig vidare uppåt”.¹⁰⁵ Trotskij, som träffat psykoanalytiker och möjligen – även om det saknas belägg för det – Freud själv under exilen i Wien 1909–13, var alltså inte på något vis entydigt positiv till psykoanalysen, särskilt inte dess intresse för sexualiteten, men det stöd han ändå gav blev snart en nackdel när han 1925–29 utmanövrerades från Sovjetunionens politiska ledning och så småningom deporterades till Turkiet.¹⁰⁶

104. Trotskij 1969a, s. 269.

105. Trotskij 1969b, s. 270–271.

106. Miller 1985, s. 642–646.

Angreppet från öst

Vladimir Jurinets artikel ”Psychoanalyse und Marxismus”, publicerad första gången 1924, var möjligen det mest välformulerade bidraget från sovjetisk sida, och den publicerades medan det fortfarande fanns en livskraftig psykoanalytisk rörelse i Moskva.¹⁰⁷ Historiskt intressant är att den utgår från Trotskijs kända erkännande av den ryske experimentelle och fysiologiskt inriktade psykologen Pavlov som materialist – medan, som Jurinets konstaterar, frågan ännu inte var avgjord vare sig för Freud eller Einstein även om Freud som professor i neuropsykologi vid första anblicken såg ut som materialist.¹⁰⁸ Framför allt såg han i Freuds driftsteori en lite för tydlig parallell till Henri Bergsons *élan vital*, ett begrepp som naturligtvis förde tankarna till tysk livsfilosofi (Jurinets var Hegel-expert), framför allt Schopenhauer och Fichte men även Eduard von Hartmann. I detta misstog han sig inte, Freud var verkligen påverkad av både Bergson och Schopenhauer, framför allt i sina metapsykologiska arbeten under 1920-talet. Många av de teoretiska svårigheter som Jurinets påtalade i den sene Freuds teoribygge skulle också erkännas inom det psykoanalytiska etablissemangen – exempelvis vad gäller i vilken mån det omedvetna är rumsligt strukturerat (och hur man i så fall ska veta att det ligger till på det viset), och varför teorin enbart talar om faderskomplex och inte om moderskomplex, särskilt som människan enligt Freud i grunden är bisexuell.¹⁰⁹

107. Artikeln publicerades på hösten 1924 i den ryskspråkiga versionen av tidskriften *Unter dem Banner des Marxismus* (*Pod znamenem marksizma*) och därefter i den första årgången av den tyskspråkiga utgåvan 1925 (vol. 1, s. 90–133). Jag hänvisar i det följande till en version tryckt i en västtysk antologi, se Jurinets 1970. Artikeln finns också tillgänglig utan sidangivelser på <https://libcom.org/library/psychoanalyse-und-marxismus-vladimir-jurinetz> (15 september 2023). I båda fallen har smärre korrigeringar gjorts i förhållande till originalet. Vladimir Jurinets var själv född i trakterna av Lemberg (Lviv) i dåvarande Österrike–Ungern 1890, och studerade i Wien, Berlin och Paris. Efter krigsfångenskap anslöt han sig till Röda armén och arbetade där som tidningsredaktör innan han fortsatte sina studier i Moskva. När artikeln publicerades var han verksam i Charkiv i Ukrainska sovjetrepubliken. Han mördades 1937 under Stalins utrensningar.

108. Jurinets 1970, s. 70. Jurinets var dock själv av uppfattningen att Einsteins teori borde erkännas som överensstämmande med den dialektiska materialismen.

109. Jurinets 1970, s. 71–72, 75–85, 103, 125. Jfr Freud 1920, s. vi.

Jurinets visste inte riktigt vad han skulle göra med en psykologi som vare sig var fysiologiskt grundad eller, som den dualistiska psykologin, en filosofisk överbyggnad på experimentella resultat. Det innebar, som han såg det, ett janusartat ställningstagande till både idealism och materialism, samtidigt som ett spelrum öppnades för utformandet av en ”ren” psykologi där driften får representera det fysiologiska när så passar utan att den ena nivån definitivt har överhanden.¹¹⁰ Bland Freuds efterföljare koncentrerade han sig framför allt på den relativt perifere Kolnai och Freuds redaktör Otto Rank, i det senare fallet en mindre känd bok om bakgrunden till konstnärligt skapande. Särskilt i Kolnais fall fanns, som vi sett, en uppenbar ideologisk motsättning. Vidare angrep han att den teori om masspsykologi som Freud skapat som ett svar på Gustave Le Bons uppfattningar om massans själ användes av Kolnai för att förstå klassmedvetande. Det innebar, förklarade han, en ohållbar utvidgning av psykoanalysens användningsområde från individuell till kollektiv psykologi, eftersom det innebar att allt kollektivt handlande skulle tolkas som regressivt och till och med primitivt. Freuds rätt spekulativa användning av socialantropologisk religionsforskning (James Frazer) och inte helt avvisande inställning till rasforskning hörde också till de inslag Jurinets angrep, som utslag av teoretisk eklekticism och förvirring och – i Kolnais fall – ett ”rasande hat mot marxismen”.¹¹¹ Detta såg han som utslag av psykoanalytisk överambition, att bli en världsåskådning – som marxismen.¹¹²

Reich svarade först 1929 i samma tidskrift med artikeln ”Dialektisk materialism och psykoanalys”, som han skrivit redan 1926–27. Även han tog upp Kolnais Freudinspirerade angrepp på marxismen, men han försvarade också Freuds psykoanalytiska teori mot Jurinets marxistiska angrepp och försökte utarbeta en självständig position. Reichs alternativ blev liksom tidigare hos Bernfeld att tydligt avgränsa psykoanalysens användningsområde. Den ska inte, som marxismen, vara en världsåskådning och inte heller en samhällslära. Tvärtom, betonade han, är den en

110. Jurinets 1970, s. 90.

111. Jurinets 1970, s. 105–117, citat på s. 106. Rank blev senare känd som primalterapiens skapare. Jurinets tar inte upp Jung.

112. Jurinets 1970, s. 130.

naturvetenskap inriktad på att bota individer. Å andra sidan kan den därmed bli marxister till nytta som nyckel till ”den församhälleligade människans själsliv”. Den skulle inte användas för att förstå klassmedvetandet eller strejkens fenomen, betonade han, men däremot ”kanske avslöja de irrationella motiv som fick en ledarnatur att ansluta sig till just den socialistiska eller nationalistiska” åskådningen och allmänt sett ”följa verkan av den samhällliga ideologin på den enskildes själsliga utveckling”. Efter dessa båda avgränsningar av psykoanalysens användningsområde, som i stora drag gick Jurinets till mötes, övergick han i stället till att försöka påvisa att den var förenlig med den dialektiska materialismen.¹¹³ Den delen av resonemanget var utförligare och mer förankrad i klinisk verksamhet än hos Bernfeld, men avvek inte på det principiella planet.¹¹⁴ Däremot instämde han med Jurinets i att den omformulering av realitetsprincipen som Freud gjort i *Bortom lustprincipen* (1920) bland många verksamma psykoanalytiker uppfattades på ett konservativt sätt, vilket, betonade Reich, ”står i motsatsställning till psykoanalysens objektivt revolutionära karaktär”.¹¹⁵ Gentemot den enkla materialismen betonade han psykoanalysens historiska karaktär, som den hade gemensamt med marxismen. Även om biologiska anlag och förutsättningar givetvis varierar visar psykoanalysen hur mycket som kan förstås genom kunskaper om barnets uppväxt och relationer med den närmaste familjen. Med hänvisningar till matriarkatsteorier (Bachofen, Morgan, Engels, Malinowski) betonade han också det historiskt begränsade i något så grundläggande som oidipuskomplexet och familjeformen och deras betydelse för att förstå hur de ekonomiska förhållandena påverkade individens psykiska struktur:

Om man tillämpar den enklaste formeln, träder samhällets ekonomiska struktur – genom många mellanled: föräldrarnas klasstillhörighet, familjens ekonomiska förhållanden, ideologier, förhållandet mellan föräldrarna och så vidare – in i en växelverkan med den nyföddes drifts-Jag.¹¹⁶

113. Citaten, något korrigerade mot andra tyska tryckningen i Reich 1934a, s. 5–9, efter den svenska översättningen av Tomas Böhm och Helene Holm, ”Dialektisk materialism och psykoanalys”, i Reich 1977, s. 48.

114. Reich 1934a, s. 22–39.

115. Reich 1934a, s. 16–21; Reich 1977, s. 55 (citatet).

116. Reich 1934a, s. 31; Reich 1977, s. 65.

Detta innebar inte minst en åtskillnad mellan de irrationella och de rationella delarna av det mänskliga handlandet (en individ kan exempelvis söka sig till ett yrke för att det känns lustfullt men *också* för att hitta sin försörjning). Det väsentliga var att visa att det inte fanns någon egentlig motsättning mellan dessa skilda alternativ, och därmed inte heller mellan Marx och Freud, så länge var och en höll sig inom sitt kunskapsområde.¹¹⁷

Vid det här laget hade psykoanalysen mist det mesta av sin legitimitet i Sovjetunionen och Reichs artikel publicerades därför tillsammans med en längre artikel som reserverade sig mot dess innehåll. Artikeln hade skrivits av Ischaïa D. Sapir och avspeglade förändringarna i Sovjetunionen genom ett mer principiellt och mindre resonerande avvisande. Den avslutades med fyra bärande punkter: psykoanalysen betonar biologin (libido) för mycket på bekostnad av andra typer av inflytanden från det övriga samhället; genom att den överskattar den individuella psykologins betydelse för samhället undervärderar den ekonomiska faktorer; den betraktar till och med den historiska utvecklingen som en analogi till den individuella; Sapir antyder en skillnad mellan Freud och psykoanalysen som tankesystem, vilket i den fjärde punkten även gäller Reich. Detta kan knappast tolkas på annat sätt än att Sapir inte helt ville avvisa psykoanalysen som behandlingsmetod, så länge den ännu utövades i Sovjetunionen.¹¹⁸ Delvis handlade detta också om att han starkare ville betona de samhällseliga institutionernas – press och annan massmedia men också politisk propaganda – inflytande på ideologi och psyke, och därmed också kunna betona de medvetna inslagen i hur det mänskliga medvetandet byggs upp (vilket han menade underminerades av hur Freud i *Bortom lustprincipen* lät det omedvetna influera samtliga psykiska instanser i större eller mindre utsträckning).¹¹⁹ Därmed hade diskussionen flyttats till den fråga som skulle dominera freudomarxismens utveckling under början av 1930-talet, nämligen hur stort det irrationella, libidinösa, eller för att tala med Sapir, biologiska inflytandet på

117. Reich 1934a, s. 35–39.

118. Sapirs artikel "Freudismus, Soziologie, Psychologie. (Zu dem Aufsatz von Wilhelm Reich ...)" finns i *Unter dem Banner des Marxismus* vol. 3 (1929), s. 937–952, och vol. 4 (1930), s. 352–385. Här refererad efter Sapir 1970, s. 244–246.

119. Sapir 1970, s. 202–203, 222–224, 240–243.

den politiska utvecklingen var och vilka politiska slutsatser som kunde dras av det. Reich skulle snart återkomma i frågan, men vi ska inte gå händelserna i förväg.

Wilhelm och Annie Reich reste i september 1929 till Moskva på inbjudan av den kommunistiska vetenskapsakademin och paret Schmidt. Då hade Luria lämnat den psykoanalytiska föreningen och 1927 hade lingvisten Valentin Nikolajevitj Volosjinov publicerat den (fortfarande aktuella) skarpt kritiska boken *Freudianism* (översatt till tyska redan 1928).¹²⁰ Det föredrag Reich höll inför akademien, helt nyligen översatt till engelska, har en än tydligare karaktär av försvarstal än de artiklar han publicerat, men som Galina Hristeva och Philip W. Bennett framhåller är det tydligt också i diskussionerna efter föredraget att tålmodet med psykoanalysen var på upphällningen. Året efter hade verksamheten i de sovjetiska föreningarna i praktiken upphört.¹²¹

Libido och orgasm

Även om han inte kunde vända utvecklingen i Sovjetunionen blev dessa diskussioner om gränsen mellan fysiologi och psykologi viktiga för Reichs teoretiska utveckling. Freud hade redan 1924 föreslagit att Reich skulle samla erfarenheterna från det tekniska seminariet till en bok om behandlingsteknik, som skulle följa upp de tidigare nämnda kortare anvisningar han skrivit själv. Detta innebar i praktiken ett paradigmskifte, eftersom den bok – eller rättare sagt den serie av böcker – som Reich skulle skriva byggde på betydligt bredare erfarenheter än de socialt rätt begränsade patientgrupper som Freud själv hade hanterat. Det handlade också om att lösa ett teoretiskt problem, eftersom det återstod att visa vad som egentligen hände med de driftsimpulser som inte kunde sublimeras – ett betydligt större problem, helt uppenbart, bland dem som inte hade yrken av det slag som tillät dem att uttrycka sig genom sitt arbete.

120. *Freudianism* gavs så sent som 2013 ut i en ny engelsk utgåva på Verso. Det finns en diskussion om ifall Volosjinovs texter, som starkt framhäver människans rationalitet, i själva verket skrevs av Michail Bachtin. Under 1970-talet företrädde samma uppfattning av den italienske lingvisten Sebastiano Timpanaro, som bland annat inspirerat Perry Anderson, se Deland (kommande).

121. Hristeva & Bennett 2018, s. 60–62, om Reichs föredrag och diskussion, s. 64–69.

Lösningen låg i tiden, på samma sätt som inom den konventionella psykiatrin handlade det om en övergång från individuella symptom till att se hur mer komplexa strukturer byggts upp över tid och formade det även Reich snart skulle kalla karaktärer.¹²² Detta innebar samtidigt ett mer uttalat ställningstagande i förhållande till biologins – konstitutionens – betydelse. Karl Abraham, vetenskapligt ansvarig för Berlin-kliniken, hade strax före sin död 1925 förklarat att de delar av barnets sexualitet som inte upptogs hos den vuxne i stället blev de karaktärsdrag som mer biologiskt influerade psykiatriker i stället sökte i konstitutionen. Den biologiska inverkan skulle alltså vara indirekt och förmedlad via libidot och de tre dominerande typerna, nämligen den erotiska, den narcissistiska och tvångstypen, som de definierats i Freuds *Jaget och detet* (1923), skulle därmed bestämmas av hur väl jagintegrationen lyckats.¹²³

I *Die Funktion des Orgasmus* (1927) konstaterade Reich att Freud visserligen inte övergivit föreställningen om somatiska orsaker – han hade hävdad den så sent som 1924 – men hans tänkande hade utvecklats åt ett annat håll. Freuds egen karaktärslära hade sitt ursprung i den redan nämnda *Sexualteori: Tre studier i sexualteoretiska frågor* (1905), som fortfarande innehöll ett betydande mått av fysiologisk energilära. I grund och botten byggde hela teorin på att sexualiteten skiljdes från andra drifter och på antagandet att de sexuellt genererade drifter som kallades libido också hade en annan fysiologisk karaktär än de självbevaringsdrifter som sammanfattades under beteckningen hunger:

Vi har definierat begreppet *libido* som en kvantitativt föränderlig kraft, som skulle kunna tjäna som måttstock för processer och förvandlingar på den sexuella excitationens område. Vi skiljer libidon från den energi, som ligger bakom psykiska processer i allmänhet, med hänsyn till dess speciella ursprung, och sålunda ger vi den också en kvalitativ karaktär. När vi skiljer den libidinösa energien från annan psykisk energi, uttrycker vi därmed den förutsättningen att organismens sexuella processer har en annan kemi än näringsprocesserna.¹²⁴

122. Danto 2011, s. 156–160.

123. Matz 2000, s. 265–266.

124. I fjärde tyska upplagan, Freud 1920, s. 80. Här efter Ingeborg Löfgrens översättning i Freud 1965, s. 105–106 (kursiv i original).

Den kemiska definitionen innebar att störningar i sexualfunktionen också definierades kemiskt:

Neuroserna, som endast kan härröras ur rubbningar i sexuallivet, visar den största kliniska likhet med de tecken på intoxication och abstinens som uppstår vid vanemässigt intagande av lustframkallande giftämnen (alkaloider).¹²⁵

Den här uppfattningen om en direkt – och ännu inte vidare utredd – somatisk, kroppslig, grund för libidoteorin tog Reich fasta på, och utvidgade den ur ett begrepp som Freud kallade ”aktualneuroser” – kroppsligt betingade själsliga åkommor som till skillnad från vanliga neuroser var svåra eller omöjliga att åtgärda. Till exempel ansåg sig Freud kunna urskilja en samvariation mellan hysteri, neuros och liknande tillstånd och faderns insjuknande i syfilis (med andra ord en lamarckistisk tolkning där förvärvade egenskaper fördes vidare).¹²⁶ Han ville för den skull inte dra någon absolut gräns mellan dessa tillstånd och de psykoneuroser (och motsvarande) som ansågs åtminstone variabla (i form av pervers fixering, bortträngning och därav följande neuros eller produktiv sublimering):

Det är emellertid omöjligt att intaga den ståndpunkten, att sexuallivets utformning skulle vara otvetydigt och definitivt bestämt med den början, som utgöres av de olika komponenterna i den sexuella konstitutionen. Tvärtom, den är fortfarande beroende av omständigheterna, och ytterligare möjligheter dyker upp allt efter det öde som drabbar de tillopp till sexualiteten som kommer från olika källor.¹²⁷

Det var till dessa grunder i psykoanalysens teoribygge, det som Freud bland annat i *Bortom lustprincipen* kallade ”den ekonomiska aspekten”, som Reich sökte sig tillbaka och radikaliserade i de skrifter som han gav ut under andra halvan av 1920-talet och här exemplifieras ur *Die Funktion des Orgasmus*. Vid det laget var de konstitutionellt orsakade neuroserna inte längre den somatiska marginal som de varit i Freuds teoribygge, utan en ”nödvändig del av psykopatologin och den analytiska terapins

125. Freud 1920, s. 79–80, citat efter Freud 1965, s. 105.

126. Freud 1920, s. 97–98. Om aktualneuroser, se Freud 1977, s. 509.

127. Freud 1920, s. 98–100, citat efter Freud 1965, s. 129.

teori”.¹²⁸ De konstitutionella brister som han tog upp handlade om för-
 mågan till sexuell tillfredsställelse, som givetvis har både en kroppslig
 och en psykologisk sida. Oavsett vilka mekanismerna var ledde bristande
 tillfredsställelse till ”libidostockning” (*Libidostauung*) vilket innebar att
 den genitalla funktionen hämmades och därmed blev mer central för den
 psykiska strukturen än den annars skulle vara. Bland annat ansåg han
 att den kunde leda till kärllkramp. Intressantare är kanske att han också
 kopplade den verksamheten till oidipuskomplexet – den blockerade
 utlevnaden gjorde produktionen av fantasier kronisk.¹²⁹ Vidare koppla-
 des den till hans kritik av Freuds nyare rön om motsättningen mellan
 livsdrift och dödsdrift (Eros och Thanatos), eller som Reich kallade den,
 destruktionsdrift. En libidostockning som inte leder till neuros eller ång-
 est kan, menade han, i stället leda till destruktiva impulser:

Vi kan hos exempelvis de sadistiskt-driftstyrda karaktärerna se att den motoriska
 oron, benägenheten att förstöra eller åtminstone använda muskelapparaten, lik-
 som den allmänna aggressiviteten blir starkare, ju längre de lever abstinent, och
 att dessa impulser blir svagare, när abstinensen om också bara för en kort tid
 upphör.¹³⁰

En mekanism för detta hittar han i uppfostran. Om den tidiga barn-
 domens stadier genomgås alltför snabbt och brutalt via en sträng upp-
 fostran uppstår inte bara risk för fixering utan också aggressioner och
 samtidigt fixeringar vid det nekade objektet: ”Man efterliknar karaktero-
 logiskt den som man måste hata, eftersom man inte får älska honom.”¹³¹
 Det hatade och älskade objektet blir karaktärens förebild. De allvarli-
 gaste konsekvenserna inträdde när barnet ohämmat kunnat tillfredsställa
 de orala och anala drifterna och sedan brutalt hindrades utöva genital-
 driften (exempelvis genom onanin) – det ledde till, förutom aggressivitet
 och infantil identifiering, en förstärkning av de primära drifterna och en
 oförmåga att älska.¹³² *Die Funktion des Orgasmus* ägnades i övrigt huvud-
 sakligen åt en omfattande statistisk redovisning av de kliniska resultat

128. Reich 1927, s. 10.

129. Reich 1927, s. 79.

130. Reich 1927, s. 153.

131. Reich 1927, s. 156.

132. Reich 1927, s. 157, 187–188.

som dittills förelåg och en diskussion av äktenskapets problem, det vill säga de problem som härrörde ur familjepolitiken i det röda Wien. Reich konstaterade också att möjligheterna att behandla de i hans ögon i egentlig mening kroppsliga besvären ännu var alltför begränsade och outforskade.¹³³

Die Funktion des Orgasmus lämnades till tryck på hösten 1926 och skrevs alltså innan julidagarna 1927 och den politisering som Reich skulle genomgå. Under de följande åren skulle han läsa en stor mängd marxistisk litteratur. Redan samma sommar läste han *Kapitalet* och lededes sedan via Friedrich Engels *Familjens, privategendomens och statens ursprung* till den schweiziske rättshistorikern Johann Jakob Bachofens matriaktatsteori (*Das Mutterrecht*, 1861) och vidare till polsk-brittiske socialantropologen Bronislaw Malinowskis böcker om samhällsorganisationen på Trobrianderna, som kunde tolkas som stöd för Bachofens teori som därmed innebar att den patriarkala familjen och oidipuskomplexet kunde betraktas som ett historiskt fenomen snarare än en naturföreteelse.¹³⁴

Karaktärsanalys

Freuds egen reaktion sedan han läst manuskriptet, uttryckt i ett privat brev i juli 1926, var ambivalent. Samtidigt som han inte ville avvisa försöket att förklara aktualneuroserna var, menade han, ”ert arbete alltför omfattande, utan riktig struktur och verkar därför förvirrande”.¹³⁵ Huvudtankarna till nästa bok presenterade Reich redan i september 1927 vid IPA:s kongress i Innsbruck. Här utvecklade han sitt arbete med det

133. Reich 1927, s. 198–199.

134. Reich 1976, s. 72–74. Philip W. Bennett har i Reichs bibliotek hittat inte bara de klassiska verken av Marx och Engels utan även bland andra Max Adler, Bucharin, Heinrich Cunow, Trotskij, Kautsky, Gustav Landauer, Lenin, Karl Liebknecht, Luxemburg, Franz Mehring, Plechanov, Karl Radek och Karl August Wittfogel, samtliga i tyska upplagor från 20-talet eller tidigt 30-tal. Det innebär naturligtvis inte att Reich nödvändigtvis läst allt detta, men det antyder en ambition att lära sig marxistisk teori på djupet. Se Peglau 2015, s. 47, not 44. Trobrianderna eller Trobriandöarna ligger strax öster om huvudön Nya Guinea och tillhör sedan 1975 Papua Nya Guinea.

135. Översättning från Fallend 1988, s. 70.

motstånd som han stött på i behandlingen av klinikens patienter och använde begreppet *Panzer* för de karaktärsdrag som blev synliga genom dessa skyddsmekanismer. Behandlingstekniskt förordade han också en aktivare roll för analytikern, åtminstone så länge motståndet behöver brytas ner (vilket hänger samman med att fattigare människor inte kan behandlas lika länge som bättre ställda, vare sig för sin egen skull, givet försörjningstvånget, eller med tanke på befintliga resurser).¹³⁶

Boken *Charakteranalyse* skrevs huvudsakligen, enligt vad Reich uppger i förordet, vintern 1928/1929 men de bärande tankarna hade han formulerat redan året innan. Den utgör kulmen på den vetenskapliga verksamhet som genererats vid klinikerna. När Reich återgick till det vetenskapliga arbetet efter de politiskt präglade åren under 1930-talets första hälft, hade han som så många andra i sin generation lämnat den ortodoxa psykoanalysen och han hade i stället börjat utveckla den biologiskt (och så småningom kosmologiskt) fotade och kontroversiella orgonteorin som idag är en del av den så kallade new age-rörelsen.¹³⁷ *Charakteranalyse* är emellertid en bok som fortfarande spelar en roll i psykoanalysens teoriutveckling, både för de uppslagsrika fallbeskrivningar den innehåller och för att den utmanade Freuds tjugotalsteori om dödsdriften.

Argumentet i boken är uppdelat i två delar. Utgångspunkten är de kliniska erfarenheterna av hantering av olika former av motstånd under samtalsbehandlingen. Här är det Reichs användning av karaktärsbegreppet som är intressant. I stället för att som de arvpsykologiska kollegorna, eller exempelvis Jung och Adler, använda karaktärsbegreppet som ett sätt att sortera personlighetsdrag som sedan förklaras med olika teorier, here-ditära och andra, är karaktär hos Reich ett sätt att reda ut vilka skyddsmekanismer patienten skapat för att kapsla in de mer grundläggande libidinösa konflikter som ska behandlas. Begreppet används med andra ord heuristiskt, inte klassificerande (annat än i valet av behandlings-

136. Fallend 1988, s. 75–77.

137. Reich 1933a, s. 10. *Charakteranalyse* utvidgades 1944 med en tredje del som handlar om orgonteorin och det är den versionen som också finns i engelsk översättning. Jag refererar här till originalutgåvan från 1933 (som till skillnad från följande upplagor är tillägnad Reichs första fru, Annie Reich).

metodik) och kompletteras med begreppet *Panzer* som betecknar just skyddsmekanismerna. Det hindrar inte att dessa skyddsmekanismer, så länge de är verksamma, präglar hela personligheten. Han har en ganska omfattande diskussion av fyra typer: den hysteriska, tvångskaraktären, den fallisk-narcissistiska och den masochistiska karaktären.¹³⁸ Den genitala och den neurotiska karaktären presenteras också, för att tydliggöra skillnaden mellan friska och sjuka personer. Den förra diskussionen är till skillnad från den senare av utpräglad idealtypskaraktär, och liknar på många sätt exempelvis den diskussion som arvspsykologen Erich Jaensch samtidigt förde om J- och S-typer, men med skillnaden att avsikten inte är att motivera klassificeringar utan att tydliggöra orsaksförlopp. Resonemanget rör sig helt inom ramen för den grundläggande ”lustprincip” som Freud alltså lämnat 1921 med det tillägget att Reich på ett sätt som skaffade honom en tvivelaktig berömmelse (och som senare kunde inrymmas i orgonteorin utan att logiken i resonemanget bröts) särskilt betonade vikten av en obehindrad genital förmåga, både när det gäller potens (kvinnlig och manlig) och förmåga till orgasm (kvinnlig och manlig).

Den sista delen av boken behandlade den masochistiska karaktären och var egentligen en återpublicering av en artikel i IPA:s egen tidskrift *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* (nr 18, 1932). Artikeln var en uppgörelse med och ett avfärdande av Freuds teori om dödsdriften men det var inte i första hand därför som Freud först krävde att den skulle förses med en reservation:

Särskilda omständigheter tvingar utgivaren att härmed påminna läsaren om ett annars självklart faktum, nämligen att den här tidskriften tillåter varje författare som anförtrot den ett manuskript för publicering den fulla rätten att fritt uttrycka sina åsikter – inom ett psykoanalytiskt sammanhang – och övertar inget ansvar för dess innehåll. Emellertid måste läsaren i Dr Reichs fall informeras om att nämnda författare är medlem av det bolsjevistiska partiet. Det är nu känt att bolsjevismen sätter liknande gränser för den vetenskapliga forskningen som den katolska organisationen. Lydnaden till partiet fordrar att allt ska kastas bort som motsäger förutsättningarna för den egna frälsningsläran. Det lämnas till våra läsares val att befria författaren till denna uppsats från sådana misstankar. Redak-

138. Reich 1933a, s. 213–276.

tören skulle på samma sätt ha kommenterat om han ställts inför ett manuskript skrivet av en medlem av Jesuitorden.¹³⁹

Reich svarade i ett brev till redaktören (Fenichel) att han inte tänkte låta artikeln publiceras med en sådan reservation, och att han i Berlin inte varit med om att kommunistpartiet på något sätt hindrat hans verksamhet – medan däremot ledaren för kliniken i Berlin, Max Eitingon, beordrat honom att inte ta upp sociologiska teman i sina föredrag inom den psykoanalytiska föreningen. Freud tog tillbaka sin reservation på eget initiativ (han ville inte förklara krig mot ”den Sowjets”), och beslutet blev till en början att helt stoppa artikeln. Den kom ändå att publiceras och IPA valde samma modell som tidigare *Unter dem Banner des Marxismus* – de lät samtidigt med Reichs artikel publicera en artikel som kritiserade hans samhällsvetenskapliga teser, nu skriven av Siegfried Bernfeld vid Berlinkliniken. För Freuds del innebar meningsutbytet att Reich inrangerades i samma grupp av avfällingar som tidigare Adler, Jung och Rank.¹⁴⁰

Som Andreas Peglau noterat är Reichs formuleringar om Freud försiktiga – han kritiserar snarare dennes efterföljare och är noggrann med att lyfta fram att hans tankar är en vidareutveckling av Freuds teori innan dödsdriften introducerades. Men han betonar också att dödsdriften inte bara innebär ett analytiskt felaktigt spår som leder till bejakande av eller uppgivenhet inför drag som i själva verket ska hanteras och genombrytas med en effektiv behandling. Det är också en teori som gör det möjligt att bortse från hans egen kanske viktigaste upptäckt: att fattiga människor snarare är oftare och kanske kraftigare neurotiska än den medelklass som den tidiga psykoanalysen koncentrerat sig på, och att det enda sättet att förklara det är att beakta hur samhället och dess moral organiserats och inverkar på människornas liv:

Användandet av dödsdriften låter oss till den grad glömma det faktum att människans ”inre mekanismer”, som verkar i motsats till sexualdriften, representerar de moraliska hämningar som härrör ur samhällets förbud. Vi slår inte upp några

139. Ur Freuds korrespondens 1 januari 1932, delvis citerat i Peglau 2015, s. 133–134 (se not 237 för detaljer om citatet), här översatt från engelskan i Reich 1976, s. 192.

140. Jag följer här Peglau 2015, s. 134–137.

öppna dörrar när vi hävdar att dödsdriften ska ge en biologisk förklaring till sakförhållanden som vid en konsekvent användning av den gamla teorin låter sig förklaras av strukturen hos dagens samhälle. Det återstår ännu att bevisa att de ”okontrollerbara destruktiva drifterna” som tillskrivs människornas lidande inte är grundade i biologi utan i samhället, att det är sexualitetens hämmande genom auktoritär uppfostran som gör aggressiviteten till ett maktanspråk som inte kan kontrolleras eftersom det omsätter hämmand sexualenergi i destruktivitet. Och aspekter i dagens kulturella liv som verkar självförstörande är inte utlopp för ”självförgörelsedrifter”, utan för verkligt reella destruktiva avsikter hos ett skikt inom det privatekonomiska samhället som avser att undertrycka det sexuella livet.¹⁴¹

Även utgivandet av boken skulle stöta på hinder. Reich hade i januari 1933 skrivit avtal med Psychoanalytischer Verlag i Wien, men redaktören sade upp kontraktet med hänvisning till den politiska situationen i Österrike. I stället publicerades den på eget förlag och såldes via IPA. I ett brev till organisationen förklarade han sin position, att psykoanalysen skulle hindras vetenskapligt av att bortse från sociologiska aspekter, men att det inte skulle hindra de reaktionära krafterna från att ändå beteckna den som ”kulturbolsjevism”:

Den historiska processen kommer inte på några villkor att hejdas med Hitler. Om det någonsin var nödvändigt att bevisa psykoanalysens historiska betydelse och dess sociologiska funktion, måste den nuvarande utvecklingsfasen leda fram till det.¹⁴²

Sex-Pol

Ungefär samtidigt som makarna Reich flyttade till Berlin 1930 flyttades också den psykoanalytiska rörelsens tyngdpunkt dit. Otto Fenichel och Siegfried Bernfeld hade flyttat dit, och Fenichel hade tagit sig an Edith Jacobson som patient och lärling. Karen Horney lämnade institutet för New York redan 1930, medan Erich Fromm och Frieda Fromm-Reichmann delade sin tid mellan Berlin och den klinik – den sista som öppnades i Tyskland – som 1929 hade flyttat in i Institut für Sozial-

141. Reich 1933a, s. 287–288. Vi saknar direkt tillgång till Reichs brevväxling eftersom hans arkiv inte är tillgängligt för forskning.

142. Citerat ur Reich 1976, s. 194.

forschungs lokaler i Frankfurt am Main. Reich anslöt sig till socialisterna i Fenichels ”barnseminarium”, där paret Fromm ingick liksom Edith Jacobson, Kate Friedländer, Edith Buxbaum och Georg Gerö, och bildade också tillsammans med Fenichel, Jacobson och Käthe Fisch i kommunistpartiets regi Deutschen Reichsverband für proletarische Sexualpolitik som vid sidan av rådgivningsverksamheten också startade en teoretisk tidskrift.¹⁴³ Liksom i Wien blev kampanjer för sexuell upplysning hans tredje verksamhetsfält, där han tog hjälp av sina kollegor samtidigt som han använde kommunistpartiets kanaler för att nå ut med sitt budskap.¹⁴⁴ När han sommaren 1930 kort återvände till Wien för en konferens arrangerad av Världsförbundet för sexualreform ställdes åter hans slutsatser om arbetarklassens sexuella hämningar mot Julius Tandlers övertygelse att bättre bostäder i första hand var ett sätt att motverka promiskuitet och moraliskt förfall.¹⁴⁵ I själva verket, betonade Reich, visade även det relativt osystematiska material som kunnat samlas ihop i kliniken att neuroser, långt från att vara reserverade för de högre klasserna i själva verket var ett massfenomen orsakat av svåra levnadsförhållanden. Att kliniskt bota alla dessa människor var inte möjligt, i stället återstod att arbeta förebyggande. Inte bara det, neuroserna är en ”nödvändig del av, specifik för och omöjlig att skilja från den borgerliga sexuella ordningen”.¹⁴⁶ Den främsta förebyggande åtgärden skulle därmed, poängterade han, vara att överlåta barnens fostran inte till föräldrarna utan till särskilt tränad personal.¹⁴⁷

Parallellt med sina politiska aktiviteter i Berlin publicerade Reich några böcker som populariserade hans teser och i första hand riktade sig till den politiska kadern.¹⁴⁸ Det var emellertid först med *Fascismens masspsykologi*, färdig i januari 1933, utsmugglad och utgiven i Köpenhamn (på eget förlag) i september samma år, som han, då med facit i hand, uttryckligen kunde kritisera den kommunistiska (och socialdemokratiska) politiken. Redan 1932 hade de tyska kommunisterna avslutat de

143. Danto 2005, s. 225–226.

144. Harris & Brock 1992.

145. Rabinbach 1973, s. 96.

146. Reich 1973, s. 105.

147. Reich 1973, s. 107.

148. Reich 1929; 1930; Boehm, Fenichel & Reich 1931; Reich 1932a; 1932b.

sexualpolitiska verksamheterna, stängt lokalerna och konfiskerat förlagets lager.¹⁴⁹ Även om verksamheten snart kunde återupptas med utgångspunkt från Köpenhamn, om än med ganska betydande svårigheter (inte minst med tullen i Trelleborg i samband med en kortare vistelse i Sverige), var Reich klar över att den tyskspråkiga arbetarrörelsen lidit nederlag som den måste ta ansvar för. I senare upplagor av *Fascismens masspsykologi* behandlades även utvecklingen i inbördeskrigets Spanien och i Sovjetunionen på motsvarande sätt.¹⁵⁰

Det bestående bidraget handlade emellertid om den psykologiska förklaringen till att den tyska (och österrikiska) arbetarklassen inte låtit sig övertygas av den propaganda om dess ekonomiska intressen som kommunister och socialdemokrater använt under de politiska krisåren. Reichs resonemang utvecklar idéer om den patriarkala familjens betydelse och strukturellitet med den auktoritära, eller senabsolutistiska, staten som tidigare framförts av andra men där Reich särskilt betonade den sexuella aspekten. Som han förklarade var faderns ställning i (särskilt den småborgerliga) familjen beroende av att hustrun begränsades av ett ”resignerat förhållningssätt, underbyggt av undanträngt sexuellt uppror” medan sönerna behärskades av ”en stark identifiering med fadern, som senare blir en känslomässig identifiering med varje överhet”.¹⁵¹ Så långt håller han sig inom ramen för en traditionell oidipal tolkning. Men till detta lägger han sin sexualteori som innebär att det inte bara är införlivade element av det lilla barnets libido, utan även den allmänna, inte minst religiöst förmedlade, sexualhämning som samhället överför på sina vuxna (eller adolescenta) individer, som dels leder till en brutalisering av libido, dels till de karaktärsdrag, det *Panzer*, som han utforskat

149. Uppgiften kommer från förordet till tredje upplagan 1942, här från Reich 1970, s. xvii. Delar av boken finns på svenska i Reich 1977.

150. Den upplaga av boken som idag finns att köpa, den tredje upplagan från 1942 och 1946, innehåller fem kapitel utöver originalupplagan. Även i de övriga kapitlen har ändringar gjorts. Ett av de nya kapitlen, kapitel IX, är en förkortad version av *Masse und Staat: Zur Frage der Rolle der Massenstruktur in der revolutionären Bewegung: Zur Diskussion gestellt von der Sexpol* (1935, i stencilupplaga), som ursprungligen gavs ut i samband med Italiens invasion av Abessinien – avsnittet om Spanien las till senare. Om Reichs skandinaviska odysse, se Reich 1976, s. 197–223; Sharaf 1994, s. 192–203.

151. Reich 1933b, s. 85.

i sin kliniska verksamhet.¹⁵² Även den diskussion han har om småborgarens identifiering med politiska ledare ansluter sig väl till det Freud anförde i *Masspsykologi och jaganalys* (1921).¹⁵³ Avviker gör däremot hans övertygelse om att den klassmedvetna arbetaren kan sätta denna ”småborgerliga struktur” ur funktion eller ”förgöra den genom skolning” och därmed identifiera sig med ”den *internationellt* aktiva massan i stället för med den nationella hembygden”. Detta, menade han, skulle kunna åstadkommas genom samma sorts (narcissistiska) identifikation som präglar den auktoritärt och nationellt inriktade, men med ”klasskamaraten i stället för ledaren som objekt”. Reich bygger den förhoppningen på antagandet att kollektivistiska och ledarinriktade känslor har samma ursprung.¹⁵⁴ Den sexualpsykologiska strukturen inom arbetarklassen skulle kunna lämna utrymme för fler utvecklingsvägar eftersom de materiella möjligheterna för ett småborgerligt liv inte riktigt finns på grund av trångboddhet och de kollektiva erfarenheterna ur arbetsprocessen. I den takt dessa skillnader minskar, ökar också förekomsten av förborgerligande och, konstaterar Reich, därmed kan också den socialdemokratiska ledarkulten ersättas av den nazistiska.¹⁵⁵ Vidare har undertryckandet av den naturliga sexualiteten inte bara till effekt att även de rebelliska instanser som egentligen reagerar på andra behov (inom den psykoanalytiska diskursen sammanfattade som hunger) utan också symboler och politiska uttryck sexualiseras (något även Freud tidigare berört):

Om nämligen sexualiteten utesluts från den naturligt givna vägen till tillfredsställelse genom sexualbortträngningsprocessen, letar den sig fram till olika former av ersättningsstillfredsställelse. Till exempel ökar den naturliga aggressionen till den brutala sadism som utgör en väsentlig del av det masspsykologiska fundamentet till de krig, som av ett fåtal drivs fram till förmån för imperialistiska intressen. Militarismens verkan, för att ta ett annat exempel, består masspsykologiskt väsentligen av en libidinös mekanism: uniformens sexuella verkan, den erotiskt upphetsande, samtidigt rytmiskt fulländade verkan av paradmarscherna, det militära uppträdandets exhibitionistiska karaktär, är än så länge mer uppenbara för en piga eller en genomsnittlig kontorsanställd än för våra mest bildade

152. Reich 1933b, s. 86–87.

153. Reich 1933b, s. 98–99.

154. Reich 1933b, s. 99 (citat), 100.

155. Reich 1933b, s. 101–102, 111–114.

politiker. Å andra sidan betjänar sig den politiska reaktionen medvetet av dessa sexuella intressen. De skapar inte bara påfågelsaktigt utstyrda uniformer för männen, liksom i Amerika använder de tilldragande kvinnor för rekryteringsändamål. Till slut erinrar vi oss de krigshetsande makternas reklamplakat, som hade ungefär följande innehåll: ”Vill du lära känna främmande länder, gå då med i Kejsarens och Konungens flotta!” och de främmande länderna framställs genom exotiska kvinnor. Och varför fungerar dessa plakat? Eftersom vår ungdom är sexualhungerande genom sexualinskränkningarna.¹⁵⁶

Detta är en konkretisering av de blott antydda tankar om politikens estetisering som fanns i *Charakteranalyse*. Det övergripande resonemanget handlar därmed också, precis som i den kliniska teorin, om att bryta igenom det karaktärspansar som hindrar arbetaren – manlig som kvinnlig (de senare framför allt påverkade av religiös propaganda) – att ta till sig ekonomiska argument och inse sina verkliga intressen:

De svåra sexuella konflikterna (i bredaste mening), oavsett om de är medvetna eller omedvetna, hindrar det rationella tänkandet i den helt och hållet rationella marxistiska riktningen, och gör vederbörande oförmögen och ängslig, drar in honom i hans själsliga innanmäte.¹⁵⁷

Det var också uppenbart att dessa mekanismer var lättare för högern att mobilisera, och ett allvarligt hot mot vänstern.

Inte bara symboler, utan även politiserade begrepp som bolsjevik och jude kan användas inom ramen för de libidinösa sammanhangen och laddas med sexuell betydelse som vädjar till de konflikter som skapats av den patriarkala familjen och bortträngningen av sexualiteten.¹⁵⁸

Därmed hade massorna – främst de småborgerliga skikten men också delar av arbetarklassen – varit mer mottagliga för synbarligen irrationella budskap än den kommunistiska rörelsen kunnat förutse (Reichs kritik av kommunistpartiet sträckte sig vid den här tiden inte så långt att han också ifrågasatte de inte så lite irrationella budskap som Komintern förde fram under det som brukar kallas tredje perioden, 1928–35, det gjorde han

156. Reich 1933b, s. 53–54. Dubbelmonarkin Österrike–Ungern regerades av en kejsare i Wien och en kung i Budapest.

157. Reich 1933b, s. 274.

158. Reich 1933b, s. 190.

alltså däremot i senare upplagor av boken). Men han medgav samtidigt att de nazistiska framgångarna inte varit möjliga om det inte funnits en strukturlikhet mellan det nazistiska ledarskapets karaktärer och de karaktärstyper som var spridda i den tidens tyskspråkiga befolkning: ”Bara när en ledarpersonlighets struktur sammanfaller med massindividuella strukturer i bredare kretsar, kan en ’Ledare’ göra historia.”¹⁵⁹

Den masochistiska karaktären

Reich avkrävdes, efter att ha flytt från Tyskland till Österrike 1933, med hänvisning till Freud själv ett löfte av ordföranden i den psykoanalytiska föreningen i Wien (själv socialdemokrat) att i fortsättningen inte föreläsa för kommunistiska och socialistiska organisationer. Han bad då om ett beslut från den internationella föreningen och förklarade sig under tiden villig att avstå från alla aktiviteter i Wien, varefter han reste vidare till Köpenhamn. Under hösten orsakade emellertid en konflikt med det danska kommunistpartiet, föranledd av upprördhet över en gammal artikel (”Wohin führt die Nackterziehung?”, 1927) tillsammans med den kritik han riktade mot det tyska kommunistpartiet i *Fascismens masspsykologi*, till att han i november 1933 uteslöts ur det danska partiet (som han visserligen inte var medlem av men partiet var den lokala representanten för Komintern). Knappt ett år senare, i augusti 1934, medan både hans och Freuds böcker brann i Berlin, uteslöts han ur Wiens psykoanalytiska förening och därmed ur världsorganisationen IPA. Det skedde i samband med en del ränker från hans gamle veder-sakare Federn (och möjligen Anna Freud), men framför allt som en del i den psykoanalytiska rörelsens eftergiftspolitik gentemot de fascistiska regimerna, dit nu också Österrike hörde efter en blodig kupp i Wien i februari samma år.¹⁶⁰

Som vi såg hann Reichs artikel om masochismen ändå publiceras dessförinnan i IPA:s tidskrift. Bernfelds beledsagande artikel var huvudsakligen en konkretisering av Freuds beskyllningar om att Reichs, som Bernfeld uttryckte det, ”kommunistiska marxism” ledde till en alltför

159. Reich 1933b, s. 58.

160. Reich 1976, s. 194–201, 224–248.

trångsynt tolkning av psykoanalysen. I stället försvarade han dödsdriften och Freuds metapsykologiska och historiefilosofiska texter och menade att de hade föregångare i de arbeten han skrivit om vitsen och drömytningen ett kvartssekel tidigare.¹⁶¹ Bernfeld diskuterade inte systematiskt Reichs teori om den masochistiska karaktären utan sammanställde i stället den diskussion om förhållandet mellan psykoanalys och sociologi som han menade strötts ut över texten. Även avfärdandet av Reichs diskussion om genitalfunktionens betydelse skedde på ett svepande sätt (han hävdade att Reich förväxlade sexualmoral med incestförbudet – något han inte ens försökte belägga).¹⁶² Men i några noter nämnde han den lösning han själv föreslagit, teorin om *sozialen Orten*, sociala platser eller positioner. Det var ett resonemang som växt fram ur hans erfarenheter, framför allt från ett hem för föräldralösa judiska barn som han grundat strax efter kriget. Gemensamt med Reich hade han alltså det faktum att hans teori egentligen var ett slags sammanfattning av många års erfarenheter av arbete med människor bland den österrikiska huvudstadens sämst ställda, men han var snarare pedagog än klinisk analytiker. I en uppsats från 1929 definierade han begreppet som ett perspektiv där ”drifterna [*Triebchicksale*] får en särpräglad [*eigenartig*] prägel, även med hänsyn till [*unbeschadet*] giltigheten av de Freudiska mekanismerna och dynamikerna, av den miljö där de har sitt förlopp”.¹⁶³ Ett av de exempel han använde var att samma lärostoff skulle få olika effekt beroende på den sociala bakgrunden hos eleverna. Inte minst kunde man förvänta sig att bättre situerade elever skulle ha lättare att identifiera sig både med stoffet och med den allmänna läromiljön, något han inom ramen för psykoanalysen tolkade som bättre förutsättningar för libidinös identifikation. Denna identifikation kallade han förborgerligande, vilket var en mekanism som också underlättade underordnandet under auktoriteter.¹⁶⁴ Texten var alltså i stora drag en vidareutveckling av de resonemang som han tidigare fört i boken *Sisyphus* (1925). Diskussionen rymmer även en tidig uppfattning om det som långt senare blev känt som den ”dolda

161. Bernfeld 1932, här citerat ur mer lättåtkomliga Bernfeld 1970, s. 273–274.

162. Bernfeld 1970, s. 285–286.

163. Bernfeld 1929.

164. Bernfeld 1928.

läroplanen”. Däremot ifrågasatte han alltså inte Freuds senare verk i allmänhet och inte heller dödsdriften i synnerhet.

Som ungdomsforskare delade han också tidens dominerande oro för de ungas sexuella utlevelse. Till skillnad från Reich ville han emellertid inte uppmuntra dem med råd och redskap, utan företrädde i stället uppfattningen att de unga skulle bringas att ”i konflikten mellan njutning och ändamål [*Sinn*] avstå från njutningen” och genom pedagogiska medel i stället förmås att sublimeras de ”sinnligt-sexuella strävandena”.¹⁶⁵ Därvidlag anslöt han sig till majoriteten av de verksamma inom den psykoanalytiska rörelsen i slutet av 1920-talet.

Psykologen David Shapiro har påpekat att den utveckling av den terapeutiska praktiken som Reich föreslagit innebar ett perspektivbyte, från de symptom som kan friläggas i patientens utsagor till de skyddsmekanismer som i många fall utgör huvuddelelen av det analytiska materialet. Dessa mekanismer kan också kallas attityder eller förhållningssätt, i första hand till analytikern, men naturligtvis i förlängningen till patientens hela omgivning. Även om omfattningen och grunderna till dessa förhållningssätt inte är helt kända av personen utgör de ändå något annat än de symptom på infantila konflikter som de försöker skydda från medvetandet och dess åtgärder. De är, och det är Reich tydlig med, till för att skydda mot olust men befinner sig därmed inte helt på den omedvetna nivån – personen vet vad hen ska göra för att undvika olust, om än inte fullt ut varför.¹⁶⁶ Förklaringen till den ”*Schere*” (sax) som uppstått – alltså det faktum att arbetarklassen och framför allt lägre mellanskikt till synes mot sina ekonomiska intressen politiskt gått åt höger i takt med att det ekonomiska läget försämrades – måste sökas i människornas ”psykiska struktur”.¹⁶⁷ Liksom tidigare förlade han platsen för auktoritetsbildningen till familjen, och skiljde mellan rationellt och irrationellt beteende – en strejk, exempelvis, som gynnar de strejkandes intressen behöver inte förklaras via neurosläran, där räcker lustprincipen.¹⁶⁸ Därmed identifierades två åtskilda problem. Å ena sidan

165. Bernfeld 2012, s. 228–229.

166. Shapiro 2002.

167. Reich 1933b, här citerat ur ”Ideologin som materiellt våld” i Reich 1977, s. 27, 32.

168. Reich 1934b, här enligt Reich 1977, s. 99–100.

måste de ekonomiska intressena förklaras för arbetaren på ett sådant sätt att en libidinös bindning uppstår, å den andra måste samma arbetare förmås att släppa den emotionella bindningen till de levnadsmönster som uppmuntrats i det borgerliga samhället, inte minst den manliga rätten att utöva våld mot kvinnor och vuxnas av båda könen att utöva våld mot barn – något som vid den här tiden fortfarande uppfattades som en klassorättvisa eftersom det i en tid som fortfarande fanns i minnet varit tillåtet att prygla vuxna arbetare och soldater.¹⁶⁹ Det faktum att

169. Reich 1934c, här efter Reich 1977. Om manliga arbetare (s. 126):

Det finns typiska svårigheter, som berör miljontals arbetare på samma sätt, men som de knappt är medvetna om. Såsom för den unge arbetaren den främsta svårigheten utgörs av lönen, vånings- och flickvansfrågan, så är för den vuxne arbetaren hans familjära ansvar hans viktigaste svårighet, något som vi inte utan vidare får jämföra med borgerlig familjebindning. Om man säger till honom: ”strejka”, så förstår han inte vad man vill eller också vänder han enbart ryggen till. Om man i stället skulle göra klart för honom (här mycket schematiskt och tillrättalagt) att han är oklar, att han är osäker över en upprördhet, som inte vågar sig fram, vilket delvis beror på att han inte vet om Hitler är en arbetsgivarknekt eller en ärlig nationell ledare som alla kan tro på – vilket potatissäcken skulle tyda på – och att han är imponerad av talen och festligheterna och därför tror på en god vilja och utöver detta hellre fogar sig, eftersom han är familjeförsörjare, då [...] har man förstätt honom, vilket han känner direkt. Då har man visat sig som en äkta revolutionär, ty då har man vunnit en arbetare, om än inte med detsamma för en strejk, så dock till senare tillfällen, när sådana öar av masspsykologisk förståelse sluter sig samman.

Om våld mot kvinnor (s. 127):

Han fortsatte: ”En sådan lag är till exempel äktenskapslagen. Mannen får prygla sin hustru, står det där. Men det får endast den rike göra. Om en fattig pryglar sin hustru straffas han alltid.” Detta må stämma i sak eller inte. Det är högst betecknande för vad en sådan genomsnittlig arbetare tänker. Han ställer sig såsom fattig gentemot de rika och känner ojämlikheten. I detta har han ansatser till en klassmässig inställning. Men han skulle gärna vilja prygla sin fru i enlighet med lagens möjligheter, här känner han sig eftersatt, och det på ett klassmässigt sätt. Borgerlig sexualmoral står mot klassmedvetande hos en och samma arbetare. Den sexuella äganderätten, som klasstaten ger till mannen, herraväldet över hustru och barn, hör till de svåraste hämningarna hos alla familjemedlemmar för utvecklandet av klassmedvetandet. Den verkar genom att krossa alla delaktiga, binda mannen till den borgerliga ordningen och låta honom frukta sovjetord-

auktoritetsförhållandet hos Reich förlades i en övergripande och svårforcerad karaktärsstruktur i stället för en enkel libidinös bindning innebar att det politiska problemet blev mer svårlöst (om man nu inte tolkar honom så att det skulle vara tillräckligt med en mer tillåtande sexuell ordning – men det, hoppas jag ha visat, är en kraftig förenkling).

ningen hemligt eller öppet, hindra honom bokstavligen i det politiska arbetet etcetera. Detta är ingen etisk, utan politisk fråga, och den kan endast behandlas som en sådan, och då i den revolutionära propagandans främsta linje och inte som hitills på politikens bakgård. Här finns kanske det viktigaste, politiskt mest verksamma området för mannens privatliv.

Om barn (s. 129):

Man kommer till en bondstuga i bergen, där föräldrarna har en socialistisk inställning. Men barnet får alltid höra, när det möter någon främling: ”Säg nu vackert goddag!” eller ”Nå, hur säger man?” Och barnet kröker sig av rädsla i sig själv, det blir ”snällt”. Den ideologiska kampen mot den så kallade snällheten hör till den proletära frontens viktigaste uppgifter, vars utförande dock försvåras mycket genom den borgerliga deformationen, som även finns hos proletära uppfostrare. De vanliga berättelserna, spökhistorierna och hotelserna (”jag hämtar polisen meddetsamma”) hör till den politiska reaktionens mäktigaste reaktionära hjälpmedel. Varje proletär far, och det finns bara ett fåtal undantag, revanscherar sig på barnet för sin kultitjänst i företaget. Åtminstone vill han vara herre, kunna befalla och äga en underlydande. Om det inte är hunden, är det barnet. Att barnagan hör hit är uppenbart. Det hjälper emellertid ingenting, att bara veta detta och själv inte göra det. Det som är nödvändigt är att organisera den bredaste internationella propaganda mot detta. Detta är redan möjligt och genomförbart under kapitalismen. Varje mor som slår sitt barn på gatan borde ställas till svars offentligt.

De flesta av dessa teman, som är illustrationer av hur en politisk propaganda förankrad i psykoanalytisk och sexualpolitisk praxis kunde se ut, innebar en stark kritik av det kommunistiska ledarskiktet i både Österrike och Tyskland (och därmed av det Moskvastyrda Komintern). Många av temana togs samtidigt upp i den arbetarundersökning som Erich Fromm och hans medarbetare organiserade åt Institut für Sozialforschung i Frankfurt am Main, mer om det nedan.

Institut für Sozialforschung

Under andra halvan av 1920-talet skedde en dramatisk utveckling också inom den psykoanalytiska rörelsen i sydvästra Tyskland. Frankfurt am Main hade redan 1907 stått värd för ett möte med den tyska föreningen för psykiatri, där Karl Abraham höll det föredrag om ungas drömmar och deras betydelse för schizofreni (*dementia praecox*) som han senare skulle skicka till Freud och som innebar inledningen på deras långa samarbete.¹⁷⁰ Även om det dröjde lång tid innan psykoanalysen etablerades var den akademiska omgivningen på många sätt mer välkomnande. Universitetet i Frankfurt bildades genom privata donationer strax före krigsutbrottet 1914 och inkorporerade då ett flertal privata institutioner som hade ett öppnare förhållande till dualismen mellan psykologiska och fysiologiska eller biologiska förklaringsstyper. Det kom väl till pass när kriget producerade en strid ström av soldater som drabbats av hjärnskador och trauman.¹⁷¹ Freud var bekant med neurosläkaren Ludwig Eninger som ledde det neuropsykologiska institutet fram till sin död 1918, när han efterträddes (formellt 1922) av Kurt Goldstein från Königsberg.¹⁷² Arbetet med de krigsskadade fick Goldstein att närma sig den gestaltpsykologiska verksamhet som sedan 1910 bedrevs av Adhémar Gelb, Wolfgang Köhler och Kurt Koffka.¹⁷³ Direkt efter kriget anställdes även Goldsteins tidigare elev Frieda Reichmann, med lång erfarenhet från det ostpreussiska militärlasarettet i Königsberg, vid kliniken för hjärnskador.¹⁷⁴

Reichmann arbetade därefter några år vid ett sanatorium i Dresden och som praktikant hos Emil Kraepelin i München. Samtidigt inledde hon en psykoanalytisk behandling som 1923 omvandlades till en läranalys hos Hanns Sachs vid institutet i Berlin. Året efter startade hon ett sanatorium med influenser både från psykoanalys och ortodox judendom i Heidelberg. Där fanns plats för 15 patienter och åtskilliga gäster som deltog i både analytiska sessioner för Reichmann och diskussions-

170. Laier 1996a, s. 42.

171. Laier 1996b, s. 238–241.

172. Kreft 1996, s. 195–211.

173. Kreft 1996, s. 246–247.

174. Engel 1996, s. 143.

aftnar. Bland dem som tog del av verksamheten fanns paret Leo och Golda Löwenthal och den unge sociologen Erich Fromm, senare hennes make (både Löwenthal och Fromm gick i analys hos henne).¹⁷⁵ Dessa bildade tillsammans med Heinrich Meng, psykoanalytiker i Stuttgart, och Karl Landauer, som 1919 flyttat till Frankfurt efter att tillsammans med Meng ha tjänstgjort som militärläkare, en informell grupp som en gång i månaden samlades i Reichmanns sanatorium (skämtsamt kallat *Thorapeutikum* med en blinkning åt det religiösa inslaget). Landauer, en av Freuds första elever, var sedan 1913 medlem i föreningen i Wien, Meng antogs 1926 som ordinarie medlem i Berlinföreningen.¹⁷⁶

Gruppen tog tidigt ett organisatoriskt ansvar. Tillsammans med Karl Abraham organiserade Landauer 1924 en konferens i bayerska Würzburg, mitt emellan Frankfurt och Nürnberg, och året efter i Bad Homburg i Hessen.¹⁷⁷ Genom Kurt Goldstein arrangerades 1925 också temadagar på det medicinska institutet där psykoanalysen diskuterades bland andra psykoterapeutiska metoder.¹⁷⁸ Året efter bildades formellt Frankfurt am Mains psykoanalytiska arbetsgemenskap, där förutom de redan nämnda också Claudia Happel, Ewald Roellenbleck och Franz Stein ingick.¹⁷⁹ I likhet med utvecklingen i Berlinföreningen – och kanske inspirerade av den – intresserade sig den sydvästtyska gruppen för överföringsproblematik. Reichmann gjorde framsteg i behandlingen av de psykiatriska patienter som Freud inledningsvis inte ansett behandlingsbara genom psykoanalys – resultat som hon 1959 sammanfattade i boken *Intensive Psychotherapie*.¹⁸⁰ Landauer lanserade den passiva terapin inriktad på narcissistiska störningar, som på flera sätt liknade den metodik som Reich lanserat i *Charakteranalyse*.¹⁸¹ Meng intresserade sig i första hand för förebyggande behandling.¹⁸² Efter att Meng 1927 tillsammans med författaren Stefan Zweig misslyckats med en kampanj för att Freud skulle

175. Engel 1996, s. 147–149; Jay 1973, s. 87.

176. Plänkens 1996a, s. 117–118.

177. Rothe 1996, s. 92–93.

178. Siefert 1996, s. 187–191; Kreft 1996, s. 195; Laier 1996b, s. 241.

179. Laier 1996a, s. 47.

180. Laier 1996b, s. 240–242.

181. Rothe 1996, s. 90–92.

182. Plänkens 1996a, s. 118–119.

få motta Nobelpriset i medicin, lyckades han tillsammans med bland annat Landauer övertyga staden Frankfurt am Main att 1930 ge Freud det relativt nyinstiftade Goethepriset (vilket på grund av ohälsa mottogs av Freuds dotter Anna).¹⁸³

Filosofistudenten Max Horkheimer kom liksom Meng från Stuttgart. Han hade tillbringat de första åren av kriget som medarbetare i sin fars fabrik, och när han 1916 inkallades slapp han fronttjänst på grund av svag hälsa (delvis spelad). Våren 1918 frikallades han och kunde inleda sina studier i München.¹⁸⁴ Via umgänge i avantgardekreter hamnade han i lag både med Kurt Eisner, ledaren för vänsterpartiet USPD i Bayern och den kortlivade republiken där 1918–19, mördad 21 februari 1919, och hans efterträdare Ernst Toller. Den senare var från april samma år djupt inblandad i stadens än mer kortvariga rådsrepublik. Även om Horkheimer och hans barndomsvän Friedrich Pollock försökte hålla sig borta från de politiska och militära förvecklingarna drogs de ändå in och hjälpte tillsammans med väninnan Germaine Krull till med att gömma och senare smuggla ut det sovjetiska sändebudet Tobias Akselrod. Horkheimer förväxlades i samband med detta med Toller och greps, och när han så småningom släpptes beslöt han och Pollock att i stället fortsätta studierna i Frankfurt (Toller greps senare och dömdes i maj 1919 till fem års straffarbete).¹⁸⁵

Väl i Frankfurt besökte Horkheimer Kurt Goldsteins föreläsningar i hjärnmedicin och förberedde en avhandling i gestaltterapi.¹⁸⁶ Efter att 1925 i stället ha presenterat en avhandling och en habiliteringsskrift om Kant deltog han i de nämnda diskussionsdagarna om psykoterapi och började intressera sig för psykoanalysen. Karl Landauer, som övertagit analysen av Fromm sedan dennes relation med Frieda Reichmann inletts, tog sig an Horkheimer som vad han själv betraktade som lär-

183. Plänkens 1996b; Plänkens 1996a, s. 120.

184. Abromeit 2011, s. 27–33.

185. Wiggershaus 1994, s. 44; Abromeit 2011, s. 41–45. Enligt Abromeit (2011, s. 50) lämnade Horkheimer för den delen inte den revolutionära rörelsen, men beslöt att lämna den förlorade striden på gatorna för att i stället försöka påverka innanför den akademiska institutionen – medan väninnan Krull beslöt sig för att ansluta sig till revolutionen i Ryssland, där hon stannade i två år.

186. Kreft 1996, s. 199.

analysand – det vill säga, som ett led i utbildningen till psykoanalytiker.¹⁸⁷ Horkheimer besökte också psykoterapikongressen i Bad Nauheim 1927.¹⁸⁸

Grundandet av Institut für Sozialforschung vid Frankfurts universitet 1923 och processen fram till öppnandet 22 juni 1924 har beskrivits på många andra håll, så det finns ingen anledning att fördjupa sig i det här. Institutet finansierades av affärsmannen Hermann Weil, möjligen i förhoppning om handelsfördelar gentemot Sovjetunionen men också enligt ett uttryckligt önskemål från sonen, den marxistiske historikern Felix Weil.¹⁸⁹ Ännu hoppfulla om utvecklingen i Sovjetunionen hade institutet från början nära förbindelser med Marx-Engels-institutet som 1919 bildats i Moskva, under David Rjazanov, och som 1920 tecknat avtal med Eduard Bernstein om utgivningen av Marx och Engels samlade verk (till en början på ryska).¹⁹⁰ Genom den förbindelsen var institutet från början väl orienterat om upptäckten av Marx ungdomsskrifter. Institutet i Frankfurt am Main hade bildats efter en intern kongress, eller sommarskola, som hållits 1923 i Geraberg, Thüringen med deltagande av bland andra ungraren György Lukács och tjecken Karl Korsch. Det tyska kommunistpartiet, KPD, höll också sin kongress i Frankfurt samma år.¹⁹¹

Även om Weil som föreståndare valde den österrikiske socialdemokraten Carl Grünberg – sedan ursprungskandidaten, ekonomhistorikern Karl Albert Gerlach hastigt avlidit – råder det ingen tvekan om att vad Weil hade för ögonen var ett institut som inte bara skulle kunna etablera marxismen vid ett officiellt universitet utan också förbereda och så småningom inlemmas i vad han hoppades skulle bli den tyska rådsrepubliken.¹⁹² Åtskilliga av de anställda var samtidigt kommunistiska aktivister.¹⁹³ Under de första åren var det vid sidan av det rena arkivarbetet ekonomiska studier som prioriterades. Grünberg skrev själv ett viktigt

187. Abromeit 2011, s. 59–61; Rothe 1996, s. 95.

188. Siefert 1996, s. 187.

189. Jay 1973, s. 5; Wiggershaus 1994, s. 9–23.

190. Jay 1973, s. 13.

191. Wiggershaus 1994, s. 14f.

192. Wiggershaus 1994, s. 25.

193. Wiggershaus 1994, s. 34f.

verk om Sovjetunionens ekonomi, bland övriga medarbetare märks Karl August Wittfogels begynnade stora arbete om det antika Kinas speciella produktionssätt. Sannolikt hade både marxismens och psykoanalysens historia sett annorlunda ut om Grünberg hade fått slutföra sitt livsverk. Men 1928 drabbades han av en stroke och var därefter arbetsförmögen (han levde till 1940).¹⁹⁴ Friedrich Pollock, som redan börjat försaka sin egen akademiska karriär för att i stället fungera som Weils administrativa assistent, skrev 1930 ett avtal med Horkheimer som innebar att denne i fortsättningen skulle fungera som Grünbergs ställföreträdare och tog i praktiken över dennes närmast enväldiga ställning som institutets direktor.¹⁹⁵ Det innebar en kraftig omsvängning mot de filosofiska och psykologiska intressen som Horkheimer odlat hela 1920-talet och som är den inriktning som den så kallade Frankfurtskolans berömmelse huvudsakligen bygger på (Grünbergs ansats upprätthölls i fortsättningen företrädesvis av de båda statsvetarna Franz Neumann och Ernst Kirschheimer, som under åren i USA på 1940-talet båda skulle marginaliseras i förhållande till Horkheimers grupp).¹⁹⁶

Mycket av omständigheterna kring bildandet av den psykoanalytiska kliniken i Frankfurt 1929 kommer för alltid att vara oklara, helt enkelt på grund av att arkivmaterialet förstördes i samband med det nazistiska maktövertagandet 1933.¹⁹⁷ Huvudpersonerna, Fromm och Horkheimer, förenades som nämnts av att båda hade gått i psykoanalys hos Karl Landauer. För Fromms del handlade det om den läranalys han inledde 1927, samtidigt som han gick på seminarierna i Berlin, för Horkheimer om en intensiv ettårig analys inledd samma år – formellt för att bota ett problem han hade med att föreläsa utan skrivet manus, men i praktiken snarare av karaktären intellektuellt utbyte snarare än den läranalys Landauer tänkt sig.¹⁹⁸ Detta blev avgörande eftersom kliniken förlades

194. Wiggershaus 1994, s. 33f.

195. Wiggershaus 1994, s. 36f. Om Horkheimers intellektuella utveckling, som akademisk kritiker av nykantianismen och samtidigt marxistisk samhällskritiker i den länge opublicerade aforismsamlingen *Dämmerung* (1934), se Abromeit 2011, s. 85–179.

196. Om dessa, se Wiggershaus 1994, s. 223–235.

197. Abromeit 2011, s. 185, not 1. Detta gäller både institutet i sig och breven från Horkheimer, Fromm, Fromm-Reichmann och Löwenthal.

198. Abromeit 2011, s. 188–191.

till institutets hus och enligt den amerikanske historikern John Abromeit knappast skulle ha kommit till stånd utan Horkheimers aktiva stöd.¹⁹⁹ För Eitingon i Berlin hade Landauer presenterat projektet som en i raden av lågkostnadskliniker, där han skulle sköta mottagningen tillsammans med Meng och Franz Stein, och det förekom ett visst utbyte av patienter mellan städerna. Men i praktiken stannade antalet patienter i Frankfurt vid omkring 15, och de var snarare akademiker än arbetare.²⁰⁰ I stället blev kliniken en utgångspunkt för den akademiska kursändring som Horkheimer genomförde på institutet. I den mån kliniken riktade sig utåt var det snarare i form av en omfattande och kvalificerad öppen föreläsningsverksamhet, där personalen vid Berlinkliniken också deltog, en verksamhet som också etablerades vid en filial i Heidelberg.²⁰¹ Eftersom personalen i Frankfurt även var verksamma i Berlin tappade de dock inte kontakten med gratisverksamheten, och etableringen i Frankfurt kan delvis ses som ett sätt att uppnå det åtrådda erkännandet vid ett universitet, Landauer talade om att de ”inte ville avstå från att använda universitetet som propagandanamn”. I själva verket var universitetet, och särskilt dess medicinska institution, till skillnad från pressen och allmänheten i Frankfurt väl så reserverat som kollegorna i Wien och Berlin.²⁰²

Erich Fromms arbetarundersökning

Fromm hade inlett sin analytiska praktik i Berlin 1926 och redan året därpå började han presentera uppsatser vid Berlinseminariet.²⁰³ Ett par av de första arbetena berörde kriminologi, och hade inspirerats av Bernfelds teorier om adolescensen.²⁰⁴ Han publicerade också ett större arbete i *Imago* 1930, som var ett svar på Berlinkollegan och litteraturvetaren Theodor Reiks stora artikel om den katolska Kristusdogmen. Allt detta rörde sig

199. Abromeit 2011, s. 191.

200. Danto 2005, s. 227; Laier 1996a, s. 58–64.

201. Abromeit 2011, s. 193–195.

202. Siefert 1996, s. 184–185. Citatet (”den Propagandanahmen der Universität nicht verzichten wollen”) ur ett brev från Landauer till Eitingon 15 september 1930. Om det välvilligare pressmottagandet, se Danto 2005, s. 214.

203. Danto 2005, s. 192.

204. Fromm 1930, s. 5–9; Fromm 1931a, s. 226–251.

emellertid fortfarande inom en freudiansk tankevärld, om än kompletterad med ett sociologiskt och historiskt perspektiv där han påpekade att Reiks tolkning förutsatte en oföränderlig mänsklig karaktär.²⁰⁵ Det dröjde till invigningstalet för det psykoanalytiska institutet i Frankfurt i februari 1929 innan Fromm för första gången explicit placerade sig inom en marxistisk ram. Här betonade han hur människans konstitution präglas av livssituationen, men också att studierna måste inrikta sig på enskilda människor, inte överindividuella karaktärsdrag. Det psykoanalytiska bidraget skulle vara att klargöra de libidinösa bindningar som förklarade samhällsinstitutionernas styrka och uthållighet, men också bräcklighet när bindningen väl gav vika. Han utgick från den tolkning av religionen som Freud gett i *En illusion och dess framtid* (1927), där det historiska momentet åtminstone antyds.²⁰⁶ Med hänvisning till Marx och Engels då ännu inte utgivna ungdomsverk *Den tyska ideologin* (1845–46) betonar han att historiens förlopp till syvende och sist måste återföras på de enskilda människornas handlingar.²⁰⁷ Det var naturligtvis en passning i första hand till tidens irrationella stämningar, men kan även ses som riktat mot den samtida sovjetmarxismen och allt försiktigare psykoanalytiska tolkningar.²⁰⁸ Fromm betonade, på ett sätt som han framöver skulle utveckla, att även om den psykoanalytiska teorin utgick från förhållanden inom familjen, påverkades familjen i sin tur av det omgivande samhället

205. Reik 1927, s. 247–382; Fromm 1931b (ursprungligen i *Imago*, band 16 1930). Jfr Abromeit 2011, s. 204–208.

206. *En illusion och dess framtid*, i översättning av Ola Andersson, i Freud 1989, s. 147–148.

207. Citatet lyder: "Historien utträttar inget, den äger ingen oerhörd rikedom, den utkämpar inga strider. Det är snarare människan, den verkliga, levande människan, som allt gör, äger och utkämpar." Marx & Engels 1969, s. 198. *Den tyska ideologin* publicerades inte under Marx och Engels livstid utan först 1932 inom ramen för den sovjetiska *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA), men Fromm hade fått tillgång till texten genom institutets samarbete med de sovjetiska utgivarna. Jfr Abromeit 2011, s. 204.

208. Freuds bok *Vi vantrivs i kulturen* skulle publiceras först ett år senare, men som Bernard Görlich (1996, s. 158) betonar skulle Fromm senare direkt avfärda den typen av ahistoriska psykoanalytiska tolkningar. Angreppssättet i *En illusion och dess framtid* låg ännu inom ramen för den ansats Fromm själv förespråkade, där den psykoanalytiska tolkningen – den libidinösa bindningen – fick plats inom ramen för en samhällsteori som i övrigt fokuserade på ekonomi och politik.

och hur detta utvecklades.²⁰⁹ Som Abromeit påpekar hade han redan i arbetet om Kristusdogmen avlägsnat sig från det psykoanalytiska fokuset på den tidiga barndomen.²¹⁰ Det innebar också, som vi kommer att se, att fokus i mindre grad riktades mot sexualiteten.

Horkheimer och Pollock inledde redan 1930 förberedelser för att flytta verksamheten från Tyskland, i första hand till Genève. I riksdagsvalen sommaren 1930 hade nationalsocialisterna fått 18 procent, valresultatet hade också lett till överfall och trakasserier på universitetsområdet (universitetet hade bildats huvudsakligen med hjälp av donationer från judiska affärsmän och gällde som det mest liberala i Tyskland). Studenter från Institut für Sozialforschung ingick i den röda självförsvarsgrupp som bildades samma år för att freda universitetsbyggnaderna.²¹¹ På så vis hade ett ytterligare motiv tillkommit, förutom den ett decennium gamla frågan om arbetarklassens bristande militans i samband med revolutionsför sökandet 1919, när institutet 1929 beslöt att genomföra en omfattande egen empirisk undersökning av attityder och förhållningssätt inom arbetarklassen (och *Angestellte*, det vill säga den lönearbetande lägre medelklassen). Väl så viktigt var nu att förstå varför de fascistiska och nazistiska rörelserna hade sådana framgångar. Det faktum att så mycket arkivmaterial förstörts gör att även omständigheterna kring denna undersökning delvis är oklara och avsikterna bakom studien måste därför rekonstreras från texten i de sammanställningar som gjordes senare – dels i samband med den delvisa publiceringen i antologin *Studien über Autorität und Familie* (1936) och dels i den sammanställning som färdigställdes av Fromm själv 1936–37 (med hjälp av Paul Lazarsfeld) och som förblev opublicerad till 1980. Den dramatiskt förändrade politiska (och personliga) situationen för Fromm under de åren gör att tolkningen trots det ringa tidsavståndet riskerar att bli anakronistisk.²¹²

209. Se Fromm 1980a, s. 3–6. Texten är en tillrättalagd version av talet som ursprungligen publicerades i Wientidskriften *Zeitschrift für Psychoanalytische Pädagogik* (band 3 1929, s. 268–280).

210. Abromeit 2011, s. 206–207.

211. Wiggershaus 1994, s. 112–113.

212. Bonß 1980, s. 7–9. Det efterlämnade manuskriptet var på engelska och hade titeln "German Workers 1929 – A Survey, its Methods and Results". Det fanns också ett ofullständigt manuskript på tyska.

Tillgången till Marx och Engels arkiv via samarbetet med kollegorna i Moskva gjorde att institutet kände till att Marx i slutet av sitt liv faktiskt själv tagit initiativ till en attitydstudie och Hilde Weiss som tillsammans med Fromm förberedde undersökningen skrev senare en artikel om denna.²¹³ Enligt en notis i den franska tidningen *La Revue socialiste* 20 april 1880 hade 25 000 frågeformulär sänts ut till ”arbetarföreningar, socialistiska och demokratiska grupper eller cirklar, franska dagstidningar och personer som efterfrågat den”.²¹⁴ Frågeformuläret omfattade 101 frågor och i instruktionerna betonades att alla inte behövde besvaras. Inga inskickade och ifyllda formulär har kunnat påträffas, så det vi vet om undersökningen begränsas därför till själva formuläret. Det är påfallande att en del av frågorna avsiktligt formulerats som ledande och det har även föreslagits att ett av syftena med enkäten skulle vara att låta den fungera som medvetandehöjande i sig, i en tid när Marx kämpade för att nå ut med sitt budskap.²¹⁵ Den undersökning som Marx skickade ut brukar innefattas inom begreppet ”militanta undersökningar” – även Lenin genomförde en liknande undersökning på 1890-talet, innan partiets splittring, och senare har bland andra maoistiska grupper använt metoden.²¹⁶ Statsvetaren Marcelo Hoffman, som skrivit den kanske utförligaste behandlingen av fenomenet, argumenterar för att inte räkna in Fromms och institutets undersökning under det begreppet, eftersom den uttryckligen motiverades som en akademisk undersökning.²¹⁷ Men då glömmer han det våldsamma sammanhang och överhängande hot som undersökningen genomfördes under. Institutet förberedde dessutom en flykt utomlands, som förstås skulle ha försvårats om de framställde sig som militanta. Att de flesta av de anställda både vid institutet och på kliniken också var judar – eller av nazisterna betraktades som judar – utgjorde en ytterligare svårighet i sammanhanget. Det går alltså att hävda att undersökningen genomfördes under så militanta förtecken som över huvud taget var möjligt i Tyskland just då, och med militanta, även revolutionära (och, visade det sig, antifascistiska) syften. Via Hilde

213. Weiss 1936, s. 76–98.

214. Hoffman 2019, s. 28.

215. Hoffman 2019, s. 28–38.

216. Se Hoffman 2019.

217. Hoffman 2019, s. 5–6.

Weiss övertogs faktiskt en del av Marx frågor och distributionen skedde liksom på Marx tid genom den organiserade arbetarrörelsens kanaler, vilket också innebar en överrepresentation för parti- och fackföreningsmedlemmar (det vill säga det organiserade skikt vars klassmedvetande i första hand stod i fokus) och män.²¹⁸

Även om resultatet av studien utgör en unik om än fragmentarisk dokumentation av situationen inom den tyska arbetarklassen och lägre medelklassen strax innan det nazistiska maktövertagandet, och också kom att tolkas i det sammanhanget när det väl sammanställdes, var bakgrunden alltså från början en annan.

Den marxistiska diskussionen i Tyskland präglades fortfarande av György Lukács hegelianska betraktelse *Historia och klassmedvetande* (1923) som betonade vikten av ett medvetande som kunde genomskåda de reifierade sociala relationerna, det vill säga inse att kapitalismen innebär en utsugning som är möjlig att upphäva genom politisk handling. Enligt Lukács skulle detta medvetande skapas genom att arbetarklassen konstituerade sig i handling, vilket bara var ett snäpp bort från den automatiska process som Kautsky företrädde.²¹⁹ Horkheimer hade tidigt kritiserat den hållningen i en opublicerad text.²²⁰ Detta innebar givetvis att förutsättningarna för detta klassmedvetande måste undersökas, och i aforismsamlingen *Dämmerung* (skymning), som skrivits åren innan undersökningen inleddes men publicerades (under pseudonym) först 1934, utvecklade Horkheimer sina farhågor. Resonemanget där handlar om de konsekvenser delningen av arbetarklassen i en del med någorlunda fasta anställningar, och en annan nästan helt utan fotfäste i lönearbetet, fick över tid. Politiskt menade han att det förklarade den oförsonliga motsättningen mellan kommunister och socialdemokrater, intellektuellt blev konsekvensen en klyvning mellan kommunisternas förlitande på intellektuella auktoriteter och socialdemokraternas antingen esoteriska eller alltmer positivistiska teorier.²²¹

218. Fromm 1980b, s. 82–92.

219. Lukács 1971, s. 131.

220. Abromeit 2011, s. 121, not 131, refererar till utgivaren av Horkheimers samlade verk, Gunzelin Schmid Noerr, och påpekar att Lukács själv instämde i Horkheimers kritik i förordet till en sen upplaga 1967.

221. Horkheimer 1978, s. 61–65 ("The impotence of the German working class"). Jfr Abromeit 2011, s. 179–180.

Den pessimism Horkheimer uttryckte om möjligheten att skapa ett sammanhållet och revolutionärt klassmedvetande liknar de konsekvenser av långvarig arbetslöshet som utforskades i den på många sätt parallella österrikiska undersökning som genomfördes av Marie Jahoda, Paul Lazarsfeld och Hans Zeisel med början 1930, och som (trots motstånd från de socialdemokratiska beställarna) publicerades 1933 under titeln *De arbetslösa i Marienthal*. Upplösningen av klassmedvetandet ("ett gemensamt öde") under trycket av de ekonomiska umbärandena och berövandet av en yrkesidentitet var en viktig del av den studiens resultat och det är rimligt att anta att avsikten med Fromms studie från början varit liknande.²²²

Men Fromms undersökning skiljde sig på viktiga punkter från österrikarnas. Mer begränsade resurser, och sannolikt också den politiska situationen, påverkade valet av metoder. I stället för att arbeta med flera metoder parallellt, som de österrikiska kollegorna, nöjde sig Fromm med en enkätundersökning (i metodkapitlet förklarar han att användningen av intervjuer valts bort av praktiska skäl). I stället innehöll formuläret två sorters frågor: Dels de rent demografiska och socioekonomiska samt frågor om partisympatier, som alla kallades deskriptiva. De flesta av de tillfrågade arbetarna angav att de sympatiserade med något av de tre socialistiska partierna, socialdemokraterna (SPD), de oavhängiga socialdemokraterna (USPD, upplöst 1931) och kommunisterna (KPD), men det fanns också en minoritet nationalsocialister. Dels användes vad Fromm kallade interpretativa (tolkningsbara) frågor om vardagliga omständigheter, som skulle användas som indikatorer för djuppsykologiska förhållanden. Det förekom ingen indexering, i stället var tanken att Fromm själv i efterhand skulle läsa svaren på frågorna och tolka dem med

222. Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel 2014, s. 129. Föregångare var också bland annat Siegfried Kracauers *Die Angestellten: Aus dem neuesten Deutschland*, publicerad som tidningsartiklar 1929 och året efter som bok (Kracauer 1930), som visade att kontorsarbetare hellre ägnade sig åt de förströelser som marknadskrafterna kunde erbjuda än åt klassorganisering, och makarna Helen M. och Robert S. Lynds *Middletown: A Study in Contemporary American Culture* (Lynd & Lynd 1929) som var en socialantropologisk studie av en småstad i Indiana. Uppföljaren *Middletown in Transition* (1937) recenserades i *Zeitschrift für Sozialforschung* av Paul Lazarsfeld och Robert S. Lynd var en av de forskare som tog emot Horkheimergruppen vid Columbiauniversitetet (Barton 2001, s. 247).

hjälp av sin psykoanalytiska skolning och resultaten därefter signifikans-testas. De måste därför vara relativt utförliga och Fromm betonade att det viktiga inte var svarens innehåll utan hur de formulerades. Avsikten var alltså att locka fram en känslomässig reaktion, men utan att avsikten med frågan skulle genomskådas och likaså utan att framkalla svar som egentligen inte överensstämde med personens egna dispositioner utan i stället var ett upprepande av inlärdade ideologiska påståenden.²²³ Frågeformuläret omfattade 271 frågor, av olika längd och svårighetsgrad – det framgick av instruktionerna att det inte var nödvändigt att svara på alla frågor. Delar av institutets arkiv försvann under den brådskande flytten via Schweiz till New York. Av de 3 300 formulär som delades ut återkom fram till 1931, när undersökningen avslutades (och Fromm måste ge sig iväg på en årslång sanatorievistelse för att behandla tuberkulos) 1 100. Av dessa återstod efter flytten knappt hälften eller 534 när det var dags att summera resultatet.²²⁴ Av dessa kom 47 svar från kvinnor, och av dessa var bara sju gifta. Om detta återspeglar fördelningen i de svar som verkligen inkom är inte känt, inte heller om fördelningen beror på urvalet av eller instruktionerna till de personer som delade ut formulären.²²⁵

Vid analysen av de interpretativa frågorna användes en uppdelning i tre olika frågetyper, där svaren sedan grupperades i någon av kategorierna R (radikal), A (auktoritär), K (kompromissorienterade reformistiska) och I (indifferent) (eller ”–” som betydde att svaren inte var signifikanta). De tre frågetyperna handlade om allmänna politiska åsikter, emotionellt förhållande till auktoriteter och slutligen om personen anslöt sig till en kollektivistisk-solidarisk eller en individualistisk livsinställning. Den första typen av frågor kunde till exempel handla om kvinnors förvärvsarbete, den andra om inställningen till ledande politiker i Tyskland eller på annat håll (den i samtiden omtalade Trotskilj förekom inte bland exemplen) och den sista om benägenheten att låna ut pengar.²²⁶ Resultatet visade bland annat att bara hos en mindre del – 15 procent – av de tillfrågade

223. ”Einleitung”, not 1 och 2 i Fromm 2015a (e-bok utgiven av Rainer Funk på grundval av Fromm 1980b men med vissa tillägg); Fromm 1980b, s. 55–60.

224. Bonß 1980, s. 7–8.

225. Fromm 1980b, s. 72–75, 80–81.

226. Fromm 1980b, s. 225–231; Fromm 2015a, not 11.

motsvarades de radikala åsikterna eller partitillhörigheten av en genomgående radikal personlighetsstruktur. En viktig undergrupp var de som kallades rebelliskt auktoritära – som anslöt till radikala allmänna politiska åsikter men samtidigt hade ett tydligt positivt utslag när det gällde förhållandet till auktoriteter. Fromms tolkning i efterhand var att dessa var personer som gått till vänster efter kejsardömet eftersom vänsterpartierna utstrålade en större styrka än de borgerliga, men som sedan blev ett lätt byte för nazistpartiet eftersom de saknade grundläggande solidariska karaktärsdrag.²²⁷

Även om Fromm själv menade sig ha fått fram ett representativt resultat är undersökningen främst känd för att det var första gången som den psykoanalytiska teorin prövades mot ett större empiriskt material (till skillnad från de omfattande kliniska erfarenheter som bland annat Reich byggde på).²²⁸ Det var också första gången som begreppet den auktoritära karaktären nämndes i en empirisk studie, och den fanns enligt Fromm i två former: den konservativt auktoritära (där de tre svarstyperna betecknats AAA, det vill säga genomgående reaktionära) och som nämnts den rebelliskt auktoritära (RA–, det vill säga utan tydligt resultat när det gällde frågor om ett kollektivt-solidariskt eller individualistiskt levnadssätt).²²⁹ Särskilt kommunisterna hade en betydande grupp rebelliskt auktoritära, men de var generellt samtidigt betydligt mindre auktoritära än socialdemokraterna (minst auktoritära var svaren från den lilla gruppen oavhängiga socialdemokrater).²³⁰ Den auktoritära inställningen visade sig inte minst i frågor som hade med familj och barnuppföstran att göra, vilket Fromm tolkade som att män – fäder – som själva är underkastade starka auktoritetsförhållanden överför dem på familjer (och familjer fungerar därmed som ett förstärkande inslag i den hierarkiska ordningen).²³¹

I den mer teoretiska av de texter som 1936 publicerades i antologin *Studien über Autorität und Familie* utvecklade Fromm sitt resonemang

227. Fromm 1980b, s. 248–253.

228. Fromm 1980b, s. 93.

229. Fromm 1980b, s. 248–253.

230. Fromm 1980b, s. 248–253.

231. Fromm 1980b, s. 150–165.

och resonerade om hur den auktoritära karaktären formas i familjen, men sedan stärks och permanentas genom de auktoriteter som möter personen som vuxen.²³² Eftersom de auktoritetsförhållanden som finns i ett samhälle normalt sätter skarpare gränser för de undertryckta än för den härskande klassen, har denna därmed också större möjligheter för jagutveckling och följaktligen finns tydliga skillnader mellan de olika klassernas karaktärsstrukturer.²³³ Men trogen sin tolkning av Freud betonar han att dessa skillnader också beror på familjernas individuella organisation, vilket innebär en ytterligare skillnad mellan klasserna men också en möjlighet till större skillnader mellan individer.²³⁴ I sammanhanget diskuterar han också Reichs och Karen Horney's diskussion av masochistiska karaktärsdrag, det vill säga den njutning – eller snarare tillfredsställelse – som kan härledas till underkastelse och lydnad.²³⁵ Inte minst den undergivna aspekten av den sadomasochistiska karaktären väckte hans intresse, genom den narcissistiska substituerande tillfredsställelse (*Ersatzbefriedigung*) som undergivenheten belönades med ”genom att delta i nationens eller rasens glans”.²³⁶ Karaktären utmärktes också av försvagad heterosexuell genitalitet – här sammanslås alltså de karaktärstyper som förekom i den empiriska undersökningen. Förutom de pregenitala strävanden som omtalades i det sammanhanget nämndes också – tidstypiskt – förstärkta homosexuella tendenser. I den diskussion som sen följde blev det emellertid tydligt att vad som avsågs var det som idag kallas homosocialitet och hat mot kvinnor.²³⁷

232. Fromm 1987a, s. 85.

233. Fromm 1987a, s. 100–102. Som Fromm (1987a, s. 96) betonar är de auktoritära impulserna omedvetna och därmed undandragna förnuftiga resonemang.

234. Fromm 1987a, s. 87–91. Inte minst ville Fromm historisera oidupuskomplexet, en sak han också behandlade i både en recension (Fromm 1933, s. 382–387) och i en egen artikel (Fromm 1934, s. 196–227).

235. Fromm 1987a, s. 113–118.

236. Fromm 1987a, s. 125.

237. Fromm 1987a, s. 125–126.

Den auktoritära karaktären avsexualiseras

Likheten mellan Erich Fromms empiriska tolkning och Wilhelm Reichs på kliniska erfarenheter grundade förståelse av den auktoritära karaktären är uppenbara – och det är inte konstigt med tanke på att båda var verksamma och deltog i samma behandlingstekniska seminarium vid Berlinkliniken, åtminstone från 1930. En viktig skillnad mellan Fromm och Reich var emellertid den plats de gav sexualiteteten i forandet av auktoritära personlighetsdrag. Fromm gav den mycket begränsad plats i den empiriska undersökningen men utvecklade saken i två programmatiska artiklar, båda publicerade 1932 i den första årgången av institutets tidskrift *Zeitschrift für Sozialforschung*.

I den första av dessa, ”Om en analytisk socialpsykologisk metod och uppgift”, resonerade han vidare om överföringen av föräldraauktoriteten på vuxenlivets hierarkiska auktoritetsförhållanden och definierade ideologi som rationaliseringar av undertryckta driftsimpulser. De omedvetna driftimpulserna, eller enligt Fromms terminologi den libidinösa bindningen till samhällets organisation, utgör samtidigt dess tröghet eller, som han kallar det med en berömd formulering hämtad utan namns nämnande från Ernst Simmel, dess ”*Kitt*”.²³⁸ I samband med det distanserade han sig också från Reichs betoning, i ”Dialektisk materialism och psykoanalys” från 1929, av att psykoanalysen inte skulle kunna dra övergripande sociologiska slutsatser.²³⁹

I den andra artikeln, ”Den psykoanalytiska karakterologin och dess betydelse för socialpsykologin”, hänvisade Fromm till Berlinanalytikern Karl Abrahams typologi, som utgick från Freuds uppdelning mellan orala, anala och genitalla fixeringar.²⁴⁰ Fromm återvände med andra ord till en mer doktrinär psykoanalys, med fokus på den tidiga barndomen. Men hans eget bidrag betonade i stället förutsättningarna för att dessa impulser skulle påverka också den vuxna människan, genom regression eller fixering. Bortsett från att som tidigare betona att samhället ger vad han kallar en ”social premie” till dem vars karaktär överensstämmer med de

238. Fromm 1932a, s. 28–54, här efter Fromm 1987b, s. 54–55. Om Simmel, se Swedenmark 2022, s. 29–31.

239. Fromm 1987b, s. 37, not 5.

240. Fromm 1932b, s. 253–277, här efter Fromm 1973, s. 107–113.

sociala förväntningarna, ägnar han sig särskilt åt hur en alltför hårt reglerad sexualitet tenderar att leda till en regression till det pregenitala libidot, framför allt för de orala och anala störningarna (men logiskt sett också de genitila). Den libidinösa struktur som uppstår på det viset blir hos varje individ en driftsstruktur som är svår att ändra, och som framför allt inte förändras i samma takt som samhällets ekonomiska och politiska strukturer kan göra. Den senare delen av uppsatsen ägnas sedan en diskussion av hur den sexuellt hämmade borgarklassen utvecklar anala karaktärsdrag (sparsamhet och pliktrogenhet), och hur dessa drag får mindre betydelse för kapitalägarna i det han kallar ”högkapitalism” samtidigt som de verkar ha fått ett grepp om proletariatet framför allt genom att det anammat den borgerliga familjestrukturen.²⁴¹ I en not resonerar han också om hur fadersauktoriteten utgör en byggsten för fascismen medan den kvinnliga frigörelsen förklaras vara nödvändig för arbetarklassens frigörelse, detta utvecklas dock inte närmare.²⁴² Som historikern Martin Jay poängterar, var Reich och Fromm överens om betydelsen av Bachofens matriarkats-teori, som ett alternativ till det borgerliga samhällets patriarkaliska hierarki. Det är inte en orimlig tolkning av psykoanalysen, med tanke på att den betonar fadersauktoritetens destruktiva följder, men det finns naturligtvis också ett romantiskt drag i den tolkningen, som snart skulle leda till en konflikt mellan Fromm och Horkheimer (och Freud, om Fromm hade haft närmare kontakter med honom).²⁴³

Fromms artiklar uppmärksammades naturligtvis också av Reich. I en artikel från 1934 upprepade han sin tidigare nämnda avgränsning av psykoanalysens uppgift till de irrationella företeelserna i samhället, medan den sociologiska eller historiska analysen skulle behandla den typ av handlingar som stod i överensstämmelse med de sociala aktörernas intressen (och därmed skulle exempelvis inte en strejk analyseras som ett fadersuppror utan som en ekonomiskt och politiskt motiverad stridsåtgärd):

Det är mycket viktigt att fastslå att kapitalismen inte kan förklaras med människans ansadistiska struktur, utan att denna struktur kan förklaras med patriarkatets sexualordning.²⁴⁴

241. Fromm 1973, s. 115–122.

242. Fromm 1973, s. 126–127, not 26.

243. Jay 1973, s. 93–97.

244. Reich 1934b, här efter Reich 1977, s. 95.

Reich betonade alltså den avgränsning av socialpsykologins område som han tidigare formulerat i sin diskussion med de sovjettrogna marxisterna: psykoanalysen skulle inte försöka förklara rationella handlingar, som exempelvis strejker, utan bara ”den ’ämnesomsättningsprocess’ som äger rum mellan natur och människa i dess psykiska representation”, det vill säga ”de förmedlande leden mellan bas och överbyggnad”.²⁴⁵ I det avslutande avsnittet av artikeln förklarade Reich inom vilka ramar psykoanalysen kunde bidra till en marxistisk förståelse av hur arbetarklassen agerar:

Ju rationellare beteendet är, desto trängre är uppgiftsområdet för det omedvetnas psykologi; ju irrationellare, desto större behov av psykologin som hjälp i sociologin. Detta gäller framför allt den förtryckta klassens förhållningssätt i klasskampen. Att en industriarbetare eller industriarbetarklassen strävar mot att anpassa tillägnelseformen till produktionsformen, fordrar endast den kompletterande anmärkningen, att de därvid följer lust-olust-principens enkla lagar. Att emellertid breda skikt av den förtryckta klassen bejaktar eller till och med understödjer utsugningen i den ena eller andra formen, kan endast förstås direkt psykologiskt och först indirekt sociologiskt. Den hittillsvarande analytiska sociologin gjorde omvänt, när den försökte förklara upproret psykologiskt; däremot tog det bejakandet och stödjandet av utsugningen som något givet, som inte behövde någon förklaring.²⁴⁶

För Reich, som kommit till psykoanalysen som utbildad läkare, utgjorde den med andra ord ett komplement till den sociologiska och historiska förståelse (byggd på ekonomiska intressen) som marxismen redan erbjöd. För Fromm, psykoanalytiker, sociolog och religionsvetare utan medicinsk utbildning, var syftet i stället att integrera psykoanalysen i den övergripande sociologiska analysen. Alla mänskliga handlingar förmedlades då via psykologin, eller rättare sagt, libidoekonomin, inte bara de irrationella. Den här skillnaden beror givetvis också på det institutionella sammanhanget: medan Reich tvingades anpassa sig till den stalinistiska partiapparaten för att få resurser till sin verksamhet i Wien och Berlin, kunde Fromm räkna med institutionellt stöd från den akademiska marxism som utvecklades vid institutet i Frankfurt och i exil. Det var inte

245. Reich 1977, s. 95 (citat här i omvänd ordning), 98–99.

246. Reich 1977, s. 99–100, jfr Dahmer 1977, s. 356–357.

bara inledandet av den empiriska studien 1929 och de internationella studier som följde under 30-talets första hälft som bekräftade hans starka ställning vid institutet. Det var Fromm som redan 1934 åkte till New York för att förbereda flytten från de tillfälliga kontoren i Genève och Paris. Som Abromeit framhåller fick Fromm sin introduktion till Marx från Horkheimer och Löwenthal, och invigdes därmed tidigt i den unge Marx (ännu opublicerade) alienationsbegrepp.²⁴⁷ I artikeln ”Geschichte und Psychologie”, som också publicerades 1932 i den första årgången av *Zeitschrift für Sozialforschung*, deklarerade Horkheimer emellertid en inställning som snarare överensstämde med Reich – psykologin var en ”hjälpvetenskap” till historien (det vill säga marxismen) och i första hand ägnad att förklara det irrationella:

Ju mer människors och mänskliga gruppers historiska handlande motiveras av erfarenhet [*Erkenntnis*, det vill säga reflekterade erfarenheter], desto mindre behöver historikern gripa tillbaka på psykologiska förklaringar. Hegels förakt för den psykologiska tydningen av heroer kommer här till sin rätt. Ju mindre handlandet emellertid motsvarar en insikt i verkligheten, eller motsäger denna insikt, desto mer är det nödvändigt att avtäcka de irrationella, tvångsmässiga makter som psykologiskt bestämmer människan.²⁴⁸

För Horkheimer, och därmed institutet, skulle den psykologiska hjälpvetenskapen bidra till att ringa in hur den mänskliga karaktären förändrades under historien, och framför allt, som han uttryckte det i en artikel från 1936, ”Egoismus und Freiheitsbewegung”, under den borgerliga tidsåldern.²⁴⁹ I praktiken innebar det att inflytandet från varuformen (förtingligandet, reifieringen) och de kapitalistiska rörelselagarna fick samsas med den libidoekonomi som Fromm utvecklat, till en specifik karaktär formad inom ramen för den borgerliga familjens fadersauktoritet. Detta liknade i hög grad den oidipalkonflikt som Freud utforskat, men Horkheimers och Fromms bidrag var, liksom hos Reich och flera av de andra av andra generationens freudianer, att begränsa denna familjeform och därmed karaktär till en specifik historisk epok och dess förutsättningar. Det innebar att det fanns andra familjeformer och därmed andra karaktärsstrukturer

247. Abromeit 2011, s. 203f och not 83; Jay 1973, s. 89.

248. Horkheimer 1932, s. 132.

249. Horkheimer 1936.

både i andra epoker och i samma epok men i andra samhällsklasser. På det viset avvek även Horkheimer så småningom från den avgränsning som Reich ställt upp och gjorde karaktärsbegreppet till ett allmänt begrepp som utmärkte alla människor. Även om Fromm senare förklarar att Marx för hans del varit en viktigare inspirationskälla än Freud, bidrog han till att Horkheimer och hans grupp ändrade psykoanalysens status från hjälpvetenskap till en integrerad del av den sociologiska förståelse som tog formen inom ramen för den kritiska teorin. Ännu 1936 handlade det för Horkheimer om den särskilda form av grymhet som han identifierade som specifik för det borgerliga samhället, och som härstammade både från marknadens ekonomiska krav, det politiska kravet att tvinga in de underkuvade klasserna i den ofrihet som marknadssamhället förutsatte och den borgerliga familjens repression.²⁵⁰ Han hänvisade visserligen till Fromms diskussion om den auktoritära familjen i antologin *Studien über Autorität und Familie*, men bara i samband med relationen mellan ledande och ledda under feodalismens upplösning (där den proletära karaktären vacklade mellan rebellisk och auktoritär).²⁵¹ Samtidigt markerade han avstånd från Freuds biologiska tendenser (och därmed även från Reich) och betonade liksom Fromm att den egoism och grymhet som kunde betraktas exempelvis under världskriget var historiska skapelser, inte utflöden av människans biologi.²⁵² Den sadomasochistiska karaktären nämns bara en gång i hans text, i samband med terrorn under franska revolutionen, och då som utmärkande för småborgerligheten och trasproletariatet (som naturligtvis levde under helt olika familjesituationer).²⁵³

Bortsett från i *Studien über Autorität und Familie* skulle Horkheimer inte återkomma till problematiken offentligt förrän några år senare. Det enda undantaget var ett internt föredrag där han ytterligare utvecklade skillnaderna mellan familjen under den tidiga borgerliga epoken och den monopolkapitalistiska epok som inleddes i slutet av 1800-talet. *Studien über Autorität und Familie*, publicerad i Paris 1936, visade inte minst att den revolutionära utveckling som följde på världskriget, och de ekonomiska kriser som följt på detta och inte minst ruinerat stora delar

250. Om detta, se diskussionen i Abromeit 2011, s. 273–281.

251. Horkheimer 1936, s. 196.

252. Horkheimer 1936, s. 228f.

253. Horkheimer 1936, s. 223.

av medelklassen, fått dramatiska följder för familjesammanhållningen i Tyskland. Förutom de preliminära resultaten från Fromms studie visades detta bland annat av en fokusgruppsenkät bland tyska läkare om sexualvanornas utveckling (som nog delvis motsade Reichs uppgifter om kringskuren sexualitet). Motsvarande utveckling syntes inte på samma sätt i övriga Europa.²⁵⁴

Brytningen mellan Fromm och Horkheimer

Under de följande fyra åren – två av dem var han åter sjuk och vistades i Schweiz – drev Fromm bort från Horkheimergruppen. Lite överraskande är möjligen att det var hans förhållande till Freud, snarare än till Marx, som blev avgörande, men en del av förklaringen till det var att institutet under perioden var på flykt och sysselsatt inte bara med att etablera sig i USA (och på andra håll) utan också fungerade som en flyktingkommitté som hjälpte åtskilliga akademiker till tryggheten på andra sidan Atlanten. Det lyckades inte alltid. Walter Benjamins självmord på flykt undan den franska polisen i Pyrenéerna är välkänt, liksom att Karl Landauer 1940 arresterades i Amsterdam för att slutligen mördas i Bergen-Belsen 1944, men exempelvis arresterades också Käthe Leichter, som hade hjälpt till med den schweiziska delen av *Studien über Autorität und Familie*, när hon arbetade politiskt illegalt i Wien 1938 och gasades ihjäl i Mauthausen 1942.²⁵⁵

För Fromms del inleddes utvecklingen redan med en artikel 1934 om Bachofens teori om historiskt existerande matriarkala samhällen.²⁵⁶ Den erbjöd en möjlighet att ytterligare resonera om det historiskt begränsade i den borgerliga familjeformen och därmed även de auktoritetsformer som spelade så stor roll i Freuds teorier.²⁵⁷ Artikeln följdes nästa år upp med ett kanske ännu mer drabbande angrepp på Freud, nämligen på den, som han uttryckte det på ett sätt som knappast behöver översättas,

254. Institut für Sozialforschung 1987, s. 229–470. Undersökningen om sexualvanor, ”Erhebung über Sexualmoral” (s. 272–291) hade utförts av Karl Landauer. Jfr Abromeit 2011, s. 296ff.

255. Wiggershaus 1994, s. 140.

256. Jay 1973, s. 94–98.

257. Fromm 1934.

”patrizentrisch autoritäre Haltung des Analytikers”, som han ansåg präglade den Freudska analysen. Artikeln är märklig på det viset att den inte alls tar sin utgångspunkt i den utveckling av analystekniken som skett på gratis klinikerna i Tyskland och Österrike. I stället hänvisar han till kritik mot Freud som i början av 1930-talet formulerats av ungraren och Freuds nära vän Sándor Ferenczi, avliden 1933. Inte minst tog han upp kravet på betalning och den assymetriska relation det medförde – att patienten är utlämnad åt analytikerens tolerans, analytisk såväl som pekuniär, i stället för att en jämlik relation formas.²⁵⁸ Med tanke på att artikeln måste ha skrivits medan uteslutningsärendet mot Reich ännu pågick överraskar det också att denne redan anges som ”oppositionell” analytiker, vid sidan av Adler, Jung och Rank, snarare än som den kollega vid Berlinkliniken som lämnat de mest banbrytande förslagen på förändring av den analytiska praktiken, förslag som Fromm i hög utsträckning byggde vidare på.²⁵⁹ Det är ett förhållningssätt som antyder att Fromm inte helt frigjort sig från Freuds personliga auktoritet. Däremot föranledde artikeln en berömd, om än felriktad, privat kommentar från Theodor W. Adorno till Horkheimer om att Fromm för att bättre förstå sig på auktoritetens betydelse borde läsa Lenin. Även den kommentaren bygger naturligtvis på, och förväxlar möjligen, åtskillnaden mellan medvetna och omedvetna auktoritära impulser.²⁶⁰

Inte förrän på 1990-talet publicerades den omfattande artikel som Fromm skrev innan den nya sjukdomsperioden 1937–38, och som innebar både en åtminstone delvis anslutning till den freudianska revisionism som formerades runt Karen Horney (i USA sedan 1930) och en brytning med Horkheimergruppen några år senare. I artikeln genomför Fromm två förändringar, som sammanhänger med de tidigare artiklarna. Dels avsexualiserar han nu helt libidoteorin genom att (liksom Freud själv tio år tidigare) upphäva skillnaden mellan livsuppehållande och livsreproducerande drifter (där de senare, genom sin förmåga att

258. Fromm 1935, s. 390f.

259. Fromm 1935, s. 382, not 2. Den viktigaste skillnaden mellan Fromm och Reich rent kliniskt var naturligtvis Reichs starka betoning av karaktärens (väsentligen destruktiva) bepantring, som stred mot Fromms mer optimistiska inriktning – men Fromm tog aldrig den diskussionen öppet. Jfr Robinson 1969, s. 23.

260. Wiggershaus 1994, s. 266.

lagras och omformas utgjorde själva basen i hans karaktärsteori). Dels utvidgade han utrymmet för förändringar efter den tidiga barndomen, så att tyngdpunkten försköts från den i sista hand biologiskt förankrade libidoteorin till en teori om sociala relationer (och ambitioner), ett slags interaktionism.²⁶¹ Om man så vill kan man säga att han efter att ha integrerat psykologi och sociologi nu försköt sin teoretiska ståndpunkt från psykologin till sociologin. Även om han med detta upphävt den åtskillnad mellan individ och samhälle som varit utgångspunkt för libidoteorin, talade han fortfarande om karaktärsdragen som ett samhällskitt, men nu i stället under beteckningen socialt typiska karaktärer.²⁶²

Horkheimer, som fortfarande betraktade psykologin som hjalpvetenskap, var inte intresserad av dessa förändringar, och försvarade därför libidoteorin och drifternas föränderlighet. I den redan nämnda artikeln ”Egoismus und Freiheitsbewegung” från 1936 – som föregrep det historiska perspektiv på den kapitalistiska epokens karaktärsdrag som Fromm skulle använda – gjorde han bruk av begreppet introversion (*Verinnerlichung*) för att förklara hur tidigmoderna härskare använde emotionellt laddade offentliga framträdanden för att framkalla önskade karaktärsdrag hos de underordnade klasserna (vilket var samma tanke som bland andra Löwenthal senare skulle använda i sina analyser av nazismens propaganda).²⁶³

För allmänheten blev Fromms nya position bekant först med publiceringen av boken *Flykten från friheten* 1941 – ett projekt som inleddes med Horkheimers välsignelse, men efter att Fromm lämnat gruppen 1939 gavs

261. Fromm 2015b, s. 30–38. Fromm började skriva artikeln under en resa i Mexiko sommaren 1936 i en paus i arbetet med den bok som skulle bli *Flykten från friheten*. Den var tänkt för *Zeitschrift für Sozialforschung*, men redaktionen beslöt vid ett möte 7 december 1937 att tacka nej. Fromm utvidgade då artikeln och lät översätta den till engelska. Först 1991 återfanns den av Rainer Funk i arkivet i New York Public Library och kunde återställas med hjälp av den översatta versionen. Se Rainer Funk, ”Anmerkung des Herausgebers [1]”, i Fromm 2015b. Huvudtiteln, *Die Determiniertheit der psychischen Struktur durch die Gesellschaft*, är tillagd av Funk eftersom den ursprungliga titeln, *Zur Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie*, riskerade att förväxlas med en av de artiklar som publicerades 1932.

262. Fromm 1979, s. 222.

263. Horkheimer 1936, s. 191, jfr Fromm 1932b, s. 393. Tack till Anders Ramsay som hjälpte mig att reda ut detta.

den ut i ett annat sammanhang.²⁶⁴ Här åberopade han sig uttryckligen på det perspektiv Karen Horney och Harry Stack Sullivan utvecklat, vilket han menade ”i väsentliga delar” överensstämde med hans.²⁶⁵ Det innebar generellt en tradition med större utrymme för mänsklig formbarhet och görbarhet än den freudianska, särskilt i fallet med Horneyes neurosteori. För Fromms del betonades i stället hur den mänskliga karaktären formas genom historisk utveckling under hundratals år. I stället för libido betraktades den dynamiska faktorn i första hand vara ”individens livsinställning” och även de grundläggande mänskliga behoven (inklusive sexualdriften) förklarades vara sociala, inte biologiska behov (även om människans biologiska konstitution satte ”bestämda gränser”).²⁶⁶ Den centrala motsättning han identifierade, mellan önskan efter utveckling och frihet och rädslan för ensamhet och isolering, påminner mer om den sene Freuds livskrafter Eros och Thanatos än den libidoteori han tidigare hållit sig till.²⁶⁷ I ett omfattande kapitel utvecklade han i Horkheimers efterföljd hur renässansens individualisering och reformationens arbetsvång vuxit fram och de historiska karaktärstyper han presenterar liknar i hållfasthet Reichs libidoskyddande *Panzer*.²⁶⁸

Med detta sagt ska samtidigt sägas att den övergripande framställningen i boken ändå i stora drag upprepade det Fromm redan sagt inom en mer freudianskt ortodox ram. De grundläggande dragen i det han kallar ”flyktmekanismer” är auktoritär hållning, sadomasochistiska tendenser och automatisk likformighet (eller konventionalism, ett karaktärsdrag som påminner om effekterna av det Horkheimergruppen utvecklade inom teorin om kulturindustrin).²⁶⁹ Vid det här laget hade Fromm också övergett begreppet sadomasochistisk karaktär och talade helt enkelt om den auktoritära karaktären, ”den mänskliga grundvalen för fascismen”. Hans tolkning blir därmed ett alternativ till den undersökning som sedan utfördes av Horkheimergruppen och som presenteras på annan plats i det här specialnumret.²⁷⁰ I ett teoretiskt orienterat

264. Fromm 1979.

265. Fromm 1979, not 3, s. 223.

266. Fromm 1979, s. 15f.

267. Fromm 1979, s. 20–23, kapitel 2.

268. Fromm 1979, kapitel 3.

269. Fromm 1979, kapitel 5.

270. Fromm 1979, s. 120f.

sista kapitel, som utvecklar skillnaderna mot den Freudiska teorin, refereras också kort den empiriska undersökning som inleddes 1929. Avgörande för utfallet i Tyskland, menade Fromm, var att arbetarpartierna i alltför låg grad hunnit omskapa arbetarklassens karaktärsstrukturer så att de motsvarade de ideologiska budskapen.²⁷¹ Wilhelm Reich kommenterade i ett av de kapitel som han lade till i *Fascismens masspsykologi* när den översattes till engelska 1942 att Fromm med sin nya inriktning helt bortsåg från massornas sexuella problem, men avsexualiseringen av teorin om den auktoritära personligheten gällde även övriga delar av Horkheimergruppen.²⁷²

Samtidigt som Fromms empiriska studie begravdes inleddes i USA utvecklingen av en annan typ av attitydstudier, fokuserade på den utveckling av statistiska attitydskalor som försiggått sedan 1920-talet inom ramen för utforskandet av landets inhemska etniska segregation.²⁷³ Socialpsykologen Ross Stagner från Akron i Ohio publicerade 1936 två undersökningar som byggde på yttranden hämtade från den nazistiska propagandan. För att inte avslöja syftet för de studenter som utgjorde den utfrågade populationen användes bara yttranden där ordet fascism inte förekom.²⁷⁴ En liknande studie genomfördes 1941 av Allen L. Edwards, i Athens, likaså Ohio.²⁷⁵ I inofficiell polemik med Fromm – vars föreläsningar han åhört – publicerade psykologen Abraham Harold Maslow

271. Fromm 1979, s. 208–209. Fromm refererar här till en ”icke publicerad studie av ’de tyska arbetarnas och anställdas mentalitet 1929–1930’ av A. Hartoch, E. [sic!] Herzog, H. [!] Schachtel och mig (med en historisk inledning av F. Neumann) under överinseende av International Institute of Social Research, Columbia University”. Ernst Schachtel, Anna Hartoch och Herta Herzog var samtliga medlemmar av Paul Lazarsfelds forskningsinstitut i Newark, New Jersey. Franz Neumann var en statsvetare och jurist, och medlem av Horkheimergruppen, som ungefär vid tiden för publiceringen lämnade för arbete inom det amerikanska underrättelseorganet Office of Strategic Services (OSS) under resten av kriget. Det forskningsinstitut som nämns var naturligtvis Horkheimergruppen, och notisen (not 89) antyder att Fromm ännu inte gett upp hoppet om fortsatt samarbete. Se även Bonß 1980, s. 8.

272. Reich 1970, s. 219. Horkheimer var i allt väsentligt överens med Fromm om avsexualiseringen (och därmed sociologiseringen) av libidoteorin, medan Adorno invände att det nazistiska maktövertagandet tydligt visade den sexuella faktorns betydelse, liksom det nakna våldets. Jay 1973, s. 104–105.

273. Mer om detta, se Deland & Fuehrer i denna volym.

274. Stagner 1936a; 1936b. Jfr Katz & Cantril 1940.

275. Edwards 1941.

(mer känd för sin behovstrappa) 1943 en diskussion av den auktoritära personligheten som låg närmare den ursprungliga, mer Freudtrogna teorin.²⁷⁶ Vid det laget hade medarbetare från Horkheimergruppen tillsammans med forskare från det av österrikare dominerade forskningsinstitutet vid Columbiauniversitetet under Paul Lazarsfeld inlett arbetet med en omfattande men faktiskt fortfarande opublicerad studie av antisemitism bland amerikanska fabriksarbetare.²⁷⁷ Men, då har vi lämnat den auktoritära personlighetens förhistoria.

En summering

Begreppet om den auktoritära karaktären har en lång förhistoria, med en början i den revolutionära marxismens utvärdering av de tyska (och ungerska) revolutionsförsöken 1919–20. Ett minst lika viktigt inslag var den omfattande satsning på psykoanalytisk gratisbehandling som framför allt i Berlin och Wien men också på många andra ställen, även internationellt, inleddes i början av 1920-talet. Satsningen var nog i första hand avsedd att öka psykoanalysens status som behandlingsmetod, men det faktum att den nu konfronterades med den breda allmänhetens, och inte minst de fattigas, problem startade en explosiv teoretisk utveckling och radikaliserade en hel generation analytiker. Det konservativa motståndet från både den konventionella psykologin i Tyskland (där delar snart skulle inlemmas i nazismens både teori och praktik) och stalinismens åsiktsförtryck, verkar snarare ha verkat stimulerande än hämmande på utvecklingen, åtminstone fram till de fascistiska maktövertagandena i Centraleuropa en bit in på 1930-talet. Både personellt och organisatoriskt hänger den kritiska teorin, som den utformades under Max Horkheimer inom Institut für Sozialforschung i Frankfurt am Main och i exil, intimt samman med psykoanalysens radikala 20-tal och dessa landvinningar, och hade inte kunnat utvecklas utan det. Det är också där, snarare än i den psykoanalytiska gemenskapen, som arvet har levt vidare.

276. Maslow 1943.

277. Ziege 2009, se även Deland, "Else Frenkel-Brunswik – mångtydighetens teoretiker", i denna volym, s. 107.

Referenser

- Abromeit, John (2011) *Max Horkheimer and the Foundations of the Frankfurt School*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Adler, Alfred (2009) *Gesellschaft und Kultur (1897–1937)*. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen.
- Arens, Katherine (1986) "Schnitzler and characterology: From empire to Third Reich", *Modern Austrian Literature*, 19:3–4. <https://www.jstor.org/stable/24647600>
- Barton, Allen H. (2001) "Paul Lazarsfeld as Institutional Inventor", *International Journal of Public Opinion Research*, 13:3. <https://doi.org/10.1093/ijpor/13.3.245>
- Baudry, Francis D. (1989) "The evolution of the concept of character in Freud's writings", i Ruth F. Baudry (red.), *Essential Papers on Character Neuroses and Treatment*. New York University Press: New York.
- Bernfeld, Siegfried (1925) *Sisyphus oder die Grenzen der Erziehung*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag: Wien.
- Bernfeld, Siegfried (1926) "Socialismus und Psychoanalyse – Grundgedanken eines Vortrages, gehalten im 'Verein Sozialistischer Ärzte'", *Der Sozialistische Arzt. Vierteljahrszeitschrift des "Vereins Sozialistischer Ärzte"*, nr 2–3, november.
- Bernfeld, Siegfried (1928) *Die Schulgemeinde und ihre Funktion im Klassenkampf*. Laub-sche Verlagsbuchhandlung: Berlin.
- Bernfeld, Siegfried (1929) "Der soziale Ort und seine Bedeutung für Neurose, Verwahr-losung und Pädagogik", *Imago*, 15.
- Bernfeld, Siegfried (1932) "Die kommunistische Diskussion um die Psychoanalyse und Reichs 'Widerlegung der Todestriebshypothese'", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 18.
- Bernfeld, Siegfried (1970) "Die kommunistische Diskussion um die Psychoanalyse und Reichs 'Widerlegung der Todestriebshypothese'", i Hans Jörg Sandkühler (red.), *Psychoanalyse und Marxismus: Dokumentation einer Kontroverse*. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.
- Bernfeld, Siegfried (2012) "Die männliche Großstadtjugend", i *Werke, Band 4: Sozial-pädagogik*. Psychosozial Verlag: Gießen.
- Boehm, Felix, Otto Fenichel & Wilhelm Reich (1931) *Über den Ödipuskomplex: Drei psychoanalytische Studien*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag: Wien.
- Bonß, Wolfgang (1980) "Kritische Theorie und empirische Sozialforschung: Anmer-kungen zu einem Fallbeispiel", i Erich Fromm, *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches: Eine sozialpsychologische Untersuchung: Bearbeitet und herausge-ben von Wolfgang Bonß*. Deutsche Verlags-Anstalt: Stuttgart.
- Dahmer, Helmut (1977) *Psykoanalys som samhällsvetenskap: Studier över Freud och den freudianska vänstern*. Bo Cavefors bokförlag: Lund.
- Dahmer, Helmut (2020) *Freud, Trotzki und der Horkheimer-Kreis*. Andra korrigerade upplagan. Westfälisches Dampfboot: Münster.
- Dahmer, Helmut & Wilhelm Reich (2018) "Wilhelm Reich über den 15. Juli 1927", *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 43. <https://doi.org/10.1007/s11614-018-0312-z>

- Danto, Elizabeth Ann (2005) *Freud's Free Clinics: Psychoanalysis and Social Justice, 1918–1938*, Columbia University Press: New York.
- Danto, Elizabeth Ann (2011) "An anxious attachment: Letters from Sigmund Freud to Wilhelm Reich", *Contemporary Psychoanalysis*, 47:2. <https://doi.org/10.1080/00107530.2011.10746448>
- Deland, Mats (kommande) "Perry Anderson's problem with Freudo-Marxism", *Historical Materialism*.
- "Diskussionsbemerkungen" (1926) *Der Sozialistische Arzt. Vierteljahrszeitschrift des "Ver-eins Sozialistischer Ärzte"*, nr 2–3, november.
- Edwards, Allen L. (1941) "Unlabeled fascist attitudes", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 36:4. <https://doi.org/10.1037/h0062075>
- Engel, Ursula (1996) "Vom 'Thorapeutikum' nach Chester Lodge. Frieda Fromm-Reichmann (1889–1957)", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäh-erung. Entwicklungen*. Edition diskord: Tübingen.
- Erős, Ferenc (2019) "Sándor Ferenczi, Géza Róheim and the University of Budapest, 1918–19", *Psychoanalysis and History*, 21:1. <https://doi.org/10.3366/pah.2019.0279>
- Fallend, Karl (1988) *Wilhelm Reich in Wien: Psychoanalyse und Politik*. Geyer: Wien.
- Federn, Paul (1919) *Zur Psychologie der Revolution: Die Vaterlose Gesellschaft nach Vorträgen in der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung und im Monistenbund*. Anzengruber-Verlag Brüder Suschitzky: Wien.
- Freud, Sigmund (1920) "Vorwort zur vierten Auflage" (1920) *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie: Vierte, vermehrte Auflage*. Franz Deuticke: Leipzig & Wien.
- Freud, Sigmund (1958) "On beginning the treatment (Further recommendations on the technique of psycho-analysis I)", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud: Vol. XII*. The Hogarth Press: London.
- Freud, Sigmund (1965) *Sexualteori: Tre studier i sexualteoretiska frågor*. Aldus: Stockholm.
- Freud, Sigmund (1977) "Die Sexualität in der Ätiologie der Neurosen", i *Gesammelte Werke, Band I*. S. Fischer: Frankfurt am Main.
- Freud, Sigmund (1986) *Jaget och detet och tre andra skrifter om jagpsykologins framväxt*. Natur och kultur: Stockholm.
- Freud, Sigmund (1989) *Självbiografi och andra skrifter som belyser psykoanalysens utveckling*. Natur och kultur: Stockholm.
- Freud, Sigmund (1991) "XXXII Ängest och driftsliv", i *Orientering i psykoanalys*. Natur och kultur: Stockholm.
- Fromm, Erich (1930) "Der Staat als Erzieher. Zur Psychologie der Strafjustiz", *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 4.
- Fromm, Erich (1931a) "Zur Psychologie des Verbrechers und der strafenden Gesellschaft", *Imago*, 17.
- Fromm, Erich (1931b) *Die Entwicklung des Christudogmas: Ein psychoanalytische Studie zur sozialpsychologischen Funktion der Religion*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag: Wien.

- Fromm, Erich (1932a) "Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1:1–2.
- Fromm, Erich (1932b) "Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1:3.
- Fromm, Erich (1933) "Robert Briffaults Werk über das Mutterrecht", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 2:3.
- Fromm, Erich (1934) "Die sozialpsychologische Bedeutung der Mutterrechtstheorie", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 3:2.
- Fromm, Erich (1935) "Die gesellschaftliche Bedingtheit der psychoanalytischen Therapie", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 4:3.
- Fromm, Erich (1973) "Den psykoanalytiska karakterologin och dess betydelse för socialpsykologin", i Lars Dencik et al. (red.), *Psykoanalys och marxism: En introduktion till socialpsykologin 1*. Bo Cavefors bokförlag: Stockholm.
- Fromm, Erich (1980a) "Psychoanalyse und Soziologie", i *Analytische Sozialpsychologie, Band 1*. Deutsche Verlags-Anstalt: Stuttgart.
- Fromm, Erich (1980b) *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches: Eine sozialpsychologische Untersuchung: Bearbeitet und herausgeben von Wolfgang Bonß*. Deutsche Verlags-Anstalt: Stuttgart.
- Fromm, Erich (1987a) "Sozialpsychologischer Teil", i Institut für Sozialforschung, *Studien über Autorität und Familie: Forschungsberichte aus dem Institut für Sozialforschung*. Dietrich zu Klampen Verlag: Lüneburg.
- Fromm, Erich (1987b) "Om en analytisk socialpsykologisk metod och uppgift", i John Burrill (red.), *Kritisk teori: En introduktion*. Daidalos: Göteborg.
- Fromm, Erich (2015a) *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches: Eine sozialpsychologische Untersuchung*. E-bok. Edition Erich Fromm: München.
- Fromm, Erich (2015b) *Die Determiniertheit der psychischen Struktur durch die Gesellschaft: Zur Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie*. E-bok. Edition Erich Fromm: München.
- Geuter, Ulfried (1992) *The Professionalization of Psychology in Nazi Germany*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Gross, Otto (1913) "Zur Ueberwindung der kulturellen Krise", *Die Aktion*, 3 (2 april).
- Gruber, Helmut (1991) *Red Vienna: Experiment in Working-Class Culture, 1919–1934*. Oxford University Press: Oxford.
- Görlich, Bernard (1996) "Psychoanalyse und Soziologie: Erich Fromm", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen*. Edition diskord: Tübingen.
- Harris, Benjamin & Adrian Brock (1992) "Freudian psychopolitics: The rivalry of Wilhelm Reich and Otto Fenichel, 1930–1935", *Bulletin of the History of Medicine*, 66:4. <https://www.jstor.org/stable/44449346>
- Heuer, Gottfried M. (2001) "Jung's twin brother. Otto Gross and Carl Gustav Jung", *Journal of Analytical Psychology*, 46. <https://doi.org/10.1111/1465-5922.00272>

- Heuer, Gottfried M. (2017) *Freud's "Outstanding" Colleague/Jung's "Twin Brother": The Suppressed Psychoanalytic and Political Significance of Otto Gross*. Routledge: New York.
- Hoffman, Marcelo (2019) *Militant Acts: The Role of Investigations in Radical Political Struggles*. State University of New York Press: New York.
- Horkheimer, Max (1932) "Geschichte und Psychologie", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1:1–2.
- Horkheimer, Max (1936) "Egoismus und Freiheitsbewegung: Zur Anthropologie des bürgerlichen Zeitalters", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 5:2.
- Horkheimer, Max (1978) *Dawn & Decline: Notes 1926–1931 and 1950–1969*. Seabury Press: New York.
- Hristeva, Galina & Philip W. Bennett (2018) "Wilhelm Reich in Soviet Russia: Psychoanalysis, Marxism, and the Stalinist reaction", *International Forum of Psychoanalysis*, 27:1. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2015.1125018>
- Institut für Sozialforschung (1987) *Studien über Autorität und Familie: Forschungsberichte aus dem Institut für Sozialforschung*. Dietrich zu Klampen Verlag: Lüneburg.
- Jacoby, Russel (1983) *The Repression of Psychoanalysis: Otto Fenichel and the Political Freudians*. The University of Chicago Press: Chicago.
- Jahoda, Marie, Paul Lazarsfeld & Hans Zeisel (2014) *De arbetslösa i Marienthal*. Arkiv förlag: Lund.
- Jay, Martin (1973) *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research 1923–1950*. Heinemann Educational Books: London.
- Jovanović, Gordana (2015) "Psychoanalysis, Marxism: Once and again", *Psychotherapy and Politics International*, 13:2. <https://doi.org/10.1002/ppi.1352>
- Jurinetz [tysk transliterering som Jurinetz], Vladimir (1970) "Psychoanalyse und Marxismus", i Hans Jörg Sandkühler (red.), *Psychoanalyse und Marxismus: Dokumentation einer Kontroverse*. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.
- Katz, David & Herbert L. Cantril (1940) "An analysis of attitudes toward fascism and communism", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 35:3. <https://doi.org/10.1037/h0055513>
- Klautke, Egbert (2010) "The mind of the nation: The debate about *Völkerpsychologie*, 1851–1900", *Central Europe*, 8:1. <https://doi.org/10.1179/174582110X12676382921428>
- Kolnai, Aurel (1920) *Psychoanalyse und Soziologie: Zur Psychologie von Masse und Gesellschaft*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag: Wien.
- Kracauer, Siegfried (1930) *Die Angestellten: Aus dem neuesten Deutschland*. Frankfurter Societäts-Druckerei: Frankfurt am Main.
- Kreft, Gerhald (1996) "Zur Archäologie der psychoanalyse in Frankfurt: Fundstücke und Perspektiven um Ludwig Edinger", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen*. Edition diskord: Tübingen.
- Laier, Michael (1996a) "'Sie wissen, dass alles von unserem alten Institut vernichtet wurde...' Das Frankfurter Psychoanalytische Institut (1929–1933)", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in*

- Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen.* Edition diskord: Tübingen.
- Laier, Michael (1996b) "Der Neurologe Kurt Goldstein (1878–1965) und seine Beziehung zu Gestaltpsychologie und Psychoanalyse", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen.* Edition diskord: Tübingen.
- Lenin, Vladimir (1971) *Collected Works*, vol. 36. Progress Publishers: Moskva.
- Lorenz, Emil (1919) *Zur Psychologie der Politik: Über Erziehung und Bildung: Zwei öffentliche Vorträge, gehalten im Geschichts-Verein für Kärnten.* Verlag Johannes Heyn: Klagenfurt.
- Lukács, György (1971) *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik.* Andra upplagan. Bo Cavefors bokförlag: Stockholm.
- Lynd, Helen M. & Robert S. Lynd (1929) *Middletown: A Study in Contemporary American Culture.* Harcourt, Brace and Company: New York.
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1969) "Die deutsche Ideologie", *Marx-Engels Werke*, band 3. Dietz Verlag: Berlin.
- Maslow, Abraham H. (1943) "The authoritarian character structure", *Journal of Social Psychology*, 18:2. <https://doi.org/10.1080/00224545.1943.9918794>
- Matz, Bernhard W. (2000) *Die Konstitutionstypologie von Ernst Kretschmer: Ein Beitrag zur Geschichte von Psychiatrie und Psychologie des Zwanzigsten Jahrhunderts.* Freie Univ.: Berlin.
- Meskill, David (2004) "Characterological psychology and the German political economy in the Weimar period (1919–1933)", *History of Psychology*, 7:1. <https://doi.org/10.1037/1093-4510.7.1.3>
- Miller, Martin A. (1985) "Freudian theory under Bolshevik rule: The theoretical controversy during the 1920s", *Slavic Review*, 44:4. <https://doi.org/10.2307/2498538>
- Peglau, Andreas (2015) *Unpolitische Wissenschaft? Wilhelm Reich und die Psychoanalyse im Nationalsozialismus.* Psychosozial-Verlag: Giessen.
- Peglau, Andreas (2017) "Revolutionärer Sozialdemokrat und Kommunist. Zur Rolle des Psychoanalytikers Wilhelm Reich in der österreichischen 'Linken' zwischen 1925 und 1930", *Sozial.Geschichte Online*, 21. <https://doi.org/10.17185/duerpublico/44666>
- Plänklers, Tomas (1996a) "Hygien der Seele. Heinrich Meng (1887–1972)", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen.* Edition diskord: Tübingen.
- Plänklers, Tomas (1996b) "Die Verleihung des Frankfurter Goethe-Preises an Sigmund Freud 1930. Aus den Sitzungsprotokollen des Goethe-Preis-Kuratoriums", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen.* Edition diskord: Tübingen.
- Rabinbach, Anson G. (1973) "The politicization of Wilhelm Reich: An introduction to 'The Sexual Misery of the Working Masses and the Difficulties of Sexual Reform'", *New German Critique*, 1. <https://doi.org/10.2307/487631>

- Reich, Wilhelm (1927) *Die Funktion des Orgasmus: Zur Psychopathologie und zur Soziologie des Geschlechtslebens*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag: Wien.
- Reich, Wilhelm (1929) *Sexualerregung und Sexualbefriedigung*, Münster Verlag: Wien.
- Reich, Wilhelm (1930) *Geschlechtsreife, Enthaltensamkeit, Ehemoral: Eine Kritik der bürgerlichen Sexualreform*, Münster Verlag: Wien.
- Reich, Wilhelm (1932a) *Der Einbruch der Sexualmoral: Zur Geschichte der Sexuellen Ökonomie*. Verlag für Sozialpolitik: Wien.
- Reich, Wilhelm (1932b) *Der sexuelle Kampf der Jugend*, Verlag für Sozialpolitik: Wien.
- Reich, Wilhelm (1933a) *Charakteranalyse: Technik und Grundlagen für studierende und praktizierende Analytiker*. Wien.
- Reich, Wilhelm (1933b) *Massenpsychologie des Faschismus*. Verlag für Sozialpolitik: Köpenhamn.
- Reich, Wilhelm (1934a) "Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse", *Unter dem Banner des Marxismus*, vol. 3, andra tryckningen.
- Reich, Wilhelm (1934b) "Zur Anwendung der Psychoanalyse in der Geschichtsforschung", *Zeitschrift für politische Psychologie und Sexualökonomie*, 1.
- Reich, Wilhelm [under pseudonymen Ernst Parell] (1934c) "Was is Klassenbewusstsein", *Zeitschrift für politische Psychologie und Sexualökonomie*, 1.
- Reich, Wilhelm (1970) *The Mass Psychology of Fascism*. Farrar, Straus & Giroux: New York.
- Reich, Wilhelm (1973) "The sexual misery of the working masses and the difficulties of sexual reform", *New German Critique*, 1. <https://doi.org/10.2307/487632>
- Reich, Wilhelm (1976) *People in Trouble*. Farrar, Straus and Giroux: New York.
- Reich, Wilhelm (1977) *Psykoanalys och marxism: En introduktion till socialpsykologin 2*. Röda bokförlaget: Göteborg.
- Reich, Wilhelm (1983) *Den sexuella revolutionen: Till människans självstyrande karaktärsstruktur*. Bokförlaget Röda Rummet: Stockholm.
- Reik, Theodor (1927) "Dogma und Zwangsidee: Eine psychoanalytische Studie zur Entwicklung den Religion", *Imago*, 13:2–4.
- Robinson, Paul (1969) *The Freudian Left: Wilhelm Reich, Geza Roheim, Herbert Marcuse*. Cornell University Press: Ithaka.
- Rothe, Hans-Joachim (1996) "Ein exemplarisches Schicksal. Karl Landauer (1887–1945)", i Tomas Plänklers, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen*. Edition diskord: Tübingen.
- Sapir, Ischaïa D. (1970) "Freudismus, Soziologie, Psychologie", i Hans Jörg Sandkühler (red.), *Psychoanalyse und Marxismus: Dokumentation einer Kontroverse*. Suhrkamp Verlag: Frankfurt am Main.
- Shapiro, David (2002) "Theoretical reflections on Wilhelm Reich's *Character Analysis*", *American Journal of Psychotherapy*, 56:3. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.2002.56.3.338>
- Sharaf, Myron (1994) *Fury On Earth: A Biography Of Wilhelm Reich*. Da Capo Press: Boston.

- Siefert, Helmut (1996) "Wie eine Stecknadel in Heuhafen. Psychoanalyse an der Frankfurter Medizinischen Fakultät vor 1933", i Tomas Plänkner, Hans-Heinrich Otto & Hans-Joachim Rothe (red.), *Psychoanalyse in Frankfurt am Main: Zerstörte Anfänge, Wiederannäherung, Entwicklungen*. Edition diskord: Tübingen.
- Sprung, Lothar & Helga Sprung (2001) "History of modern psychology in Germany in 19th- and 20th-century thought and society", *International Journal of Psychology*, 36:6. <https://doi.org/10.1080/00207590143000199>
- Stagner, Ross (1936a) "Fascist attitudes: an exploratory study", *Journal of Social Psychology*, 7:3. <https://doi.org/10.1080/00224545.1936.9919882>
- Stagner, Ross (1936b) "Fascist attitudes: their determining conditions", *Journal of Social Psychology*, 7:4. <https://doi.org/10.1080/00224545.1936.9919894>
- Swedenmark, John (2022) "Från krigsلاسارetten till Kalifornien. Om en bortglömd pionjär", *Divan*, 3–4.
- Toegel, Christfried (1989) "Lenin und die Rezeption der Psychoanalyse in der Sowjetunion der Zwanziger Jahre", *Sigmund Freud House Bulletin*, 13.
- Trotsky, Lev (1969a) "Kultur och socialism", i *Litteratur och revolution (andra delen)*. René Coeckelberghs Partisanförlag: Mölndal.
- Trotsky, Lev (1969b) "Brev till akademiledamoten I. P. Pavlov (27 september 1923)", i *Litteratur och revolution (andra delen)*. René Coeckelberghs Partisanförlag: Mölndal.
- Wasserman, Janek (2014) *Black Vienna: The Radical Right in the Red City, 1918–1938*. Cornell University Press: Ithaka.
- Waterman, Alan S. (2014) "Identity and meaning: Contrasts of existentialist and essentialist perspectives", *International Journal of Existential Psychology & Psychotherapy* 5:1. <https://www.meaning.ca/ijepp-article/vol5-no1/identity-and-meaning-contrasts-of-existentialist-and-essentialist-perspectives/> (15 september 2023)
- Weiss, Hilde (1936) "Die 'Enquête Ouvrière' von Karl Marx", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 5:1.
- Werner, Paul (2019) "The Marxist Freudians, an Introduction", i Paul Federn, *The Fatherless Society: The Psychology of Revolution: Original text and English translation with a commentary by Paul Werner*. The Orange Press: Vienna & New York.
- Wiggershaus, Rolf (1994) *The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance*. Polity Press: London.
- Ziege, Eva-Maria (2009) *Antisemitismus und Gesellschaftstheorie: Die Frankfurter Schule im amerikanischen Exil*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

Moderna klassiker

Marie Jahoda

Paul F. Lazarsfeld, Hans Zeisel

De arbetslösa i Marienthal

Arkiv förlag

De arbetslösa i Marienthal (*Die Arbeitslosen von Marienthal*) från 1933 är ett av samhällsvetenskapens mest legendariska arbeten. Studien lade grunden till mycket av dagens arbetslöshetsforskning och var banbrytande i sitt sätt att kombinera kvalitativa och kvantitativa data på ett sätt som fortfarande inspirerar. Den österrikiske sociologen Christian Fleck ger i sin inledning en introduktion till boken och författarna och svenske sociologen Paavo Bergman framhäver i sitt efterord Marienthalstudiens metodologiska och analytiska förtjänster.

»Läs mer om boken på www.arkiv.nu«